

Omvang en karakter van de maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam

Jessica van den Toorn

Maarten Davelaar

Ahmed Hamdi

Leyla Reches

Milan van Keulen

In samenwerking met Stichting Mara,
SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010
en Convent van Kerken Rotterdam

*Verwey-
Jonker*
Instituut

Omvang en karakter van de maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam

Jessica van den Toorn
Maarten Davelaar
Ahmed Hamdi
Leyla Reches
Milan van Keulen

In samenwerking met Stichting Mara,
SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010
en Convent van Kerken Rotterdam

Utrecht, juli 2020

Inhoud

	Samenvatting	3			
1	Inleiding	7	6	Religieuze- en bestuursactiviteiten	40
2	De context: ontwikkelingen rond (de maatschappelijke rol van) levensbeschouwing en religie	10	6.1	Context en literatuur	40
2.1	Gegevens over ontwikkelingen in religie en levensbeschouwing in Nederland	10	6.2	Verdieping: aantal vrijwilligersuren rond religieuze activiteiten	41
2.2	Gegevens over levensbeschouwing en religie in Rotterdam	13	6.3	Verdieping: aantal vrijwilligersuren rond bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging	43
2.3	Gegevens over levensbeschouwelijke binding en (vrijwillige) maatschappelijke inzet	13	6.4	Duiding van de resultaten	44
2.4	Maatschappelijke inzet lbo's in Rotterdam in eerder onderzoek	16	7	Samenwerking tussen lbo's, aanbieders van zorg en welzijn en de gemeente	45
2.5	Levensbeschouwelijke organisaties en (Rotterdams) beleid	16	7.1	Context en literatuur	45
3	Wat is de omvang en het karakter van de religieuze en levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam?	19	7.2	Brede inventarisatie: lbo's over samenwerking	48
3.1	Context en literatuur	19	7.3	Vrijwilligers en (in)formele zorgaanbieders aan het woord over samenwerking	51
3.2	Beschrijving van de deelnemende lbo's	21	7.4	Duiding van de resultaten	53
3.3	Leden en bezoekers	21	8	Motivaties van vrijwilligers	55
3.4	Vrijwilligers en betaalde beroepskrachten	23	8.1	Context en literatuur	55
3.5	Geografische spreiding	25	8.2	Brede inventarisatie: lbo's over motivatie	56
3.6	Maatschappelijke functies	25	8.3	Vrijwilligers aan het woord over motivatie	56
3.7	Inkomsten	26	8.4	Duiding van de resultaten	60
3.8	Duiding van de resultaten	26	9	De vrijwillige inzet van religieuze en levensbeschouwelijke organisaties in uren en euro's	61
4	Sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting	29	9.1	Selectie lbo's voor de verdiepende vragenlijst	61
4.1	Context en literatuur	29	9.2	De totale vrijwillige inzet van lbo's in Rotterdam	62
4.2	Brede inventarisatie: activiteiten rondom sociale cohesie, ontmoeting en dialoog	30	9.3	De waarde van de inzet volgens de vervangingswaarde	63
4.3	Verdieping: aantal vrijwilligersuren rond sociale cohesie, ontmoeting en dialoog	31	9.4	De waarde van de inzet volgens de marktwaarde	66
4.4	Vrijwilligers aan het woord over ontmoeting	32	9.5	Vergelijking met het onderzoek Tel je zegeningen uit 2008	68
4.5	Duiding van de resultaten	34	9.6	Duiding van de resultaten	69
5	Zorg, ondersteuning en hulpverlening	35	10	Slot beschouwing	71
5.1	Context en literatuur	35	11	Literatuur	77
5.2	Brede inventarisatie: activiteiten rond zorg, ondersteuning en hulpverlening	36		Bijlage 1. Onderzoekverantwoording	82
5.3	Verdieping: aantal vrijwilligersuren rond zorg, ondersteuning en hulpverlening	37		Bijlage 2. Gedetailleerde weergaven tijdsinzet 27 subcategorieën	86
5.4	Vrijwilligers en (in)formele zorgaanbieders aan het woord over zorg, ondersteuning en hulpverlening	38		Bijlage 3. Vervangingswaarde	87
5.5	Duiding van de resultaten	39			

Samenvatting

In deze rapportage beschrijven we de omvang en het karakter van religieuze en levensbeschouwelijke organisaties (lbo's) in Rotterdam en hoe en in welke mate zij zich maatschappelijk inzetten. We benoemen welke rol lbo's spelen in het leven van hun leden en bezoekers en in het leven van de Rotterdammers die zij met sociaal-maatschappelijke activiteiten ondersteunen of bij elkaar brengen. Ook brengen we in kaart hoeveel vrijwilligers hiervoor worden ingezet en wat het de maatschappij zou kosten als beroepskrachten deze activiteiten zouden uitvoeren (vervangingswaarde), of als burgers zelf deze ondersteuning zouden moeten inkopen (marktwaarde). We besteden bovendien aandacht aan de motivatie van de vrijwilligers en geven inzicht in wat dit vrijwilligerswerk bijdraagt aan sociale cohesie.

We verzamelden daartoe informatie bij 176 Rotterdamse lbo's, gingen in gesprek met vrijwilligers en beroepskrachten en zetten onze inzichten af tegen de inzichten uit de literatuur.

Consortium, klankbordgroep en begeleidingscommissie

Voor dit onderzoek sloegen het Verwey-Jonker Instituut en vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam) de handen ineen. Het Verwey-Jonker Instituut trad op als onafhankelijk onderzoeksbureau en als penvoerder voor de opdrachtgever. De vijf Rotterdamse organisaties dachten bij alle onderdelen mee, zoals bij de fine-tuning van de vragenlijsten en het duiden van de resultaten. Bovendien hadden zij een grote rol in het bereiken van de levensbeschouwelijke verbanden en gemeenschappen en het verzamelen van gegevens over hun rol in de Rotterdamse samenleving. Daarnaast heeft een klankbordgroep drie keer meegedacht met het onderzoek, zowel in inhoudelijke als organisatorische zin. De groep bestond uit niet direct bij het onderzoek betrokken vertegenwoordigers van diverse levensbeschouwelijke groeperingen. Tot slot is het consortium tijdens het onderzoek begeleid door een begeleidingscommissie, bestaande uit medewerkers van de gemeente Rotterdam (beleid en onderzoek) en wetenschappers.

Deze rapportage is geschreven door de onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut. Alleen steeds in de laatste paragraaf van hoofdstuk 3 t/m 9 en in de slotbeschouwing in H10 is het gehele consortium aan het woord, waarbij we ook de input van de klankbordgroep meenemen.

De context: ontwikkelingen rond (de maatschappelijke rol van) levensbeschouwing en religie

We beginnen het rapport met een schets van de ontwikkelingen rond (de maatschappelijke rol van) levensbeschouwing en religie. De rol van religie in de Nederlandse samenleving is sterk veranderd. Het landschap van religieuze en levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties is in vergelijking met enkele decennia geleden ook veel diverser geworden. De religieuze betrokkenheid is over het geheel gezien afgenomen. Toch speelt religie in Nederland én Rotterdam nog steeds een belangrijke rol waar het gaat om zaken als motivatie voor vrijwillige inzet voor de samenleving en bij het bevorderen van (verschillende vormen van) sociale cohesie. Rotterdam kent in vergelijking tot verschillende andere grote(re) steden in Nederland een grote mate van levensbeschouwelijk geïnspireerde sociaal-maatschappelijke activiteiten.

Wat is de omvang en het karakter van de lbo's in Rotterdam?

Deze inventarisatie laat allereerst zien hoe uiteenlopend de omvang van lbo's in Rotterdam is: van organisaties met minder dan 100 leden tot organisaties met meer dan 1500 leden. Van minder dan 50 tot meer dan 200 vrijwilligers. En van 0 tot meer dan 10 beroepskrachten in dienst. Ruim de helft van de organisaties telt 1 tot 5 beroepskrachten. Daarbij is het opvallend dat een derde van de organisaties zonder beroepskrachten draait.

Ondanks de verschillen in schaalgrootte zien we een rode lijn in de functies die deze organisaties vervullen binnen Rotterdam. Het overgrote deel biedt informele hulp, zorg of onderlinge steun aan leden van de eigen gemeenschap, omdat er zich in die gemeenschap veel mensen in kwetsbare posities bevinden. Ook houden velen zich bezig met gemeenschapsopbouw en empowerment van de eigen groep en van andere achtergestelde groepen en met de ondersteuning van individuele Rotterdammers die buiten het blikveld van de formele instituties vallen.

De financiering van de verschillende functies van lbo's komt in de meeste gevallen van de eigen leden, bezoekers en deelnemers. Ook geeft ongeveer 39% van de organisaties aan dat ze inkomsten verkrijgen van giften uit verschillende fondsen. 17% van de lbo's geeft aan financiering van de gemeente Rotterdam te ontvangen voor maatschappelijke projecten, waarbij onderling grote verschillen waarneembaar zijn. Meestal is er rond maatschappelijke activiteiten van lbo's geen subsidierelatie met de gemeente Rotterdam.

Wat is de omvang en aard van de maatschappelijke activiteiten van de lbo's in Rotterdam?

Vrijwilligers bij de lbo's besteden naar verhouding 28% van al hun uren aan sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting. Het gaat daarbij om activiteiten, diensten/bijeenkomsten en ontmoetingen die zich richten op het bevorderen van de samenwerking binnen en tussen groepen met verschillende (culturele, religieuze) achtergronden.

Vrijwilligers bij de lbo's besteden daarnaast naar verhouding 25% van al hun uren aan activiteiten op het gebied van informele zorg en ondersteuning. Daarbij gaat het met name om het ondersteunen van mensen tijdens bepaalde perioden of ingrijpende gebeurtenissen in het leven. Ook zetten lbo's zich in voor het bestrijden van armoede en voorkomen dan wel oplossen van schulden, voornamelijk door middel van het bieden van praktische begeleiding.

Lbo's kunnen hun sociaal-maatschappelijke rol alleen vervullen als de continuïteit van de inzet vanuit de betrokken gemeenschap(pen) bij de activiteiten geborgd is. Dat vraagt om bestuurlijke en coördinerende taken (intern en extern). Vrijwilligers steken hier ongeveer 18% van hun tijd in. Een deel van deze activiteiten wordt ook door betaalde krachten uitgevoerd. Ook hun religieuze/levensbeschouwelijke activiteiten zijn vaak verbonden met de maatschappelijke rol. Vrijwilligers bij de lbo's besteden ongeveer 29% van al hun uren aan religieuze activiteiten, waarvan 6% aan educatie, 19% aan bijeenkomsten en 4% aan externe communicatie en missionaire activiteiten.

Waarom doen mensen vrijwilligerswerk bij deze organisaties, wat motiveert ze?

Uit onze gesprekken met vrijwilligers is heel duidelijk geworden dat zij intrinsiek sterk gemotiveerd zijn om zich in te zetten voor anderen. De vrijwillige inzet is geheel in lijn met hun normen en waarden en vaak ook met de manier waarop ze zijn opgevoed. Deels is er ook sprake van groepsnormen die vrijwillige inzet bevorderen.

De bevindingen uit de gesprekken sluiten ook aan bij de algemene trends in vrijwilligerswerk. Een deel van de mensen voelt zich geroepen, stelt weinig of geen grenzen aan de eigen inzet en is vaak jarenlang actief. Nieuwe groepen jongere vrijwilligers zijn vaak kritischer. Zij binden zich vaak voor kortere tijd en begrenzen hun inzet vaak scherper.

Wat draagt het vrijwilligerswerk van deze Rotterdammers bij aan de sociale cohesie?

Met hun activiteiten dragen vrijwilligers van lbo's duidelijk bij aan het creëren van netwerken om mensen heen, een vangnet, een plek van ontmoeting. Ons onderzoek bevestigt de inzichten uit de literatuur dat religieuze betrokkenheid een belangrijke factor is voor de sociale samenhang in een samenleving. En daarbij heeft meer dan de helft van de lbo's oog voor zowel verbindingen binnen de eigen gemeenschap (bonding) als verbindingen tussen verschillende groepen (bridging).

Wat is de waarde van de maatschappelijke activiteiten van de lbo's in euro's?

Gemiddeld besteden vrijwilligers per levensbeschouwelijke organisatie in Rotterdam circa 27.000 uur per jaar aan maatschappelijke activiteiten. Aan de hand van twee verschillende berekeningswijzen hebben we een globale indicatie van de waarde van deze uren verkregen.

Bij de methode van de vervangingswaarde wordt gekeken wat per type activiteit de kosten (waarde) zouden zijn geweest als het door een beroepskracht zou zijn uitgevoerd. Per activiteit is daarbij gekeken door wat voor soort beroepskracht deze uitgevoerd had kunnen worden. Via de marktwaarde benadering zijn de activiteiten van vrijwilligers berekend die direct een maatschappelijke meerwaarde voor de stad hebben en waarvoor ook daadwerkelijk een (commerciële) markt bestaat.

Uitgaande van de vervangingswaarde is de totale inzet van lbo's in Rotterdam goed voor circa 195 tot 220 miljoen euro. De totale marktwaarde komt uit op circa 330 – 365 miljoen euro. Daarbij zien we grote verschillen tussen lbo's. Als gekeken wordt naar de gemiddelde waarde per organisatie zien we een berekende vervangingswaarde van circa €465.000 en een marktwaarde van €780.000 per jaar. Van belang hierbij is op te merken dat er grote verschillen bestaan tussen de organisaties en dat de weergegeven bedragen een inschatting zijn van de gemiddelde waarden per organisatie.

De berekende financiële waarden moeten dan ook vooral gezien worden als theoretische benaderingen van waardering van de werkzaamheden van de vrijwilligers. Het gaat bovendien om de waardering van de werkzaamheden sec, waarbij de maatschappelijke effecten en de achterliggende economische waarde van de impact van de verrichtte vrijwilligersdiensten (bijvoorbeeld in de vorm van gezondheidswinst van geholpen mensen) niet zijn meegenomen.

Hoe is de ontwikkeling van de maatschappelijke activiteiten en hun rendement tussen 2008 en 2018?

Vanwege methodologische keuzes zijn de resultaten uit 2008 en 2018 niet één op één te vergelijken (voor meer informatie over deze keuzes verwijzen we naar bijlage 1). Wel kunnen we de totaalcijfers globaal tegen elkaar afzetten. Zo zien we over het geheel genomen in 2018 een substantieel hogere totaalwaarde, dan op basis van de uitkomsten van de studie uit 2008 (berekende waarde van € 110-133 miljoen). De belangrijkste (en voor de hand liggende) verklaring hiervoor is dat in 2008 alleen de christelijke kerken zijn onderzocht en in de voorliggende studie is uitgegaan van alle levensbeschouwelijke en religieuze organisaties. Daar waar in 2008 in de berekening werd uitgegaan van 250-300 kerken, is er nu in 2020 uitgegaan van 400-450 organisaties.

Het gemiddelde maatschappelijk rendement van een kerk bedroeg in de studie in 2008 € 442.000, wat rekening houdend met inflatie uitkomt op circa € 590.000 in 2020, waarmee het tussen de waarden ligt die zijn berekend met de methoden van de vervangingswaarde en de marktwaarde. Als we kijken naar het gemiddeld aantal uur per organisatie zien we dat in 2008 werd uitgegaan van circa 12.000 uur aan vrijwilligersinzet met een direct maatschappelijk rendement. Dit komt overeen met de 12.500 uur die we hebben gehanteerd bij de berekening van de marktwaarde van activiteiten met een direct maatschappelijk rendement.

Hoe werken lbo's, aanbieders van zorg en welzijn en de gemeente samen in Rotterdam?

Ons onderzoek laat zien dat 39% van de lbo's samenwerkt met andere lbo's. Daarnaast is er samenwerking met scholen (19%), wijkteams/buurtteams (17%), maatschappelijk werk (16%) en gemeente (13%). De samenwerking is veelal incidenteel of betreft een verwijfsfunctie: structurele samenwerking komt veel minder voor.

Kansen voor meer samenwerking zien lbo's en (in)formele aanbieders in zorg en welzijn vooral in elkaar kennen en elkaar waar mogelijk aanvullen en naar elkaar verwijzen. In het samenspel met (in)formele aanbieders zien de lbo's hun toegevoegde waarde vooral in de laagdrempeligheid van hun activiteiten. Mensen komen daardoor wellicht eerder in beeld, waarna lbo's kunnen doorverwijzen naar het juiste loket. Lbo's zijn ook aan minder voorwaarden en criteria gebonden en kunnen in die zin aanvullend zijn op het formele aanbod van zorg en ondersteuning. Ze hebben met andere woorden een belangrijke plek aan het begin en aan het einde van de zorgketen. Erkenning is belangrijk voor samenwerking, ook in dit onderzoek komt dat weer prominent naar voren. Maar wat betekent dat precies en betekent het voor alle gemeenschappen en organisaties hetzelfde? We stellen vast dat het beeld niet eenduidig is. Rond de informele hulp en ondersteuning die lbo's bieden is er over het algemeen waardering vanuit het stadsbestuur, althans zo ervaren de organisaties het die contact onderhouden met de Cool-singel. Maar er is een verschil tussen erkenning en waardering. Waardering betekent niet automatisch dat lbo's als gelijkwaardige en vanzelfsprekende partners in de wijk worden erkend. In dat opzicht geeft slechts 18% van de 176 lbo's aan dat ze voldoende erkenning ontvangen vanuit de gemeentelijke overheid.

Belangrijkste aanbeveling: Ga in gesprek over kansen voor samenwerking

Dit onderzoek heeft (wederom) aangetoond dat lbo's en hun vrijwilligers een zeer substantiële waarde voor de Rotterdamse samenleving creëren. Onze sterke aanbeveling is dan ook om verder met elkaar in gesprek te gaan over kansen voor samenwerking tussen lbo's en (in)formele aanbieders in de stad. We zien hierin een belangrijke rol voor de gemeente Rotterdam. Zij kunnen het gesprek tussen levensbeschouwelijke en niet-levensbeschouwelijke organisaties faciliteren, door goede en wederzijds vertrouwde intermediairs te zoeken en te ondersteunen, en door lbo's als vanzelfsprekende partij mee te nemen in gesprekken over opgaven voor de stad. Aan het einde van de slotbeschouwing formuleren we tien concrete handvatten om dit gesprek aan te gaan.

1 Inleiding

In 2008 kwam het onderzoek *Tel je Zegeningen* (Castillo Guerra et al) uit, waarmee de maatschappelijke impact en sociale functie van Rotterdamse kerken in de schijnwerpers kwamen te staan. Inmiddels zijn we meer dan 10 jaar en een aantal grote ontwikkelingen verder, waaronder de decentralisatie van rijksoverheidstaken op het gebied van zorg en jeugd in 2015. Een van de hoofddoelen van de decentralisatie was de vereenvoudiging van regels, zodat de hulpverlening toegankelijker en overzichtelijker zou worden en dichterbij de burger zou worden georganiseerd. Dit houdt in dat gemeenten zorgtaken op lokaal niveau onder eigen regie en in samenwerking met lokale partners uitvoeren. Deze ontwikkeling sluit aan op de maatschappelijke en politieke trend om van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving te bewegen (Van Hintum, 2015).

Voor de gemeente Rotterdam was dit proces aanleiding voor het opstellen van de beleidsnota *Nieuw Rotterdams Welzijn 2016 - 2019*. In deze nota wordt een nieuwe invalshoek geïntroduceerd voor de bepaling, organisatie en uitvoering van de taken van de gemeente Rotterdam.¹ De gemeente doet een groter beroep op particuliere initiatieven. De doelgroepen van de gemeentelijke dienstverlening worden gestimuleerd om meer verantwoordelijkheid te dragen zodat burgers zelfredzamer en 'samenredzamer' worden en minder afhankelijk van de overheid. Burgers worden opgeroepen om te participeren als vrijwilligers in het welzijnswerk, dat de gemeente op wijkniveau organiseert.

De beleidsnota *Nieuw Rotterdams Welzijn 2016 - 2019* opende nieuwe ruimte voor de samenwerking tussen de lokale overheid en welzijnsorganisaties en particuliere initiatieven op wijkniveau. Die ruimte is er ook voor levensbeschouwelijke organisaties, wanneer zij projecten uitvoeren in samenwerking met andere, al dan niet religieus geïnspireerde, organisaties in de stad en het wijknetwerk, en met overheid en zorg- en

welzijnsinstellingen. In de in 2018 gepubliceerde gemeentelijke visie op informele zorg en ondersteuning wordt dit herhaald en bevestigd.² De gemeente werkt momenteel aan een integraal beleidsplan voor het sociaal domein voor de komende jaren.

Als stad waarin "niemand in de meerderheid is"³ kent Rotterdam een grote verscheidenheid aan religieuze en levensbeschouwelijke organisaties (lbo's).⁴ Daarbij gaat het om verbanden, georganiseerde gemeenschappen, genootschappen, verenigingen en stichtingen die direct of indirect geïnspireerd zijn op een bepaalde visie op het leven. Denk aan kerken, moskeeën, synagogen, tempels, humanistische en boeddhistische organisaties, maar ook aan stichtingen die zich als levensbeschouwelijk (geïnspireerd) presenteren. Deze vallen allemaal onder 'religieuze en levensbeschouwelijke organisaties', oftewel: lbo's.

In deze rapportage gaan we in op de rol die deze organisaties en verbanden spelen in het leven van hun leden en bezoekers en van de Rotterdammers die zij met sociaal-maatschappelijke activiteiten ondersteunen of bij elkaar brengen. Ook brengen we in kaart hoeveel vrijwilligersuren hiervoor worden ingezet en wat het de maatschappij zou kosten als beroepskrachten deze activiteiten zouden uitvoeren. We hebben specifieke aandacht voor activiteiten rond informele zorg en ondersteuning, voor activiteiten rond armoede en schulden en voor de bijdrage van lbo's aan sociale cohesie in Rotterdam.

---

2 <https://www.rotterdam.nl/werken-leren/zorg-voor-elkaar/Startdocument-visie-informele-zorg-en-ondersteuning.pdf>.

3 <https://www.rotterdam.nl/wonen-leven/relax-dit-is-rotterdam/GRO-Nota-Samenleven-toegankelijk-DEF.PDF>.

4 Wij gebruiken in dit plan vaak de term 'levensbeschouwelijke organisaties', afgekort lbo's, en bedoelen daar ook religieuze organisaties mee.

---

1 <http://docplayer.nl/17264818-Nieuw-rotterdams-welzijn.html>.

Definities in dit onderzoek

In dit onderzoek kijken we dus naar religieuze en levensbeschouwelijke organisaties en hun sociaal-maatschappelijke activiteiten. Hieronder beschrijven we wat we precies met deze termen bedoelen.

Religieuze en levensbeschouwelijke organisaties

Onder religieuze en levensbeschouwelijke organisaties wordt verstaan alle entiteiten (stichtingen, verenigingen, kerkgenootschappen) die hun activiteiten verrichten vanuit een levensbeschouwelijke en/of religieuze identiteit of die vanuit een levensbeschouwelijke en/of religieuze identiteit zijn ontstaan: kerken, moskeeën, synagogen, tempels en daaruit ontstane stichtingen en (samenwerkings-) verbanden. Deze stichtingen en verbanden zijn soms nauw verbonden met de ‘moederorganisaties’, of zijn daarvan losgemaakt om inhoudelijke, organisatorische en/of financiële redenen. Er vallen ook organisaties onder die specifiek zijn opgericht om de (vrijwillige) maatschappelijke inzet van verschillende levensbeschouwelijke gemeenschappen te versterken of te bundelen, zoals in het geval van Rotterdam SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010 en Stichting Mara.

Sociaal-maatschappelijke activiteiten

Onder sociaal-maatschappelijke activiteiten verstaan we in dit onderzoek activiteiten die zich richten op:

- Gemeenschapsvorming (versterken van de onderlinge contacten binnen de eigen geloofsgemeenschap, zorgen dat mensen zich thuis voelen binnen de gemeenschap) en op het aangaan en onderhouden van relaties buiten de eigen geloofsgemeenschap.
- Mensen die (tijdelijk) een steuntje in de rug kunnen gebruiken, binnen en buiten de religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen en groepen. Het gaat om aandacht voor levensvragen of geestelijke zorg, om praktische ondersteuning en om intensievere vormen van hulpverlening.

Naast deze sociaal-maatschappelijke activiteiten hebben we in het onderzoek ook aandacht voor religieuze activiteiten en voor activiteiten rond het besturen en beheren in algemene zin.

Onderzoeksaanpak

Voor dit onderzoek hebben we de aard, omvang en activiteiten van 176 lbo's in Rotterdam in kaart gebracht aan de hand van een vragenlijst. Vervolgens hebben we met een tweede vragenlijst onder 41 van deze organisaties verdiepende informatie opgehaald over het aantal vrijwilligersuren per activiteit. Tot slot zijn we in gesprek gegaan met vrijwilligers zelf (in twee groeps gesprekken in de Noordoever en de Zuidoever) en een aantal (in) formele zorg aanbieders over de rol van lbo's in Rotterdam. Hun input is meegenomen in citaten en voorbeelden, om zo kleuring te geven aan de resultaten. Bijlage 1 bevat een uitgebreidere beschrijving van de gebruikte onderzoeksmethoden.

Onderzoekconsortium

Voor dit onderzoek sloegen het Verwey-Jonker Instituut en vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam) de handen ineen.⁵ Het Verwey-Jonker Instituut trad op als onafhankelijk onderzoeksbureau en als penvoerder voor de opdrachtgever. De vijf Rotterdamse organisaties dachten bij alle onderdelen mee, zoals bij de terminologie in de vragenlijsten en het duiden van de resultaten. Bovendien hadden zij een grote rol in het bereiken van de levensbeschouwelijke verbanden en gemeenschappen en het verzamelen van gegevens over hun rol in de Rotterdamse samenleving.

---

⁵ Stichting Mara is een katholieke organisatie die zich inzet voor kwetsbare groepen met de hulp van vrijwilligers. SPIOR staat voor Stichting Platform Islamitische organisaties Rijnmond en functioneert als een koepelorganisatie voor 74 aangesloten moskeeën. SKIN-Rotterdam (samen kerk in Nederland) is een christelijke koepelorganisatie voor migranten en internationale kerken in Nederland. Samen 010 is een protestantse organisatie die vrijwilligerswerk initieert en ondersteunt. Convent van kerken Rotterdam is een raad van kerken voor de gezamenlijke kerken van Rotterdam.

Daarnaast heeft een klankbordgroep drie keer meegedacht met het onderzoek, zowel in inhoudelijke als organisatorische zin. De groep bestond uit niet direct bij het onderzoek betrokken vertegenwoordigers van diverse levensbeschouwelijke groeperingen. Te weten: afgevaardigden van de liberaal Joodse gemeenschap, de KBO/PCOB, de Humanisten, de PKN, het Voorgangers Overleg Rotterdam, de Rooms-Katholieke Kerk en voorgangers van twee internationale kerken.

Tot slot is het consortium tijdens het onderzoek begeleid door een begeleidingscommissie, bestaande uit Laelia Luchtmeijer (senior beleidsadviseur Informele zorg & ondersteuning, gemeente Rotterdam), Karen Klein Ikkink (kennismakelaar gemeente Rotterdam), Chris de Vries (onderzoeker, gemeente Rotterdam), Paul Dekker (Sociaal Cultureel Planbureau/hoogleraar Universiteit van Tilburg), Lucas Meijs (hoogleraar Erasmus Universiteit Rotterdam), Guido Walraven (lector Hogeschool InHolland) en Herman Noordegraaf (emeritus hoogleraar Protestantse Theologische Universiteit in Groningen). Deze commissie zag er op toe dat het onderzoek binnen de vastgestelde kaders van de onderzoeksopdracht werd uitgevoerd. Daarbij was de commissie een klankbord voor de onderzoekers en gaf gevraagd en ongevraagd advies gedurende het onderzoek tot en met het eindresultaat.

Dit rapport is geschreven door de onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut. Alleen steeds in de laatste paragraaf van hoofdstuk 3 t/m 9 en in de slotbeschouwing in hoofdstuk 10 zijn we als consortium aan het woord, waarbij we ook de input van de klankbordgroep meenemen.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 beginnen we met een schets van de ontwikkelingen rond (de maatschappelijke rol van) levensbeschouwing en religie. In hoofdstuk 3 beschrijven we de omvang en het karakter van de religieuze en levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam. In hoofdstuk 4 t/m 6 beschrijven we de verschillende typen activiteiten van de lbo's in Rotterdam op basis van de uitkomsten van de twee vragenlijsten en (groeps)gesprekken. Aan het begin van elk hoofdstuk gaan we kort in op bestaande inzichten over de sociale rol en maatschappelijke impact van lbo's. Ieder hoofdstuk eindigt met een duidingsparagraaf, waarin het consortium als geheel reflecteert op de resultaten en de vrijheid neemt om een en ander te interpreteren. Hoofdstuk 7 gaat in op de samenwerking tussen lbo's onderling en tussen lbo's enerzijds en (in)formele aanbieders en de gemeente Rotterdam anderzijds. In hoofdstuk 8 staat de motivatie van vrijwilligers centraal: waarom doen ze wat ze doen? Vervolgens brengen we in hoofdstuk 9 in kaart hoe groot de vrijwillige inzet van lbo's nou eigenlijk is in uren en hoe dat kan worden omgerekend naar euro's. We sluiten dit rapport af met een slotbeschouwing in hoofdstuk 10, waarin het consortium als geheel conclusies trekt en enkele aanbevelingen doet.

2 De context: ontwikkelingen rond (de maatschappelijke rol van) levensbeschouwing en religie

Dit hoofdstuk biedt context voor de resultaten uit ons onderzoek door op hoofdlijnen stil te staan bij (onderzoek naar) langjarige trends rond religie en levensbeschouwing onder de bevolking en over levensbeschouwelijk geïnspireerde vrijwillige inzet in de samenleving. Waar mogelijk bespreken we daarbij ook gegevens over Rotterdam waarbij ook aandacht wordt besteed aan de wijze waarop levensbeschouwelijke organisaties en hun activiteiten in het gemeentelijk beleid aan de orde komen. In de hoofdstukken die volgen wordt per thema verder ingegaan op inzichten uit eerder onderzoek.

2.1 Gegevens over ontwikkelingen in religie en levensbeschouwing in Nederland

De rol en plaats van religie in de samenleving is aan verandering onderhevig. Dat is iets van alle tijden en alle samenlevingen, maar geldt zeker ook voor de Nederlandse samenleving in de laatste 50 jaar waarin de dominante trend de snelle secularisatie was. Dat komt tot uitdrukking in cijfers: in de periode 2012-2017 rekende ongeveer de helft van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder zich tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering. Afgaande op het meest recente (statistisch) onderzoek door het CBS op dit terrein, is dit aandeel teruggelopen, aangezien het net voor de eeuwwisseling nog rond de 60 procent lag. Bijna een kwart van alle Nederlanders geeft aan katholiek te zijn, 15 procent noemt zich protestants, 5 procent moslim en 6 procent rekent zich tot een ander gezindte waaronder 0,6 procent Joods, 0,5 procent Hindoe en 0,1 procent Boeddhist. Een op de zes mensen met religieuze binding bezoekt ten minste een keer per maand een religieuze dienst, maar ook dat aandeel neemt verder af. Het aandeel van Nederlanders dat tot een religieuze groep behoort loopt wel de laatste jaren iets langzamer terug dan eerder, maar het proces schrijdt gestaag voort, vooral onder mensen die toch al een lagere betrokkenheid bij hun geloofsgemeenschap hadden. (Schmeets, 2019, Schmeets, 2018).

Tussen de verschillende cijfers bestaan overigens de nodige verschillen, afhankelijk van de gekozen vraagstelling, de gekozen terminologie en de wijze waarop bijvoorbeeld wordt doorgevraagd naar tot welke verschillende stromingen binnen het christendom men zich rekent. Het CBS experimenteert met verschillende varianten en voert op basis daarvan (kleine) aanpassingen door. Zo is (pas) recent de categorie ‘immigrantenkerken’ toegevoegd (Schmeets, 2019).⁶

De positie van de humanistische levensbeschouwing in Nederland is een bijzondere in vergelijking met veel andere landen. Vaak vormt het humanisme elders een tegenbeweging tegen de (al dan niet afbrokkelende) dominante van religies. In Nederland heeft het seculiere humanisme echter de gedaante aangenomen van een levensbeschouwelijke stroming met tal van instituties en veel nadruk op het bieden van geestelijke verzorging. Die ontwikkeling paste binnen de verzuilde Nederlandse context. Ze ontvangt eenzelfde behandeling van de overheid als de religieuze stromingen. Dat gaat meestal niet gepaard met felle atheïstische kritiek op religie, maar met het benadrukken van overeenkomsten, bijvoorbeeld in de aandacht voor zingeving in de zorg voor mensen in kwetsbare situaties.^{7 8 9} Het is niet bekend hoeveel mensen in Nederland zichzelf als humanist bestempelen. Ouder onderzoek schat dat een half miljoen Nederlanders de humanistische ideeën aanhangt (Lammerts & Hakvoort, 2004).¹⁰ De waardering voor het gedachtegoed zal waarschijnlijk hoger liggen.

6 In deze rapportage spreken we over ‘internationale kerken’ of over ‘internationale en migrantenkerken’, in navolging van het gebruik van deze termen binnen de levensbeschouwelijke gemeenschappen en organisaties. Gebruik van deze termen sluit ook aan bij het feit dat veel Nederlanders met een migratie achtergrond die hier geboren zijn de kerken bezoeken (en dus niet als immigranten gezien kunnen worden) en dat daarnaast ook steeds meer Nederlanders zonder migratie achtergrond deel uit maken van deze geloofsgemeenschappen.

7 <https://www.trouw.nl/nieuws/humanisten-softer-dan-ooit~b054b4b6/>.

8 <https://www.humanistischverbond.nl/humanisme/humanisme-in-nederland/>.

9 [https://nl.wikipedia.org/wiki/Humanisme_\(levensbeschouwing\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Humanisme_(levensbeschouwing)).

10 <https://www.humanitas.nl/>.

Lidmaatschap

Waar het CBS mensen vraagt of men zichzelf tot een religieuze groepering rekent, kijkt, ook via langlopend onderzoek, het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) naar ontwikkelingen in *formeel, door de gevestigde Nederlandse kerken geregistreerd lidmaatschap*. Daaruit blijkt dat het lidmaatschap van de grootste Nederlandse kerken snel terugloopt. Tien jaar geleden waren er nog zo'n 7 miljoen kerkleden en dat aantal is anno 2017 gedaald naar zo'n 6 miljoen (Kuyper et al., 2019). De afname onder de verschillende meer behoudende protestantse kerken¹¹ is daarbij geringer, soms is er in die hoek sprake van een lichte toename van het lidmaatschap. Het SCP komt, door een verschil in onderzoeksmethoden overigens tot lagere percentages voor kerkelijke betrokkenheid (De Hart & Houwelingen, 2018).

Net als binnen het christendom zijn er binnen de islam vele stromingen. Het overgrote deel van de Nederlandse moslims is soenitisch. Het deel van de Nederlanders dat zich tot de islam rekent nam licht toe met een half procentpunt (Schmeets, 2018). De islam is daarmee met een aanhang van 5 procent van de bevolking van 15 jaar en ouder de derde geloofsgroep in Nederland na katholieken en protestanten, waarbij het waarschijnlijk is dat er inmiddels meer moslims wonen in Nederland dan uit onderzoek blijkt (Smeets, 2018, Huijnk, 2018).

Uit de onderzoeken van CBS en SCP valt in kwantitatieve zin nauwelijks iets op te maken over de groei van de aanhang van zogenaamde internationale of migrantenkerken. Dat zijn kerken die veelal onafhankelijk opereren of soms (licht) geassocieerd zijn met oorspronkelijk Nederlandse kerken.

Soms maken ze tevens deel uit van een internationaal netwerk. Uitzondering vormen de RK-migranteparochies die integraal deel uitmaken van de RK-kerk (zoals in Rotterdam de Poolse, Kroatische en Surinaamse parochies en de Spaans en Portugeessprekende parochies) of de migrantengemeenschappen die deel uit maken van de 'gewone' territoriale RK-parochies of van hun voorzieningen gebruikmaken. Deze groep is groeiend in Nederland (De Hart & Van Houwelingen, 2018, Davelaar et al., 2012) en zeker ook in Rotterdam (Davelaar & Van den Toorn, 2010). In geografisch opzicht zijn deze kerken sowieso sterk geconcentreerd in de grotere Nederlandse steden.

Bijwonen bijeenkomsten

Tussen de gezindten bestaan grote verschillen in deelname aan religieuze bijeenkomsten. Het aandeel van mensen dat regelmatig (minstens één keer per maand) een religieuze bijeenkomst bijwoont bedroeg in 2017 bij de katholieken 14 procent¹², onder Protestanten is dat 60 procent en 42 procent van de moslims bezoekt regelmatig een gebedsdienst (Schmeets 2018: 8). De meerjarige trend (2012-2017) laat eenzelfde beeld zien, met een kleine terugloop in kerkbezoek die geheel door afnemend kerkbezoek aan katholieke zijde toegeschreven kan worden. Onder de Protestanten is het kerkbezoek heel licht gegroeid, onder moslims over die periode gelijk gebleven (Schmeets, 2018: 8). Het moskeebezoek van moslims ligt wel hoger dan 20 à 15 jaar geleden, toen nog een duidelijke afname van moskeebezoek onder moslims werd geconstateerd (Schmeets et al, 2009, Dekker en De Hart, 2006).

¹¹ De verschillende oude christelijke kerken met een gereformeerde grondslag, zoals onder andere de kerken afkomstig uit de Gereformeerde Bond binnen de toenmalige Hervormde kerk, de christelijk-gereformeerde kerken en de Gereformeerde Gemeenten. De Gereformeerde Bond bestaat nog steeds. Maar nu binnen de Protestantse Kerk in Nederland. Wel is een deel van de Gereformeerde Bond niet meegegaan met de kerkfusie in 2004. Dat leidde tot het ontstaan de Hersteld Hervormde Kerk. Voorts is het: Christelijke Gereformeerde Kerken. Te noemen bij de 'oode' kerken op gereformeerde grondslag zijn ook de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt.

¹² De RK-kerk gaat overigens zelf uit van 4 à 5 procent van haar ingeschrevenen die minstens één keer per maand een kerkdienst bezoekt. Het verschil kan zitten in het feit dat minder mensen aan CBS melden dat ze katholiek zijn dan dat er nog formeel ingeschreven staan bij de Rooms-Katholieke kerk. Zie: <https://www.rkkerk.nl/kerk/kerkprovincie/kerkcijfers/>.

Religieuze betrokkenheid hangt samen met persoonskenmerken, laten statistische analyses door het CBS op basis van bevolkingsonderzoek zien. Zo tonen vrouwen, ouderen, gehuwden en verweduwd, lager opgeleiden en mensen met een niet-westerse migratieachtergrond een beduidend grotere religieuze betrokkenheid dan mannen, jongeren, gescheiden en ongehuwde personen, hoger opgeleiden, en mensen met een Nederlandse achtergrond of een westerse migratieachtergrond. Ook verschilt de betrokkenheid bij religie sterk tussen regio's (Schmeets, 2016).

Andere gedaantes

Kwantitatieve overzichten geven een belangrijk maar slechts algemeen beeld van de grote trends. Een grote beperking, zo zeggen critici, is dat ze religiositeit of religieuze binding gelijkstellen aan het bezoeken van religieuze bijeenkomsten. Zij zeggen dat religie in Nederland transformeert en dat statistieken maar een deel van de religieuze werkelijkheid laten zien: er zijn ook mensen die zich religieus of gelovig noemen en die niet naar een gebedshuis gaan of mensen die hun eigen religieuze cocktail samenstellen (multiple religious belonging) (Berghuijs, J., Schilderman, H., Van Der Braak, A., & Kalsky, M. (2018). Hoewel hierover nog niet veel cijfers beschikbaar zijn, zou dat ongeveer een kwart van de bevolking kunnen zijn.¹³

Ook wordt erop gewezen dat 'je geloof praktiseren' kan door bezoek aan een gebedshuis, maar (ook) op andere manieren. Mensen die geen religieuze diensten (meer) bijwonen, kunnen wel religieus geïnspireerd zich inzetten voor de samenleving, óók binnen levensbeschouwelijke organisaties (zoals ook niet gelovigen vrijwilliger zijn binnen deze organisaties).

In algemene zin kan vastgesteld worden dat er in Nederland een opleving gaande is in aandacht voor zingeving. Met name in zorg en welzijn wordt onderkend dat een goede kwaliteit van leven, samenhangt met de vraag of mensen doel aan hun (dagelijkse) leven kunnen geven. Dat geldt voor vrijwel alle groepen die (tijdelijk) een steuntje in de rug nodig hebben, zoals jongeren zonder werk of afgeronde opleiding of kwetsbare ouderen met een klein netwerk (zie bijvoorbeeld Davelaar et al., 2013). Maar ook vrijwilligers en informele hulpverleners geven steeds weer aan dat ze zingeving (willen) ontleen aan hun inzet (De Klerk et al., 2014).

Het is duidelijk dat over secularisatieprocessen en de reacties daarop, heel veel verschillende verhalen te vertellen zijn, zoals de gezaghebbende politiek filosoof Charles Taylor (2007) laat zien. De geïnstitutionaliseerde levensbeschouwingen staan in West-Europa en andere delen van de wereld onder druk en nemen andere gedaantes aan en onder invloed van de moderniteit en migratie wordt het religieuze landschap meer divers. In de zoektocht van individuen en gemeenschappen naar identiteit en zingeving in de huidige samenleving speelt evenwel geloof in allerlei (veranderende) gedaantes nog steeds een grote rol. Hans Boutellier constateert in lijn daarmee dat mensen zelf coherentie zoeken in wie ze zijn en wat ze geloven. Uit het volgens hem in grote lijnen geslaagd seculier experiment dat de Nederlandse samenleving heeft door-gemaakt, trekt hij wel als belangrijke les dat 'geloofsaanspraken zich niet principieel onderscheiden van andere aanspraken op de waarheid. Het seculiere argument heeft geen alleenrecht. Het komt er vooral op aan elkaar te bevragen op wat voor de ander van waarde is.' Boutellier, 2015: 210).

---

13 <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/nederland-wordt-minder-kerkelijk-maar-is-volop-religieus~b06fbfd5d/>.

2.2 Gegevens over levensbeschouwing en religie in Rotterdam

Wat zijn de ontwikkelingen in Rotterdam? De gemeente Rotterdam verzamelt zelf geen cijfers over hoeveel inwoners zich als aanhanger van een religie rekenen, religieuze betrokkenheid van de inwoners, lidmaatschap van of deelname aan activiteiten van religieuze organisaties (wél over levensbeschouwelijke binding in relatie tot vrijwilligerswerk, zie hieronder). Uit de CBS statistieken, zie tabel 2.1, blijkt dat religieuze binding in Rotterdam gelijk is aan die in Nederland als geheel en beduidend hoger dan in Amsterdam en Utrecht. Daadwerkelijke deelname aan religieuze diensten ligt in Rotterdam het hoogst van de vier grootste gemeenten en ligt boven het landelijke gemiddelde. Met Den Haag kent Rotterdam bovendien de hoogste mate van religieuze diversiteit van de G4.

Tabel 2.1 Religieuze binding en bezoek religieuze diensten Nederland en G4, periode 2010-2015

2010-2015	Nederland	Rotterdam	Amsterdam	Utrecht	Den Haag
Geen religieuze binding	50,1%	50,0%	62,2%	61,0%	49,6%
Wel religieuze binding	49,9%	50,0%	37,8%	39,0%	50,4%
Waarvan					
Rooms katholiek	23,7%	14,9%	11,2%	12,3%	14,9%
Protestants	15,5%	10,8%	5,8%	10,5%	9,5%
Islam	4,9%	13,7%	12,1%	9,9%	14,7%
Anders	5,7%	10,6%	8,7%	6,3%	11,3%
Bezoek van religieuze dienst (min. 1x per maand)	16,5%	18,0%	12,0%	13,0%	16,1%

Bron: CBS, bewerking door auteurs.¹⁴

¹⁴ Voor deze tabel zijn drie categorieën protestanten samengevoegd en is 'kerkbezoek' vervangen door 'bezoek aan een religieuze dienst' en is 'kerkelijke gezindte' vervangen door 'religieuze binding'. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/51/helft-nederlanders-is-kerkelijk-of-religieus> <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2016/51/de-religieuze-kaart-van-nederland-2010-2015>.

Ook voor Rotterdam geldt dat de omvang van het aantal mensen met religieuze binding nog steeds aanzienlijk is, en daarmee alleen al een factor van betekenis. De maatschappelijke impact hangt uiteraard van veel meer zaken af dan aantallen kerkleden of moskee of tempelbezoekers. De oriëntatie van de gemeenschappen is cruciaal, evenals de interne organisatorische kracht om mensen uit de eigen gemeenschap of anderen daarbuiten terzijde te kunnen staan én tenslotte de vraag of er - ten behoeve van Rotterdam en de Rotterdammers als collectief - samengewerkt wordt tussen overheid, formele aanbieders van ondersteuning en (georganiseerde) informele hulp en vrijwillige inzet vanuit de gemeenschappen (Davelaar & van den Toorn, 2010).

2.3 Gegevens over levensbeschouwelijke binding en (vrijwillige) maatschappelijke inzet

Uit internationaal onderzoek blijkt dat religie een belangrijke factor in de samenleving is. Mensen met een religieuze binding participeren meer dan gemiddeld in de samenleving, zijn actiever in informele hulp en zorg, doneren meer dan gemiddeld aan goede doelen en zijn vaker actief als vrijwilliger (Bekkers en Schuyt, 2010; De Hart, 2014; Putnam en Campbell, 2010; Putnam, 2000, Schmeets, 2015, Schmeets, 2019). Vooral de religieuze groepen die regelmatig een gebedsdienst bijwonen, onderscheiden zich door meer participatie in de samenleving en door een hogere mate van vertrouwen in de medemens en in maatschappelijke en politieke instituties. Van de religieuze stromingen waarvan het CBS tot dusverre gegevens bijhoudt geldt dit het sterkst voor leden van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) (Smeets, 2019).

Wie spreekt over de maatschappelijke rol van religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen en verbanden, spreekt over vrijwillige inzet, alleen al omdat de rol van betaalde krachten in deze sector heel beperkt is (Davelaar et al, 2017, Van den Toorn et al, 2018). Het SCP stelde recent, in navolging van een lange reeks onderzoeken, dat het percentage

vrijwilligers onder de bevolking grotendeels stabiel is gebleven in de afgelopen jaren.¹⁵ Ook een terugkerend gegeven is dat middelbare/oudere, hoger opgeleide en religieuze mensen vaker wekelijks vrijwilliger zijn dan jongere, lager opgeleide en/of niet-religieuze mensen (Kuyper et al, 2019: 232-233). Dit is ook in lijn met veel ander onderzoek (Van Houwelingen en Dekker 2017, De Hart & Van Houwelingen, 2018). Actieve kerkgangers zijn twee keer zo vaak vrijwilliger dan mensen die niet regelmatig naar een kerk gaan.

Ook het CBS rapporteert steeds (Smeets & Arends, 2017) een relatief grote rol van kerken en levensbeschouwelijke organisaties op het gebied van vrijwilligerswerk: Sportverenigingen hebben het hoogste percentage vrijwilligers (15%), gevolgd door scholen (11%), de sector verzorging en verpleging (9%), kerken en levensbeschouwelijke organisaties (8%) en jeugdorganisaties (8%). Lastig in de duiding van deze percentages is wel dat mensen vrijwilligerswerk doen bij sportverenigingen, zorgorganisaties en bijvoorbeeld kerken of moskeeën, maar dat levensbeschouwelijke gemotiveerde vrijwilligers daarnaast vooral hun werk doen *vanuit* hun levensbeschouwelijke organisatie in buurt of wijk, bij zorgorganisaties et cetera. Dit onderscheid wordt niet in alle (kwantitatieve) onderzoeken gemaakt.

Ook de tijd die mensen gemiddeld besteden aan maatschappelijke participatie (zoals vrijwilligerswerk, informele hulp en participatie binnen religieuze organisaties is over de periode 2006-2016 ongeveer gelijk gebleven, aldus het SCP (Kuyper et al, 2019). Ondanks de stabiliteit in vrijwillige inzet waarschuwen verscheidene auteurs voor de gevolgen van de voortschrijdende ontkerkelijking. Immers, als er steeds minder kerkelijk betrokken mensen zijn zal dat invloed gaan hebben op de omvang van het vrijwilligerswerk, de informele zorg en donaties aan goede doelen op een behoorlijk aantal plekken in de samenleving (zie bijvoorbeeld De Hart & Van Houwelingen, 2018).

Cijfers vrijwilligerswerk Rotterdam

De Rotterdamse cijfers over vrijwilligerswerk zijn behoorlijk in lijn met de landelijke. De Omnibusenquête 2019 (De Graaf, 2019) van de gemeente Rotterdam naar vrijwillige inzet en informele hulp laat zien dat 53% van de Rotterdammers van 13 tot en met 75 jaar wel eens onbetaald werk op vrijwillige basis doet: 38% bood wel eens informele hulp (in de definitie van de Omnibusenquête: los van een organisatie), en 40% verrichtte vrijwilligerswerk in georganiseerd verband. Er is een grote overlap: 24% doet zowel aan informele hulp als aan vrijwilligerswerk. In totaal zouden afgaande op deze enquête in 2019 ongeveer 205.000 Rotterdammers van 13 tot en met 75 jaar informele hulp hebben geboden en ongeveer 210.000 mensen aan vrijwilligerswerk in georganiseerd verband hebben gedaan. Dat komt, overlap meegerekend, neer op ongeveer 285.000 informele helpers en vrijwilligers.

Vrijwilligers zijn, ook in Rotterdam, het meest actief in sportorganisaties en in organisaties of instellingen voor hulp of bezoek aan zieken, bejaarden of gehandicapten. Ook doen deze vrijwilligers vaak op meerdere terreinen vrijwilligerswerk: gemiddeld in 2,1 soorten organisaties volgens de enquête.

---

¹⁵ <https://digitaal.scp.nl/ssn2019/participatie.html>.

Tabel 2.2 Deelnamepercentages vrijwilligerswerk naar soort, 1995 tot en met 2019.
(bron: De Graaf, Omnibussenquête 2019, p.11)

SOORT VRIJWILLIGERSWERK	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2019
Hulp/bezoek zieken, bejaarden, gehandicapten	5 %	4 %	-	7 %	7 %	5 %	6 %	7 %	6 %	8 %	6 %	10 %	11 %
Andere hulp- en dienstverlening	2 %	1 %	-	1 %	1 %	2 %	2 %	2 %	2 %	3 %	2 %	3 %	3 %
Kinderopvang	2 %	1 %	-	4 %	4 %	3 %	2 %	2 %	2 %	3 %	2 %	2 %	4 %
Jeugd- en jongerenwerk	4 %	4 %	-	5 %	3 %	3 %	3 %	3 %	4 %	4 %	5 %	5 %	6 %
Onderwijs	4 %	5 %	-	5 %	5 %	5 %	6 %	5 %	5 %	6 %	7 %	7 %	8 %
Kerk, moskee, levensbeschouwende organisatie	7 %	7 %	-	8 %	8 %	7 %	8 %	8 %	7 %	10 %	9 %	10 %	7 %
Politieke organisatie	1 %	2 %	-	2 %	1 %	1 %	2 %	2 %	2 %	2 %	1 %	3 %	2 %
Beroeps- of belangenorganisatie	3 %	3 %	-	3 %	2 %	2 %	3 %	3 %	3 %	3 %	3 %	3 %	5 %
Vrouwenorganisatie	1 %	1 %	-	3 %	2 %	2 %	2 %	1 %	2 %	2 %	2 %	2 %	2 %
Culturele organisatie	3 %	3 %	-	5 %	4 %	3 %	3 %	3 %	5 %	5 %	5 %	5 %	7 %
Sportorganisatie	9 %	9 %	-	10 %	9 %	9 %	9 %	8 %	8 %	10 %	10 %	11 %	12 %
Actie- of mileugroep	2 %	1 %	-	2 %	1 %	2 %	2 %	2 %	2 %	2 %	2 %	3 %	4 %
Overige organisaties	7 %	7 %	-	8 %	8 %	7 %	8 %	8 %	10	10 %	9 %	13 %	12 %
Totaal	30 %	30 %	-	32 %	33 %	30 %	31 %	30 %	32 %	36 %	34 %	37 %	40 %
Gemiddeld aantal soorten	1,6	1,6	-	1,7	1,7	1,8	1,8	1,9	1,8	1,9	1,9	2,1	2,1
RESPONS	1.437	1.338	-	1.567 %	1.698	6.837	6.837	4.185	2.692	2.948	2.732	1.609	896

Zoals tabel 2.2. laat zien neemt het vrijwilligerswerk bij organisaties of instellingen voor hulp of bezoek aan zieken, bejaarden of gehandicapten de laatste jaren toe; het vrijwilligerswerk in religieuze of levensbeschouwelijke organisaties (waarbij geen hulpverlening bedoeld is) is dit jaar afgenomen, maar bevindt zich op hetzelfde niveau als tussen 1995 en 2011 en blijft een belangrijke categorie. Een deel van de vrijwillige inzet *vanuit* kerken en moskeeën zal bovendien juist wel hulpverlening betreffen en ook onder de categorie ‘Hulp/bezoek zieken’ zijn ingevuld. In de enquête is die antwoordcategorie namelijk omschreven als ‘Vrijwilligersorganisatie of instelling speciaal voor hulp en bezoek aan zieken, bejaarden of gehandicapten (georganiseerde burenhulp, hulp via kerk/moskee, UVV, Rode Kruis, tafeltje-dek-je, ouderenbus, Zonnebloem, in ziekenhuis, verpleeg- of verzorgingstehuis, gehandicaptenzorg, dagverblijf, gezinsverzorging, dienstencentrum, Ziekenomroep)’.

Naast het feit dat kerk/moskee hier expliciet genoemd worden weten we uit ander onderzoek ook dat vrijwilligers actief in levensbeschouwelijke organisaties vaak vrijwilligerswerk doen op plekken waar hulp en informele zorg geboden wordt (Castillo Guerra et al., 2008, Jager-Vreugdenhil, 2012). Ook het eerder aangehaalde onderzoek van SCP en CBS laat zien dat mensen aangesloten bij religieuze of levensbeschouwelijke (christelijke) organisaties bovengemiddeld vaak (ook) elders vrijwillig actief zijn (Schmeets, H. en Arends J., 2017). Uit de Omnibussenquête blijkt verder dat vrijwilligerswerk vaker wordt verricht door alleenwonenden, Rotterdammers met kinderen, hoogopgeleiden en Rotterdammers met een bovenmodaal huishoudensinkomen, en minder vaak door 45- tot 65-jarigen, samenwonenden zonder kinderen, laag opgeleiden en Rotterdammers met een niet-westerse migratieachtergrond (De Graaf, 2019: 11). De eerder aangehaalde landelijke onderzoeken van het SCP naar vrijwilligerswerk

laten eenzelfde ondervertegenwoordiging in vrijwilligerswerk zien van lager opgeleide mensen (= deels ook armere mensen) en mensen uit migrantengemeenschappen. Althans: zij zijn ondervertegenwoordigd in de statistieken. Verklaringen kunnen zijn dat zij meer dan gemiddeld de handen vol hebben aan het hoofd boven water houden in de maatschappij en/of minder connectie hebben met maatschappelijke netwerken van waaruit vrijwillige inzet wordt gestimuleerd. Ook is de vraag belangrijk wat mensen zelf onder vrijwilligerswerk verstaan en of zij hun eigen inzet voor hun naasten of de bredere gemeenschap als vrijwilligerswerk bestempelen.

2.4 Maatschappelijke inzet lbo's in Rotterdam in eerder onderzoek

In verschillende publicaties is in het verleden ingegaan op de aspecten van de maatschappelijke inzet van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam. We noemen hier de meest relevante: van oudere datum is het rapport De maatschappelijke rol van Rotterdamse moskeeën (Canatan et al., 2003). Tel je Zegeningen (Castillo Guerra et al, 2008) kwam al in de inleiding ter sprake. In Geloof aan het werk (Davelaar & Van den Toorn, 2010), worden een overzicht gegeven van de inzet van religieuze gemeenschappen en levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties in de stad rond het bestrijden van armoede en sociale uitsluiting en de samenwerking met de overheid en welzijns- en zorginstellingen daarbij. In Het belang van slow social work bespreken Engbersen en Lupi ((2015) van kennis- en netwerkorganisatie Platform31 hoe religieuze organisaties een rol kunnen spelen in de vormgeving van een nieuwe aanpak van welzijnsfuncties in Rotterdam: er is volgens de auteurs behoefte aan beroepskrachten die langdurig aanwezig zijn in de wijk, die present willen zijn (Baart, 2001) en geduldig aan verbindingen bouwen tussen formele en informele zorg. De wijze waarop religieus geïnspireerde initiatieven in de wijk werken kan daarbij een voorbeeld zijn voor het reguliere welzijnswerk, naast het feit dat zij een rol zouden moeten hebben in het wijknetwerk van welzijn en (informele) zorg. In enkele landelijke onderzoeken komen aspecten van het werk van levensbeschouwe-

lijke organisaties aan de orde: in “Meer dan een dak”, wordt het werk van inloophuizen, het straatpastoraat, wijkpastoraat en kerk- en buurtwerk besproken, onder andere dat vanuit een negental bij het landelijk netwerk DAK aangesloten Rotterdamse locaties. De recente landelijke inventarisatie Armoede in Nederland, biedt inzicht in het werk van kerken rond armoedebestrijding, schuldhulpverlening, voedselbanken en dergelijke (Bolwijn, 2019). Ook moet hier het onderzoek naar de rol van kerken bij de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) genoemd worden (Noordegraaf, 2012, 2014). Verder worden in verscheidende onderzoeken Rotterdamse voorbeelden uitgediept of toegelicht. Waar relevant wordt daar in de verdere hoofdstukken nader op ingegaan.

2.5 Levensbeschouwelijke organisaties en (Rotterdams) beleid

Van verschillende kanten is gewezen op het unieke karakter en belang van de Rotterdamse stedelijke infrastructuur voor ondersteuning van vrijwilligerswerk en andere maatschappelijke initiatieven vanuit levensbeschouwelijke gemeenschappen en verbanden in de stad (Engbersen & Lupi, 2015, Davelaar et al., 2011). Die structuur heeft in de afgelopen 20 jaar alle politieke turbulentie, verscherpte maatschappelijke tegenstellingen en opeenvolgende reorganisaties in het sociale domein redelijk doorstaan. Ten opzichte van 10 jaar geleden is de politiek-bestuurlijke aandacht voor dit deel van de Rotterdamse samenleving niet verminderd en het inzicht in de mogelijke waarde voor de stad toegenomen. Zo is bij een grote heroriëntatie van de ondersteuningsstructuur voor vrijwilligerswerk in de stad in 2013 waarbij een stedelijk vrijwilligerscentrale werd gecreëerd, erkend dat het aanspreken en ondersteunen van de vrijwilligers uit de levensbeschouwelijke gemeenschappen niet in het normale vrijwilligers ondersteuningswerk kon meegenomen worden. De – overigens steeds meer samenwerkende - stedelijke werkende stichtingen SPIOR, SKIN, Stichting Mara en Samen 010 bleven een apart aanspreekpunt voor de gemeente.

Op verschillende beleidsterreinen wordt de rol van levensbeschouwelijke organisaties expliciet benoemd. Zo participeert Rotterdam in een landelijke pilot rond geestelijke verzorging, voortvloeiend uit het plan van aanpak voor verbreding van de beschikbaarheid van geestelijke verzorging en levensbegeleiding naar alle zorgdomeinen (VWS, 2018)¹⁶ en de verknoping ervan met beleidsprogramma's als Thuis in het verpleeghuis, Langer thuis en Een tegen eenzaamheid. Nederland kent van oudsher geestelijke verzorging binnen instituties als verzorgingsinstellingen, detentiecentra en het leger, maar de positie van de geestelijke verzorging daarbuiten, in de 'gewone' samenleving is niet geregeld. Het belang en de positie van geestelijke verzorging wordt door minister De Jonge als volgt omschreven:

“Ieder mens geeft betekenis en zin aan zijn of haar leven en de gebeurtenissen daarin. Daarbij kunnen mensen gesteund worden door structuren die er zijn in onze samenleving zoals de familie, het sociale netwerk, onderwijs, werk en geloofsgemeenschappen. Het eigen vertrouwde netwerk kan in veel gevallen de benodigde ondersteuning bieden, maar wanneer een sociaal netwerk ontbreekt of daar niet toe in staat is, kunnen reguliere zorgverleners, binnen de door hen geleverde zorg, op een dergelijke behoefte inspelen. Als vervolgens zowel het eigen netwerk als de reguliere zorgverlening niet langer volstaan, bijvoorbeeld wanneer sprake is van ingrijpende veranderingen in het leven van mensen en/of wanneer zij worstelen met vragen van existentiële aard, kan de geestelijk verzorger als expert worden ingeschakeld.”

In Rotterdam is onder andere het Centrum voor Levensvragen in deze pilot betrokken. Zowel via projectmatig aanbod (bijvoorbeeld Ouderdom komt met vragen van SPIOR en het project Motto van Samen 010: bezoeken van deskundige vrijwilligers aan ouderen die verlangen naar betekenisvolle gesprekken over zingeving en levensvragen) als door een netwerk van vrijgevestigde geestelijke verzorgers met uiteenlopende levensbeschouwelijke achtergronden.¹⁷

Ook het werk van religieuze gemeenschappen en door hen gedragen stichtingen en projecten in de wijken – deels ondersteund door de stedelijke koepels – heeft een basis gekregen in het gemeentelijk beleid. Het meerjarig beleidsplan Nieuw Rotterdams Welzijn 2016-2019 benadrukt het belang binnen Welzijn van het wijknetwerk en de focus op de wijk:

“Het wijknetwerk bestaat uit bewoners, hun netwerken, verenigingen, het wijkpastoraat, de wijkverpleging, woningbouwcorporaties, formele- en informele welzijn- en zorgaanbieders. Het wijknetwerk biedt de structuur voor bewoners die een steuntje in de rug nodig hebben. Dit uit zich in de kracht van bewoners die initiatief nemen, in ondernemerskracht (wijkeconomie) en hernieuwde religieuze kracht (o.a. levensbeschouwelijke en humanistische organisaties, migrantenkerken, moskeeën).” (Gemeente Rotterdam, 2015: 8)

¹⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/10/08/kamerbrief-over-aanpak-geestelijke-verzorging-levensbegeleiding>.

¹⁷ <https://www.centrumlevensvragenrotterdam.nl/>.

Het welzijnswerk, dat een 'stevige worteling' in de wijk wordt verondersteld te hebben heeft daarbij, afhankelijk van de maatschappelijke opgave, naar de rest van het wijknetwerk de rol van samenwerkingspartner, coproducent en opdrachtgever en moet het wijknetwerk 'aanjagen en stimuleren'. Het toewerken naar 'coöperatieve samenwerkingsverbanden' in wijken is daarbij het streven.

In het beter op elkaar laten aansluiten van langdurige zorg en welzijn (terreinen die deels aanvullend zijn, deels overlappen) liggen kansen voor effectievere dienstverlening en efficiencyvoordelen. Mogelijkheden liggen er volgens de gemeente op het punt van doorstroom- en/of uitstroom van de (gespecialiseerde) tweedelijns zorg - naar ondersteuning in de nulde lijn (wijkbewoners die elkaar ondersteunen onder begeleiding van welzijnswerk). Gedacht wordt aan het uitwerken van 'de waakvlamfunctie,' "waarbij een (welzijns)makelaar, de maatschappelijk werker, of een vrijwilliger van een religieuze organisatie, regelmatig contact onderhoudt met iemand die is uitgestroomd uit de tweede lijn." Mogelijkerwijs kunnen de mensen waarmee zo contact is ook gaan aanhaken als deelnemer of vrijwilliger bij activiteiten in de buurt (gemeente Rotterdam, 2015: 22).

In de visie op Informele Zorg en Ondersteuning 2.0 "In Rotterdam doen we iets voor een ander" (gemeente Rotterdam, 2018), worden religieuze organisaties expliciet benoemd als ondersteuners van de vele Rotterdammers die informele zorg en ondersteuning verlenen aan mensen in hun omgeving. De gemeente Rotterdam streeft naar een samenspel tussen informele en formele zorg¹⁸: informele en formele zorg en ondersteuning moeten elkaar aanvullen en versterken. En de formele zorg moet – meer dan voorheen, vandaar dat de gemeente spreekt over een 'kanteling' - vooral ondersteunend zijn aan de informele zorg en ondersteuning. Dat houdt ook in dat de informele

zorgverleners en de organisaties die hen ondersteunen belangrijke partners zijn die ook goed betrokken moeten worden in afwegingen rond de mate van inzet van informele of juist formele ondersteuning van zorgvragers. Ook moet de mate van belastbaarheid van informele zorgverleners goed in de gaten worden gehouden en moeten zij op voldoende ondersteuning kunnen rekenen (gemeente Rotterdam, 2018:17).

Tenslotte wordt ook op het punt van bevordering van de ontmoeting en dialoog tussen mensen met uiteenlopende visies en levensbeschouwingen, met uiteenlopende culturele achtergronden een rol toegedicht aan lbo's, zo valt te lezen in het Actieprogramma Integratie & Samenleven 2019 – 2022 (gemeente Rotterdam, 2019): "We faciliteren ontmoeting en dialoog tussen Rotterdammers over het omgaan met diversiteit, ongemak, sociale normen en dergelijke. (...) We investeren in een sterk netwerk van professionals en vrijwilligers die de stad goed kennen. We ondersteunen kleine maatschappelijke en (religieuze of levensbeschouwelijke) organisaties die een inhoudelijke bijdrage leveren aan de doelstellingen van dit actieprogramma en de burgers op een laagdrempelige manier bij elkaar weten te brengen. Vaak weten dit soort initiatieven Rotterdammers te bereiken die niet op stedelijke activiteiten afkomen. Door het betrekken van deze (vaak kleine) organisaties is er contact en het gesprek met kwetsbare Rotterdammers mogelijk." (Gemeente Rotterdam, 2019: 17).

---

¹⁸ Informele zorg wordt omschreven als: "Alle zorg, hulp en ondersteuning die door mensen onderling aan elkaar wordt gegeven, dus niet door (betaalde) zorg- of welzijnsmedewerkers. (Gemeente Rotterdam, 2018: 14).

3

Wat is de omvang en het karakter van de religieuze en levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam?

In dit hoofdstuk beschrijven we eerst wat we weten uit de literatuur over de omvang en het karakter van lbo's in Rotterdam. Vervolgens beschrijven we de aard en omvang van de organisatie die we zelf binnen het onderzoek hebben bevraagd. De vijf lbo's in het consortium schatten in dat Rotterdam zo'n 445 religieuze en levensbeschouwelijke organisaties telt. Voor het uitzetten van onze vragenlijst hebben we in beeld gebracht welke organisaties we dachten te kunnen betrekken bij het onderzoek. Op basis van die inschatting hebben we 220 organisaties benaderd om deel te nemen aan de verkennende vragenlijst van onderhavig onderzoek. Van hen vulden 176 organisaties de lijst volledig in, een respons van 80%. Gekeken naar het geschatte totaal aantal organisaties een bereik van 40%.

3.1 Context en literatuur

Ruim de helft van de Rotterdammers heeft een migratieachtergrond. De stad telt meer dan 170 nationaliteiten. Rotterdam kent – in volgorde van omvang - grote Surinaamse, Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse en Kaapverdise gemeenschappen (gemeente Rotterdam, 2018). Daarnaast woonden er in 2019 veel mensen uit andere landen van de Europese Unie (8,3%) en bijna 9,6% mensen met een andere niet-westerse achtergrond. Aangezien mensen met een niet-westerse migratie achtergrond vaker religieus zijn dan mensen zonder migratieachtergrond leidt hun groeiende aandeel in de Rotterdamse bevolking tot meer religieuze betrokkenheid in Rotterdam.

In Rotterdam is er verder veel meer dan in Nederland als geheel (maar wel vergelijkbaar met Den Haag en Amsterdam) sprake van superdiversiteit op religieus gebied. Ook hier is, over het geheel genomen, de ontkerkelijking de meest in het oog springende ontwikkeling. Maar er is ook groei van kleinere christelijke gemeenschappen, die evenwel in kwantitatief opzicht niet de afkalving van het ledenbestand van de grootste kerken kan compenseren. De stad telt ook relatief veel internationale en migrantenkerken. Christelijke Rotterdam verkleurt steeds meer.

De stad telt ook relatief veel moslims, met grote van oorsprong Turkse en Marokkaanse gemeenschappen. Ook het islamitische Rotterdam is veel diverser geworden in de laatste decennia, met de komst van moslims uit bijvoorbeeld Irak, Iran, Afghanistan en Somalië die soms ook eigen moskeeën stichtten. Een recentere trend is dat moskeeën meer en meer bezocht worden door (vooral jongere) moslims met verschillende culturele achtergronden. O.a. omdat sommige gemeenschappen te klein zijn om een eigen moskee op te richten.

Belangrijk om ook te noemen is dat Rotterdam een van de steden is waar een relatief aanzienlijk deel van de naar schatting 160.000 Surinaamse-Hindoestanen in Nederland woont (niet alle maar wel veel van hen zijn volgers van het hindoeïsme)¹⁹ en boeddhistische gemeenschappen in Rotterdam zijn klein. Rotterdam kent een actieve afdeling van het Humanistisch Verbond.

Financiering

Geloof aan het werk (2010) liet zien dat 'lbo's in Rotterdam toentertijd gemeentelijke subsidies kregen voor de ondersteuning van vrijwilligerswerk op verschillende gebieden (o.a. aandacht voor kwetsbare ouderen, maatjesprojecten rond jongeren, schuldhulpverlening, respijtzorg, opvang van dak- en thuislozen en ex-gedetineerden, voorlichting aan moeilijk bereikbare groepen) maar dat op andere terreinen subsidies aan levensbeschouwelijke organisaties beperkt zijn, zeker aan religieuze gemeenschappen. Op deeltgemeentelijk niveau bleven destijds subsidies aan lbo's onder de vier procent van de totale uitgaven aan het brede veld van armoedebestrijding, maatschappelijke ondersteuning en samenlevingsopbouw (Davelaar & Van den Toorn, 2010). Er werd destijds vastgesteld dat de totale omvang van langer lopende subsidierelaties stabiel bleef.

---

¹⁹ <https://www.joodserfgoedrotterdam.nl/>.

Er zat wel groei in de beschikbaarheid van meer tijdelijk geld rond bijvoorbeeld de Wmo, informele zorg, dialoog en middelen op basis van landelijke thema's (eengerelateerd geweld, opvoedingsondersteuning, sociale wijk aanpak).

Uit het landelijk onderzoek onder inloophuizen, straatpastoraat en buurt- en wijkpastoraten - toch organisaties die behoorlijk gewend zijn projectmatig te werken en die bijdragen aan overheidsdoelen - blijkt ook de beperkte rol van overheidssubsidies. (Davelaar et al., 2017).

Het recentste onderzoek (enquête en casusstudies) onder gemeenten naar subsidiëring van levensbeschouwelijke organisaties dateert van 10 jaar geleden (Davelaar & Smits van Waesberghe, 2010). Daaruit bleek dat gemeenten subsidies verlenen voor concrete activiteiten die bijdragen aan lokale doelen, zoals de bevordering van sociale samenhang, integratie en participatie, het aanmoedigen van vrijwillige inzet, initiatieven om bepaalde groepen burgers (beter) te kunnen bereiken, het mogelijk maken van culturele evenementen, het bevorderen van dialoog en de opvang van kwetsbare groepen. Meer dan de helft van de gemeenten (53%) geeft aan geen (projecten van) levensbeschouwelijk georiënteerde organisaties te subsidiëren. Voor zover vast te stellen is in veel gemeenten het aandeel van de totale lokale subsidies op bovengenoemde terreinen dat terecht komt bij levensbeschouwelijke organisaties klein (in verscheidene gemeenten onder de 4%), maar in Rotterdam bijvoorbeeld groter. Dat is terug te leiden naar het werk van levensbeschouwelijke organisaties rond de opvang en re-integratie van dak- en thuislozen, ex-gedetineerden, risicojongeren, e.d. (Davelaar & Smits van Waesberghe, 2010, Davelaar & Van den Toorn, 2010). Organisaties met een protestants-christelijke of rooms-katholieke achtergrond ontvangen beduidend vaker subsidie (in respectievelijk 37 en 26% van de gemeenten) dan humanistische (15%), islamitische (14%) en interlevensbeschouwelijke organisaties. Niet-westerse christelijke groeperingen ontvangen in 3% van de gemeenten subsidie (Davelaar & Smits van Waesberghe, 2010).

Veel verschillen zijn terug te leiden tot geografische spreiding van gemeenschappen, mate van professionaliteit en (historische) verschillen in maatschappelijke betrokkenheid. Overheden blijken er zeer uiteenlopende visies op de lokale praktijk van subsidiëring op na te houden. Het gaat dan bijvoorbeeld om de vraag in hoeverre contact of samenwerking met lbo's gewenst is en of het onderscheid tussen religieuze en maatschappelijke activiteiten wel afdoende gemaakt en gecontroleerd kan worden.

De laatste jaren is de discussie over de samenwerking tussen overheid en levensbeschouwelijke organisaties (verder) geluid, mede door het uitblijven van incidenten en lokale controverses en besef dat samenwerking de overheid vaak verder helpt.²⁰

Wellicht heeft ook het feit geholpen dat hier en daar afspraken en grenzen zijn verduidelijkt en aangescherpt, terwijl tegelijkertijd de dialoog tussen overheid en levensbeschouwelijke stromingen (vaak) is gebleven of versterkt. Wel zijn buitenlandse giften aan met name moskeeorganisaties en aanverwante stichtingen meer onder een vergrootglas terecht gekomen.²¹ Hierbij speelt vooral de zorg om 'ongewenste' buitenlandse beïnvloeding een rol. Het lopende/recente onderzoek van de Tweede Kamer hiernaar heeft noch een duidelijk beeld van de precieze aard en omvang ervan, noch een duidelijke aanbeveling voor andere opstelling van de overheid opgeleverd.

---

20 <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/religieuze-organisaties-doen-er-wel-degelijk-toe-vindt-de-overheid~b5c872df/>.

21 https://www.tweedekamer.nl/kamerleden_en_commissies/commissies/pocob.

3.2 Beschrijving van de deelnemende lbo's

Tabel 3.1 geeft een weergave van de achtergronden van de 176 organisaties die hebben deelgenomen aan het onderzoek.²² Voor deze indeling is aangesloten bij de onderverdeling die de lbo's in het consortium hanteren. Onderverdelingen die op hun beurt weer gestoeld zijn op (internationale) kerkelijke verbanden, geleidelijk gegroeid zijn of door toeval tot stand zijn gekomen. De lbo's in het consortium hebben toegang tot een belangrijk deel van de rooms-katholieke, protestantse en internationale kerken en de joodse en islamitische organisaties in Rotterdam. Onder de internationale kerken vallen veelal gemeenschappen die zichzelf omschrijven als evangelische of pinksterkerk, maar ook als protestants of rooms-katholiek. De gemene deler van deze organisaties is dat ze zich in de eerste plaats identificeren als een internationale kerk en de gemeenschappen veelal, hoewel niet uitsluitend, bestaan uit christelijke migranten. Ook onder de organisaties die we in dit onderzoek onder rooms-katholiek of protestants hebben ingedeeld zijn er die intercultureel zijn of vrijwel geheel door migranten bezocht en gedragen worden (zoals bijvoorbeeld de Poolse parochie). Deze kanttekening in aanmerking nemende, hebben we ervoor gekozen de meest gangbare indeling, die van lbo's in het consortium, aan te houden: de rooms-katholieke organisaties met een internationaal karakter die zijn aangesloten bij de rooms-katholieke kerk, zijn meegenomen in de analyse als 'rooms-katholiek' en niet als 'internationale kerken'.

Het grootste deel van de organisaties die hebben deelgenomen aan het onderzoek zijn internationale kerken (31%), gevolgd door protestants (29%), rooms-katholiek (21%) en islamitisch (15%). Onder de categorie overig (4%) vallen de humanistische en boeddhistische organisaties.

Tabel 3.1 Religies/levensbeschouwing van de organisaties in percentages (N=176).

Rooms-Katholiek	37	21%
Protestants	51	29%
Islamitisch	26	15%
Internationale kerken	55	31%
Overig	7	4%

3.3 Leden en bezoekers

Om de omvang van de religieuze en levensbeschouwelijke organisaties in kaart te brengen vroegen we aan de lbo's om een schatting te maken van het aantal leden en bezoekers dat hun organisatie bereikte in 2018. Het gaat hier om geregistreerde leden van alle leeftijden die woonachtig zijn in Rotterdam.²³ Bij bezoekers is er specifiek gevraagd naar bezoekers van alle leeftijden die minstens eens per maand aanwezig zijn bij bijeenkomsten of activiteiten van de organisatie.

Tabel 3.2 laat zien dat een derde (35%) van de organisaties relatief klein is en tussen de 0 en 100 leden telt.²⁴ Ook zijn er zeer grote organisaties: 11% had 1500 of meer geregistreerde leden in 2018 en nog eens 12% had tussen de 500 en 1500 leden. 15% geeft aan geen leden te hebben of dit niet bij te houden. Onder de organisaties die geen leden hebben vallen ook alle lbo's uit het consortium. Zij hebben geen leden, maar wel beroepskrachten en vrijwilligers.

²³ Veel lbo's hebben ook leden van buiten de stadsgrenzen, maar in dit onderzoek voor de gemeente Rotterdam focussen we specifiek op de leden en bezoekers uit Rotterdam.

²⁴ Juridisch gezien hebben stichtingen geen leden en veel van de lbo's zijn stichtingen. Maar dan zijn het aantal vaste donateurs is gerekend.

²² Deze steekproef bevat niet alle levensbeschouwingen en religies in Rotterdam. Zo zijn de gemeenschappen van Jehova's getuigen, hindoes, orthodoxe joden en sikhs niet vertegenwoordigd.

Tabel 3.2 Aantal leden (N=176)

0 tot 100	61	35%
100 tot 500	49	28%
500 tot 1500	21	12%
1500 of meer	19	11%
Geen leden/onbekend	26	15%

Met name de rooms-katholieke kerken en organisaties hebben veel leden: 41% van heeft 1500 of meer leden. Bij de protestantse kerken en organisaties heeft een groot deel (39%) tussen de 100 en 500 leden. De internationale kerken hebben naar verhouding minder leden, 62% van hen telt tussen de 0 en 100 geregistreerde leden. Daar moeten we tegelijkertijd bij noemen dat internationale kerken geen ledenadministratie bijhouden. Bij de islamitische organisaties heeft een groot deel tussen de 0 en 100 leden (39%), daarnaast geeft 19% van de islamitische organisaties aan geen leden te hebben of dit niet te registreren.

Tabel 3.3 Aantal leden uitgesplitst naar religies/levensbeschouwing

	Rooms-katholiek (n=37)	Protestants (n=51)	Islamitisch (n=26)	Internationale kerken (n=55)	Overig (n=7)
0 tot 100	16%	20%	39%	62%	14%
100 tot 500	14%	39%	23%	33%	0%
500 tot 1500	14%	20%	15%	2%	14%
1500 of meer	41%	2%	4%	0%	29%
geen/weet ik niet	16%	20%	19%	4%	43%

Wat betreft bezoekers had het overgrote deel (83%) van de organisaties in 2018 tussen de 0 en 500 regelmatige bezoekers (tabel 3.4). Uitschieters zijn de islamitische organisaties, waarbij 30% van de organisaties 500 of meer regelmatige bezoekers noemt. Verschil is ook te zien tussen de aantallen leden en bezoekers bij de rooms-katholieke organisaties.

Waar bijna de helft (41%) meer dan 1500 leden heeft, hebben maar 11% van de organisaties meer dan 1500 regelmatige bezoekers. Bij deze organisaties zijn er dus juist veel meer leden dan vaste bezoekers.

Tabel 3.4 Aantal bezoekers (N=176)

0 tot 100	77	44%
100 tot 500	68	39%
500 tot 1500	12	7%
1500 of meer	13	7%
Onbekend	6	4%

Tabel 3.5 Aantal bezoekers uitgesplitst naar religies/levensbeschouwing

	Rooms-Katholiek (n=37)	Protestants (n=51)	Islamitisch (n=26)	Internationale kerken (n=55)	Overig (n=7)
0 tot 100	27%	47%	31%	60%	29%
100 tot 500	54%	39%	39%	33%	0%
500 tot 1500	3%	8%	15%	2%	29%
1500 of meer	11%	4%	15%	0%	43%
Onbekend	5%	2%	0%	6%	0%

3.4 Vrijwilligers en betaalde beroepskrachten

We vroegen de organisaties ook hoeveel vrijwilligers zij in het jaar 2018 telden. Onder een vrijwilliger verstaan wij iemand die uit eigen beweging onbetaald werk verricht. Het gaat om vrijwilligerswerk dat gedaan wordt in georganiseerd verband namens de organisatie. De vrijwilligers kunnen dit werk doen in de organisatie of daarbuiten, bijvoorbeeld in de hulp aan andere mensen of groepen in de samenleving. We zien in tabel 3.6 dat het grootste deel van de organisaties (61%) tussen de 0 en 50 vrijwilligers had in 2018. Organisaties met meer dan 200 vrijwilligers hebben vaak een protestantse of humanistische achtergrond.

Tabel 3.6 Aantal vrijwilligers (N=176)

0 tot 50	107	61%
50 tot 100	30	17%
100 tot 200	20	11%
Meer dan 200	16	9%
Onbekend	3	2%

Daarnaast had het merendeel van de organisaties 1 tot 5 (54%) betaalde krachten in 2018. In veel gevallen zijn betaalde krachten naast de voorganger een verantwoordelijke voor openstelling, ontvangst, onderhoud en beheer (koster) en wellicht nog een persoon verantwoordelijk voor een speciale doelgroep (jongeren/ouderen) en in een enkel geval een aan de gemeenschap gelieerd project. Kerken hebben daarnaast vaak nog een parttime kerkmusicus (organist/cantor) in dienst. Moskeeën betalen vaak alleen een imam en soms nog iemand voor de hierboven genoemde facilitaire zaken. 31% van alle ondervraagde lbo's geeft aan geen betaalde krachten te hebben. Dit zijn met name de islamitische organisaties en de internationale kerken.

Tabel 3.7 Aantal betaalde beroepskrachten (N=176)

Geen	55	31%
1 tot 5	95	54%
6 tot 10	4	2%
meer dan 10	8	5%
Onbekend	14	8%

Er is een verband te zien tussen het aantal betaalde beroepskrachten en het aantal vrijwilligers bij een organisatie. Organisaties met meer dan 200 vrijwilligers hebben ook vaak meer beroepskrachten, terwijl de kleinere organisaties, met minder vrijwilligers, bijvoorbeeld geen beroepskrachten hebben (tabel 3.8).

Tabel 3.8 Aantal vrijwilligers x aantal betaalde beroepskrachten (N=176)

Beroepskrachten	Geen	1 tot 5	6 tot 10	meer dan 10	Onbekend bij invuller
Vrijwilligers					
0 tot 50	46	55	0	0	6
50 tot 100	6	19	0	0	5
100 tot 200	1	17	2	0	0
meer dan 200	1	4	2	8	1
weet ik niet	1	0	0	0	2

Daarnaast is er voor elk van de bovenstaande groepen (leden, bezoekers, vrijwilligers en beroepskrachten) gevraagd naar de culturele samenstelling. De resultaten zijn weer gegeven in tabel 3.9. Vooral de beroepskrachten zijn hoofdzakelijk mensen met een Nederlandse achtergrond (77%). Bij de andere groepen zien we dat ongeveer veertig procent bestaat uit mensen met een niet-westerse migratieachtergrond.

Tabel 3.9 Culturele samenstelling leden, bezoekers, vrijwilligers en beroepskrachten

	Nederlandse achtergrond	Niet-westerse migratieachtergrond	Westerse migratie-achtergrond
Leden (n=142)	50%	43%	7%
Bezoekers (n=157)	47%	45%	8%
Vrijwilligers (n=162)	53%	40%	7%
Beroepskrachten (n=105)	77%	18%	5%

Deze veertig procent leden met een niet-westerse achtergrond zijn verdeeld over 37 nationaliteiten. De top 5 bestaat uit Surinaams, Marokkaans, Turks, Antilliaans en Indonees. Deze top 5 geldt ook voor de migratieachtergrond van bezoekers en vrijwilligers.

Bij de uitsplitsingen naar levensbeschouwing/religie valt op dat bij de islamitische organisaties zowel de leden, vrijwilligers, bezoekers en beroepskrachten bijna allemaal een niet-westerse migratieachtergrond hebben. Bij de internationale kerken heeft ongeveer 50% van leden, bezoekers en vrijwilligers een niet-westerse migratieachtergrond en de rest een Nederlandse of Westerse-migratieachtergrond. Er zijn daarbij grote verschillen tussen deze kerken. Bij de ene internationale kerk heeft 90% een niet-westerse migratieachtergrond, bij de ander maar 1%. Dit ligt anders bij de protestantse organisaties: daar heeft het merendeel van de leden, vrijwilligers, bezoekers en beroepskrachten een Nederlandse achtergrond. Bij de rooms-katholieke organisaties is er een diverser beeld: ongeveer de helft van de leden en bezoekers heeft een Nederlandse achtergrond, en 60% van de vrijwilligers. Bij de beroepskrachten is dit 75%. Voor een gedetailleerde weergave zie tabel 3.10.

Tabel 3.10 Culturele samenstelling leden, bezoekers, vrijwilligers en beroepskrachten uitgesplitst naar religie/levensbeschouwing

	Leden (n=142)	Bezoekers (n=157)	Vrijwilligers (n=162)	Beroepskrachten (n=105)
Rooms-katholiek	(n=29)	(n=30)	(n=33)	(n=22)
Nederlandse achtergrond	56%	47%	60%	75%
Niet-westerse migratieachtergrond	31%	36%	29%	15%
Westerse migratieachtergrond	13%	17%	11%	10%
Protestants	(n=41)	(n=49)	(n=50)	(n=47)
Nederlandse achtergrond	83%	74%	87%	96%
Niet-westerse migratieachtergrond	14%	21%	11%	3%
Westerse migratieachtergrond	3%	5%	2%	1%
Islamitisch	(n=21)	(n=26)	(n=26)	(n=7)
Nederlandse achtergrond	4%	4%	2%	0%
Niet-westerse migratieachtergrond	94%	91%	95%	100%
Westerse migratieachtergrond	2%	5%	3%	0%
Internationale kerken	(n=48)	(n=47)	(n=48)	(n=26)
Nederlandse achtergrond	37%	42%	39%	65%
Niet-westerse migratieachtergrond	55%	51%	50%	25%
Westerse migratieachtergrond	8%	7%	11%	10%
Overig				
Nederlandse achtergrond	67%	71%	69%	63%
Niet-westerse migratieachtergrond	22%	19%	20%	23%
Westerse migratieachtergrond	12%	10%	11%	13%

3.5 Geografische spreiding

De meeste organisaties (120 van de 176) zijn voornamelijk gevestigd of actief in één gebied. Hun leden kunnen uit de directe omgeving komen, of uit een groter gebied. De rest van de organisaties is actief in meerdere gebieden. Ongeveer 11% van de organisaties is in meer dan vier gebieden actief. Acht organisaties geven aan in de gehele stad actief te zijn. Daarbij zijn de meeste organisaties gevestigd of actief in de gebieden Charlois (53x), Rotterdam Centrum (48x), Feijenoord (45x), Delfshaven (42x) en Noord (41x). Het minst worden de kleinere, perifere gebieden Hoek van Holland (12x), Pernis (12x) en Rozenburg (11x) genoemd als plaatsen waar de organisaties actief zijn. Met name de organisaties die zijn geschaard onder de categorie 'overig' (e.g. boeddhistisch, hindoeïstisch) geven aan in de gehele stad actief te zijn. Een klein deel van de rooms-katholieke organisaties en internationale kerken geeft dit ook aan. Geen van de islamitische organisaties is in meer dan vier gebieden actief. Met uitzondering van twee kerken geldt dit ook voor de protestantse organisaties.

3.6 Maatschappelijke functies

Om een globaal beeld te krijgen van wat de organisaties doen binnen Rotterdam is er gevraagd naar welke maatschappelijke functies de organisaties vervullen. Eerder onderscheidde Davelaar en Van den Toorn (2010) in een studie naar de rol van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam zeven functies die lbo's kunnen vervullen (zie ook Van den Toorn et.al. 2018), te weten:

1. Professionele dienstverlening aan specifieke doelgroepen binnen de kaders van het (lokale) beleid en onder regie van de overheid.
2. Ondersteuning van kwetsbare personen en groepen die buiten het bereik en/of blikveld van de officiële instanties vallen.
3. Het bieden van informele hulp en onderlinge ondersteuning.
4. Het werven, activeren en begeleiden van vrijwilligers uit specifieke geloofsgemeenschappen ten behoeve van activiteiten gericht op kwetsbare individuen en groepen.
5. Gemeenschapsopbouw en empowerment van de eigen of andere achtergestelde groepen.
6. Een brugfunctie vervullen: kwetsbare personen informeren over en in contact brengen met de beschikbare vormen van ondersteuning (op stedelijk- of wijkniveau).
7. Politiek-maatschappelijke belangenbehartiging.

Tabel 3.11 laat zien dat de organisaties in Rotterdam allereerst informele hulp, zorg of onderlinge steun aan leden van de eigen gemeenschap bieden (89%). Ook doen velen aan gemeenschapsopbouw en empowerment van de eigen en andere achtergestelde groepen (76%). Maar een klein deel van de organisaties houdt zich bezig met politiek-maatschappelijke belangenbehartiging (15%) en professionele dienstverlening (in opdracht van de gemeente Rotterdam) aan specifieke doelgroepen (8%). Onder de categorie 'anders, namelijk' noemen organisaties vooral hun bijdrage aan zingeving voor mensen. Het vervullen van een brugfunctie tussen moeilijk bereikbare groepen/ personen en reguliere instanties wordt voornamelijk door de islamitische organisaties benoemd, ook benoemen zij politiek-maatschappelijke belangenbehartiging vaker dan organisaties met een andere religie/levensbeschouwing.

Tabel 3.11 Sociaal-maatschappelijke functies van de organisaties, aantal keer aangevinkt (N=176)

Het bieden van informele hulp, zorg of onderlinge steun aan leden van de eigen gemeenschap	156 (89%)
Gemeenschapsofbouw en empowerment /versterken van de eigen of andere achtergestelde groepen	133 (76%)
Ondersteuning van kwetsbare personen en groepen die buiten het bereik/blikveld van officiële instanties vallen	122 (70%)
Het werven, activeren en begeleiden van vrijwilligers ten behoeve van activiteiten gericht op kwetsbare groepen en individuen	97 (55%)
Het vervullen van een brugfunctie tussen moeilijk bereikbare groepen/personen en reguliere instanties	91 (52%)
Politiek-maatschappelijke belangenbehartiging	26 (15%)
Professionele dienstverlening (in opdracht van de gemeente Rotterdam) aan specifieke doelgroepen (bijvoorbeeld opvang van dak- en thuislozen of ex-gedetineerden)	14 (8%)
Anders, namelijk	33 (19%)

3.7 Inkomsten

Voor de meeste organisaties (144) zijn leden, bezoekers en deelnemers de belangrijkste inkomstenbron. Ook geeft ongeveer 39% van de organisaties aan dat ze inkomsten verkrijgen van giften uit verschillende fondsen. Projectsubsidie vanuit de gemeente Rotterdam noemen zij het minst als inkomstbron (17%). Met name de internationale kerken halen bijna geen inkomsten uit projectsubsidies van de gemeente Rotterdam. Bij de protestantse organisaties ligt dit het hoogst, een kwart van hen geeft aan inkomsten te ontvangen van de gemeente Rotterdam.

Nadere analyse laat zien dat het daarbij voor de protestantse en rooms-katholieke organisaties enerzijds gaat om directe subsidies aan (verzelfstandigde) inloop- en ontmoetingscentra in buurten en wijken en anderzijds om subsidies aan kerkelijke gemeenten en parochies voor vanuit deze gemeenschappen uitgevoerde laagdrempelige projecten

in buurten en wijken: rond informele zorg, ontmoeting tussen mensen met een klein netwerk en armoedebestrijding. Vrijwel alle andere gemeentelijke subsidies komen terecht bij de stedelijk werkende organisaties als Stichting Humanitas, Leger des Heils, SKIN Rotterdam, Samen 010, SPIOR en Stichting Mara.

De genoemde percentages zeggen alleen iets over de aanwezigheid van de verschillende inkomstenbronnen binnen het totale inkomstenpakket van de organisaties, niet over het relatieve gewicht van de verschillende inkomstenbronnen.

3.8 Duiding van de resultaten²⁵

Deze inventarisatie laat duidelijk zien hoe uiteenlopend de omvang van lbo's in Rotterdam is: van organisaties met minder dan 100 leden tot organisaties met meer dan 1500 leden. Van minder dan 50 tot meer dan 200 vrijwilligers. En van 0 tot meer dan 10 beroepskrachten in dienst. Ruim de helft van de organisaties telt 1 tot 5 beroepskrachten. Daarbij is het opvallend dat een derde van de organisaties zonder beroepskrachten draait. Dat zijn vooral 'jongere' en kleinere gemeenschappen en organisaties. De oudere, gevestigde rooms-katholieke en protestantse kerken hebben een lange traditie met een financieringsstructuur van bijvoorbeeld de kerkelijke bijdrage. Er zijn voor hen bovendien overkoepelende organen op landelijk niveau die ook de opleiding en erkenning van de verschillende beroepsgroepen geregeld hebben. Er zijn bovendien veel verbindingen met de formele zorg- en welzijns wereld. Voor de 'jongere' lbo's, zoals internationale en migrantenkerken, geldt dat veel minder.

²⁵ In deze paragraaf zijn we als consortium aan het woord: Verwey-Jonker Instituut en vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam). In deze paragraaf hebben we ook de input van de klankbordgroep meegenomen.

Zij vallen vooral terug op charisma, zending en persoonlijke geloofsovertuiging. Dat betekent dat dingen als opleiding en inbedding in structuren veel minder aanwezig zijn. Het zijn vaak kleine gemeenschappen die al hun inkomsten uit de eigen groep moeten halen. Er zijn geen of beperkte middelen voor een beroepskracht. Voorgangers van deze gemeenschappen hebben er doorgaans een betaalde baan naast. Soms ontvangen ze een onkostenvergoeding of onregelmatige bijdragen vanuit inzamelingen onder de gemeenschap. Voor moskeeën geldt vaak dat naast de betaling van de voorganger, het geld in het gebouw gaat zitten (nieuwbouw of onderhoud en verbouw van – soms monumentale – gebouwen). Vrijwilligers zorgen vanuit het bestuur of anderszins voor het verdere reilen en zeilen. Overigens zien we bij de ‘oudere’ lbo’s ook dat voorgangers hun werk vrijwilliger doen, naast een betaalde baan of als gepensioneerde.

Ook zien we dat de verhouding tussen aantal leden en aantal bezoekers sterk uiteen kan lopen. Dit valt goed te verklaren. Voor elke gemeenschap geldt dat lang niet alle leden elke religieuze dienst bijwonen en dat een deel zelfs vrijwel nooit een religieuze bijeenkomst bijwoont. In hoofdstuk 2 zijn hierover de landelijke cijfers zoals verzameld door SCP en CBS gepresenteerd. Anderzijds zijn er ook gemeenschappen waar dus veel meer bezoeker komen dan dat er leden zijn. Daarnaast wordt bij internationale kerken vaak geen onderscheid gemaakt tussen leden en bezoekers. En tot slot is het bij de aantallen bezoekers goed om te beseffen dat het veelal om schattingen gaat. Veel lbo’s houden aantallen niet structureel bij.

Ondanks de verschillen in schaalgrootte zien we een rode lijn in de functies die deze organisaties vervullen binnen Rotterdam. Het overgrote deel biedt informele hulp, zorg of onderlinge steun aan leden van de eigen gemeenschap, omdat er zich veel mensen in kwetsbare posities onder bevinden. Ook houden velen zich bezig met gemeenschapsofbouw en empowerment van de eigen groep en van andere achtergestelde groepen en met de ondersteuning van mensen die niet in het blikveld van de formele instituties zijn.

Heel weinig als functie is genoemd de politiek-maatschappelijke belangenbehartiging voor groepen in de knel. Of er vanuit de lbo’s minder ‘geagendeerd’ wordt richting politiek is de vraag, maar het ‘helpen onder protest’ en ‘stem geven aan degenen zonder stem’, eerder populair in de gevestigde kerken, lijkt naar de achtergrond gedrongen. ‘Gewoon doen’ en ‘de dialoog aangaan’ zijn typering die beter bij de werkwijze anno 2020 passen. Bij islamitische lbo’s wordt de politiek-maatschappelijke belangenbehartiging wel vaker genoemd. Dit kan mede verklaard worden door het maatschappelijke en politieke klimaat, waar in verhouding veel (vaak negatieve) aandacht is voor de rol van de islam en islamitische organisaties in Nederland.

De financiering van de verschillende functies van lbo’s komt in de meeste gevallen van de eigen leden, bezoekers en deelnemers. 17% van de lbo’s geeft aan financiering van de gemeente Rotterdam te ontvangen. Met name internationale kerken halen bijna geen inkomsten uit projectsubsidies van de gemeente Rotterdam. Daarbij geldt dat aanspraak maken op publieke middelen ook samenwerking en het voldoen aan allerlei eisen vereist en niet alle kerken kunnen of willen dat opbrengen. Soms zijn subsidievoorwaarden ook te ingewikkeld of niet passend. Dat is zonder, want zij zouden in potentie een mooie bijdrage kunnen leveren aan doelen van de gemeente.

Bovenstaande resultaten uit onze inventarisatie stemmen overeen met inzichten uit eerder onderzoek, zoals we in paragraaf 3.1 bespraken. De “hyperdiversiteit op levensbeschouwelijk gebied” is ook terug te zien in de grote verschillen in aard en karakter van de deelnemende lbo’s. En net als uit eerder onderzoek blijft verkrijgen lbo’s hun inkomsten vooral uit bijdragen van leden, bezoekers en deelnemers.

Verder laat onze inventarisatie zien dat lbo's voornamelijk gevestigd of actief zijn in één gebied. Hun leden kunnen uit de directe omgeving komen, of uit een groter gebied. Een mogelijke verklaring hiervoor is de keuze van organisaties die stedelijk (willen) werken of die een over de hele stad/regio verspreid wonende groep willen bedienen om redelijk centraal en goed bereikbaar gevestigd te zijn. Een andere mogelijke verklaring voor lbo's van groepen met een migratieachtergrond, is dat deze groepen vaak geconcentreerd wonen in een aantal wijken. De lbo's vestigen zich logischerwijs waar de meeste leden wonen. Nog een andere verklaring is de wijze van selectie en benadering van de organisaties opgenomen in ons onderzoek. De vijf lbo's in het consortium vervulden daar een belangrijke rol in en zij hebben niet in alle gebieden van de stad evenveel contact. De respons uit die gebieden kan daardoor lager zijn, wat niet per se betekent dat daar minder lbo's gevestigd zijn of dat die minder actief zijn. Tot slot kan het zijn dat lbo's in sommige gebieden moeilijk aan geschikte gebouwen voor hun activiteiten kunnen komen.

Het feit dat lbo's veelal in één gebied actief zijn, maakt het in het kader van de gebiedsgericht werken interessant voor de gemeente om verder in te zoomen op de organisaties en activiteiten per gebied. En op dat niveau te zoeken naar relevante samenwerking. Daarbij is het wel goed om te beseffen dat lang niet alle lbo's een betaalde kracht in dienst hebben. Dat vraagt wellicht om andere manieren om samen op te trekken.

Naast de focus op gebieden zien we dat 56 van de 176 deelnemende organisaties niet alleen naar hun eigen gebied kijken, maar breder binnen Rotterdam actief zijn. Dat betekent dat er naast een gebiedsgerichte aanpak ook ruimte moet zijn voor organisaties die gebied overstijgend werken. Daarnaast is het natuurlijk zo dat lbo's zich in eerste instantie richten op de behoefte van hun gemeenschap en daarin niet direct de indeling van de gemeente volgen.

4 Sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting

In dit hoofdstuk beschrijven we de activiteiten van religieuze en levensbeschouwelijke organisaties die zich richten op gemeenschapsvorming (versterken van de onderlinge contacten binnen de eigen geloofsgemeenschap, zorgen dat mensen zich thuis voelen binnen de gemeenschap) en op het aangaan en onderhouden van relaties buiten de eigen geloofsgemeenschap. Het gaat hierbij niet om activiteiten die in de eerste plaats/ vooral gericht zijn op zorg en hulpverlening of educatieve. Deze activiteiten bespreken we in hoofdstuk 5.

4.1 Context en literatuur

Lbo's organiseren verschillende activiteiten die gericht zijn op ontmoeting. Deels vindt die ontmoeting als vanzelfsprekend plaats door het organiseren van bijeenkomsten, rituelen en andere vormen van gezamenlijke bezinning. Maar daarnaast hebben veel organisaties en gemeenschappen met ontmoeting ook expliciet gemeenschapsvorming en verbinding voor ogen. In dit onderzoek zijn we op zoek naar die aspecten van ontmoeting die bijdragen aan sociale cohesie of sociale samenhang – twee vrijwel identieke begrippen die we hier verder afwisselend zullen gebruiken. Onder sociale cohesie of sociale samenhang verstaan we de binding van of relatie tussen groepen in de buurt en de stad, die tot stand komt door activiteiten die gericht zijn op de opbouw van de samenleving (De Hart, 2002). Ook op nationaal niveau kan gesproken worden over sociale samenhang. Het gaat, ongeacht het niveau, steeds om collectieve verbanden in de samenleving (CBS, 2015).

Het concept sociale samenhang is sterk gerelateerd aan het begrip sociaal kapitaal (CBS, 2015). Sociale samenhang wordt gevoed door het in een samenleving (bij individuen en groepen) aanwezige sociale kapitaal. Daarbij kunnen we onderscheid maken tussen 'bonding' en 'bridging'.²⁶ 'Bonding' sociaal kapitaal duidt kortgezegd op het vermogen

om de banden en de saamhorigheid binnen een (relatief) homogene groep te versterken of sterk te houden. 'Bridging' sociaal kapitaal houdt in dat er verbindingen (kunnen) worden gelegd tussen verschillende groepen in de samenleving (Putnam, 2000). De mate van participatie en vertrouwen in een samenleving zijn belangrijke graadmeters om dat sociale kapitaal mee in kaart te brengen (CBS, 2015). Door het meedoen van mensen in de samenleving (door het onderhouden van contacten, in en buiten de eigen kleinere kring, door vrijwilligerswerk of door op te komen voor je belangen of die van anderen) en door vertrouwen in de medemens en in instellingen als de rechterlijke macht, de overheid, politici, religieuze leiders enzovoorts, kan samenwerking binnen en tussen groepen ontstaan (Schmeets, 2013: 2).

Levensbeschouwelijke betrokkenheid wordt door veel onderzoekers gezien als een belangrijke factor voor de sociale samenhang in een samenleving, stelt het CBS (Schmeets, 2019 en 2013). (zie ook Putnam, 2000; Bekkers en Schuyt, 2008; De Hart, 2008 en 2010). Het CBS heeft onderzocht wat de betekenis van religie is voor twee pijlers van sociale cohesie: participatie en vertrouwen. Onderzocht is in welke mate het behoren tot een religieuze of levensbeschouwelijke groepering en het al dan niet bezoeken van religieuze diensten gerelateerd is aan het meedoen met de samenleving en het hebben van vertrouwen hierin. Daarmee wordt inzichtelijk in hoeverre religie een bindende factor is in de samenleving (Schmeets 2019). Het blijkt dat vooral op het punt van meedoen in de samenleving mensen die religieus zeggen te zijn vaker vrijwilligerswerk verrichten en actiever zijn in het verenigingsleven dan anderen. Dat geldt het sterkst voor mensen die regelmatig (minstens een keer per maand) een dienst bijwonen. Bij het vertrouwen in de medemens en instituties zijn de verschillen minder groot tussen religieus betrokkenen en degenen die niet religieus betrokken zijn en zijn er tussen en binnen religieuze stromingen grote verschillen. Het CBS concludeert dat "religie een onderscheidende factor in de samenleving blijft, waarbij vooral het praktiseren van het geloof gepaard gaat met meer participatie en meer vertrouwen. Daarnaast zijn het vooral degenen die zeggen te behoren

²⁶ Het is ook mogelijk te spreken over 'linking' sociaal kapitaal, zie 7.1.

tot de PKN, die meer meedoen en meer vertrouwen hebben. Bij moslims is het beeld wisselend: ze hebben meer sociale contacten, maar minder deelname in organisaties, terwijl ze wantrouwender staan tegenover de medemens maar meer fiducia hebben in sommige instituties.” (Schmeets, 2019: 16).

Niet alle verschijningsvormen van religie dragen evenveel bij aan sociaal kapitaal. Dat hangt onder andere af van in hoeverre een stroming dienstbaarheid aan medemens tot de kern van de religie heeft ontwikkeld. Sommige levensbeschouwingen richten zich wat meer dan andere op een persoonlijke beleving of ontwikkeling van geloof, wat niet wil zeggen dat deze mensen met religieuze binding niet ook maatschappelijk betrokken zijn. En ook de positie van een religieuze gemeenschap in een maatschappij is van invloed. Nieuw gevestigde gemeenschappen zullen in de eerste fase(n) meer bezig zijn met interne gemeenschapsopbouw (Davelaar en Van den Toorn, 2010). Dat geldt ook voor gemeenschappen waar de sociaaleconomische en maatschappelijke status van de eigen leden relatief zwak is daar zal relatief weinig overbruggend sociaal kapitaal aanwezig zijn en zullen de inspanningen vooral gericht zijn op het ondersteunen van de eigen leden (Davelaar en Van den Toorn, 2010).

Anderzijds kunnen achtergestelde gemeenschappen via religieuze organisaties hun leden sterker maken en een platform bieden voor bredere maatschappelijke actie. Zo waren de ‘zwarte’ kerken in de 19e en 20e eeuw in de Verenigde Staten de enige instituties die door de Afrikaans-Amerikaanse gemeenschap zelf gefinancierd en geleid werden. Ze vormden de basis in organisatie- en ideeënvorming voor tal van zwarte sociale (burgerrechten) bewegingen (Putnam, 2000: 68-69).

Putnam (2000) wijst er in navolging van andere onderzoekers op dat de trend in Westerse landen naar een meer geïndividualiseerde beleving van de (christelijke) religie, waarin mensen met religieuze binding hun eigen geloof vormgeven en – althans

in de Verenigde Staten – meer dan voorheen van kerk wisselen, ‘minder sociaal kapitaal belichaamd.’ (Putnam, 2000: 74). De onderlinge banden worden zwakker, en de in veel religieuze gemeenschappen sterke combinatie van geloof en inzet voor de gemeenschap wordt minder vanzelfsprekend, zowel op het punt van de interne samenhang (bonding) als de inzet voor en samenwerking binnen de bredere maatschappij (‘bridging’).

Een andere trend is de individualisering. Onder druk daarvan worden voorheen ‘zware’ gemeenschappen waarin mensen veel deelden en samenededen ‘lichtere’ gemeenschappen, waarin de (deels onder sociale druk geleverde) ‘vanzelfsprekende’ inzet verdwijnt. Deels kan dat gecompenseerd worden door een meer individueel bepaald maatschappelijk engagement, gebaseerd op bewuste keuzen. Maar ook die soms vluchtiger en vaak tijdelijke betrokkenheid vraagt wel om coördinatie.

Een aspect dat doorgaans minder aandacht krijgt, is dat vooral christelijke lbo’s via hun maatschappelijke werk ook bijdragen aan versterking van onderling contact tussen mensen met zwakkere netwerken van *buiten* de religieuze gemeenschappen zelf, bijvoorbeeld via het werk van inloophuizen, buurt/wijk- en straatpastoraat (zie Engbersen en Lupi, 2015; Ter Avest, 2014; Davelaar et al., 2017).

4.2 Brede inventarisatie: activiteiten rondom sociale cohesie, ontmoeting en dialoog

Tabel 4.1. laat zien dat veel lbo’s bijeenkomsten organiseren voor stad- en buurtbewoners met verschillende achtergronden (56%). Ontmoetingen met andere religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen vinden ook bij vrij veel organisaties plaats, namelijk bij 55%. Bij de categorie ‘anders, namelijk’ wordt bijvoorbeeld de burendag genoemd.

Als het gaat om activiteiten die zich richten op de samenwerking tussen groepen met verschillende culturele achtergronden dan geeft het overgrote deel van de islamitische organisaties aan dat ze zich hierop richten.

Tabel 4.1 Activiteiten rondom sociale cohesie, ontmoeting en dialoog, aantal keer aangevinkt (N=176) * Organisaties konden meerdere activiteiten aankruisen.

Activiteiten die zich richten op het bevorderen van de samenwerking tussen groepen met verschillende (culturele, religieuze) achtergronden	86
Diensten/bijeenkomsten voor stad- en buurtbewoners met verschillende achtergronden	99
Ontmoetingen met andere religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen	97
Anders, namelijk	22

Veel Ibo's in ons onderzoek (52) vinden 'gemeenschapsvorming' één van de belangrijkste toegevoegde waardes van hun organisatie.

Daarbij zien we het onderscheid tussen bonding (versterken van het sociale kapitaal in de gemeenschap) en 'bridging' (versterken van de contacten en het vertrouwen tussen gemeenschappen) terug:

"Als multiculturele kerkgemeente is de drempel voor mensen om hulp te vragen kleiner. Mensen vragen sneller hulp als ze dit in een taal kunnen doen die een ander begrijpt." (internationale kerk over bonding).

"Wij geloven ook dat er ontmoeting moet plaatsvinden tussen moslims en christenen op een laagdrempelige manier waarbij er vooral plek is voor de persoonlijke zorgen en vragen." (protestantse organisatie over bridging).

4.3 Verdieping: aantal vrijwilligersuren rond sociale cohesie, ontmoeting en dialoog

Van 176 organisaties die we hebben meegenomen in het onderzoek, hebben we voor 41 organisaties de inzet van vrijwilligers op diverse activiteiten nauwkeurig in kaart gebracht. Om een zo representatief mogelijk beeld te kunnen geven is er bij de selectie van de organisaties rekening gehouden met:

- Spreiding over de verschillende religies/denominaties.
- Geografische spreiding over de stad: in hoeveel en welke gebieden zijn de organisaties actief.
- Omvang van de organisatie in termen van aantal activiteiten.
- Omvang van de organisatie in termen van aantal leden.

De verdiepende vragenlijst is door de Ibo's in het consortium uitgezet onder 50 geselecteerde organisaties. Van 41 organisaties is er een volledig ingevulde vragenlijst ontvangen. Voor een verdere uitleg van de selectie verwijzen we naar bijlage 1.

Tabel 4.2 geeft een overzicht van de organisaties die in deze verdieping zijn meegenomen, uitgesplitst naar levensbeschouwing/religie.

Tabel 4.2 Overzicht levensbeschouwelijke organisaties die de tweede vragenlijst hebben ingevuld²⁷

Organisaties	Aantal
Islamitisch	9
Protestants	13
Rooms-katholiek	8
Internationale en migrantenkerken	10
Humanistisch	1
Totaal	41

Activiteiten gericht op ontmoeting zijn uitgesplitst naar vier verschillende subcategorieën. Per categorie is het aantal vrijwilligersuren weergegeven in tabel 4.3. De meeste vrijwilligersuren worden besteed aan sociale activiteiten gericht op contact en ontmoeting, vooral binnen de gemeenschap. Behalve bij de lbo's in ons consortium, daar worden de meeste vrijwilligersuren ingezet bij sociale activiteiten voor de stad- en buurtbewoners. Een verschil is ook te zien bij activiteiten die zich richten op ontmoeting met andere religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen. De rooms-katholieke, protestantse en internationale lbo's zetten hier minder uren voor in dan de islamitische organisaties. Ook zien we dat de protestantse organisaties in vergelijking met de andere organisaties minder vrijwilligersuren besteden aan culturele activiteiten.

Tabel 4.3 Vrijwilligersuren rondom activiteiten gericht op ontmoeting.

	Rooms-katholiek (n=7)	Protestants (n=12)	Islamitisch (n=9)	Internationale kerken (n=8)	Overig (n=1)	Lbo's consortium (n=3)	Totaal per activiteit (n=40)
Sociale activiteiten gericht op contact en ontmoeting (vooral binnen de gemeenschap)	12.180	44.507	125.588	18.335	416	7.852	208.878
Sociale activiteiten voor stad- en buurtbewoners	1.668	28.066	7.880	2.395	0	8.501	48.510
Ontmoetingen met andere religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen	319	856	2.499	1.046	200	1.920	6.840
Culturele activiteiten: muziek, dans en toneel	6.230	959	16.323	9.935	40	60	33.547
Totaal per religie/levensbeschouwing	20.397	74.388	152.290	31.711	656	18.333	297.775

4.4 Vrijwilligers aan het woord over ontmoeting

Veel lbo's hebben aandacht voor onderlinge relaties binnen de gemeenschap. Zo blijkt ook uit de groepsgesprekken. Een vrijwilliger in een pastoraat (christelijk):

“Als ik kijk naar de gemeenschap en je ziet de ouderen in het zangkoor dan zie je dat mensen het echt fijn vinden om bij elkaar te komen. Het is meer dan alleen oefenen voor het koor het is echt het samenkomen. Ook bij de voedselbank zie je dat het echt

²⁷ Voor het berekenen van het gemiddeld aantal uren vrijwilligersinzet van lbo's is gekozen een van de internationale kerken niet mee te tellen. Bij deze kerk weken de cijfers met meer dan een factor 10 af van het gemiddelde van de andere organisaties. Deze organisatie zou een dermate grote invloed op het gemiddelde hebben dat daarmee een vertekend beeld ontstaat. Daarom komen we in tabel 4.3 uit op een totaal van 40 lbo's.

²⁸ De lbo's in het consortium zijn los weergegeven, drie van de vijf hebben de verdiepende vragenlijst ingevuld.

een groep is die naast de activiteit echt voor elkaar komen, ze zijn er dan even uit. Het dient dan ook als een stukje ontmoeting en dagbesteding. Als ik dan kijk naar een verzorgingstehuis dat daar zoveel organisatie zit zodat mensen niet vereenzamen en bij de levensbeschouwelijke organisaties gebeurt dat als vanzelfsprekend.”

Sommige lbo's, met name de 'gevestigde' organisaties, hebben ook een duidelijke structuur om onderling contact te bevorderen. Zo kennen veel gemeenschappen 'kringen' of 'teams', waarbij groepjes leden nauw met elkaar optrekken. Ze gaan bijvoorbeeld geregeld met elkaar eten, doen aan bijbelstudie of bereiden samen activiteiten voor. Een christelijke vrijwilliger vertelt hierover:

“Ik heb jaren een kring van 20 mensen gehad, in je huis ook, en dat houdt de groep bij elkaar. Dat zijn echt je vrienden, daarmee doe je ook veel uitjes.”

Ook een vrijwilliger actief in een moskee onderschrijft dat waar onderling contact binnen de gemeenschap groeit, de gemeenschap als geheel sterker wordt. Zeker nu de moskee vaak de plek is voor mensen met diverse culturele achtergronden:

“In het verleden waren er geen gemixte moskeeën, nu wel. Ze letten niet meer op wie je bent en welke afkomst je hebt. En juist de jongere generatie, ze hebben ook niks aan een bepaalde etniciteit. Wij zijn Nederlands en hoeven alleen die taal te spreken.”

Maar vrijwilligers zien ook dat veel lbo's de deuren openen voor mensen buiten de gemeenschap. Zo organiseren ze verschillende activiteiten voor kinderen en tieners (o.a. huiswerkbegeleiding), die toegankelijk zijn voor de hele wijk. Maar dialoogsprekken en bijeenkomsten vinden ook regelmatig plaats buiten het eigen gebouw; in zaaltjes en buurthuizen en soms op een plein.

Dit maakt het ook laagdrempeliger voor anderen om te komen. Zo komt het wel eens voor dat mensen met een islamitische afkomst liever niet in een kerk komen en andersom. Hoewel dat ook sterk afhangt van de onderlinge relaties in de wijk. Het helpt als mensen elkaar kennen. Er zijn wel verschillen tussen wijken, aldus een medewerker van een informele zorginstelling:

“In Delfshaven is er veel uitwisseling omdat daar ook veel diversiteit zit, maar ik denk niet dat dat overal zo makkelijk is. Dan zie je juist dat de groepen niet mengen. Omdat er in Delfshaven geen meerderheid is, maar juist kleine clubs, zie je dat dat wel makkelijker gaat.”

Juist de combinatie van 'bonding' en 'bridging' kan sociale cohesie ten goede komen. Zo stelt ook een vrijwilliger (protestants) in ons groepsgesprek:

“Een combinatie van 'bonding' en 'bridging'. Als je je thuis voelt in de stad en met mensen vertrouwd bent, dan is het ook makkelijker om de stap naar de ander te zetten. En kerken en andere levensbeschouwelijke organisaties zijn in potentie enorm goed in staat om die stap te zetten. Je hebt een netwerk je hebt een gebouw, je hebt gigantisch veel tot je beschikking. (...) Je kan ook een podium bieden aan organisaties die met of voor je leden willen werken. Het gaat niet vanzelf maar je hebt een enorm sociaal kapitaal tot je beschikking.”

4.5 Duiding van de resultaten²⁹

Met hun activiteiten dragen lbo's duidelijk bij aan het creëren van netwerken om mensen heen, een vangnet, een plek van ontmoeting. Vrijwilligers bij de lbo's besteden naar verhouding 28% van al hun uren aan deze activiteiten (zie voor meer informatie hoofdstuk 9). De meeste vrijwilligersuren worden besteed aan sociale activiteiten gericht op contact en ontmoeting, vooral binnen de gemeenschap. Behalve bij de lbo's in ons consortium, daar worden de meeste vrijwilligersuren ingezet bij sociale activiteiten voor de stad- en buurtbewoners. Naar verhouding zetten de islamitische lbo's (binnen ons onderzoek) de meeste vrijwilligersuren in voor ontmoetingen met andere religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen, maar ook de internationale kerken zijn verhoudingsgewijs erg actief op dat gebied.

De resultaten uit de twee vragenlijsten, maar ook de inzichten uit de gesprekken met vrijwilligers onderbouwen de inzichten uit de literatuur dat levensbeschouwelijke betrokkenheid een belangrijke factor is voor de sociale samenhang in een samenleving. En daarbij heeft meer dan de helft van de lbo's oog voor zowel verbindingen binnen de eigen gemeenschap (bonding) als verbindingen tussen verschillende groepen (bridging).

Deze rol in het faciliteren van ontmoeting en sociale contacten is in de huidige participatiesamenleving, waarbij een sterk appèl wordt gedaan op zelfredzaamheid en samenredzaamheid van mensen, van groot belang. Zeker in het kader van de individualisering zoals we in 4.1 bespraken. Het is interessant om te zien dat deze activiteiten op verschillende manieren ontstaan en georganiseerd worden. Soms is dat vanuit duidelijke

structuren en plannen en soms veel meer organisch. Het feit dat de gemeente expliciet vraagt aan lbo's om zich te verbinden met elkaar kan een aantal 'bridging activiteiten' mogelijk verklaren. Zo was er tot voor kort budget beschikbaar vanuit de gemeente voor dialoogtafels.

De uitkomsten bevestigen ook dat sommige lbo's vooral tijd besteden aan ontmoeting in *eigen kring* en minder bijdragen aan ontmoeting via sociale activiteiten in en voor de *brede buurt*. Daar is vaak geen capaciteit voor. Desalniettemin, dragen deze interne 'bonding activiteiten' net zo goed bij aan de samenredzaamheid van de gemeenschap, inclusief haar kwetsbare leden, en zijn daarmee niet minder belangrijk. Overigens geven verschillende participanten binnen ons onderzoek aan dat islamitische organisaties en internationale kerken geleidelijk aan meer activiteiten ontplooien gericht op sociale samenhang in buurt of wijk.

---

²⁹ In deze paragraaf zijn we als consortium aan het woord: Verwey-Jonker Instituut en vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam). In deze paragraaf hebben we ook de input van de klankbordgroep meegenomen.

5 Zorg, ondersteuning en hulpverlening

In dit hoofdstuk bespreken we de aandacht die religieuze en levensbeschouwelijke organisaties hebben voor mensen die (tijdelijk) een steuntje in de rug kunnen gebruiken, binnen en buiten de religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen en groepen. Het gaat om aandacht voor levensvragen of geestelijke zorg, om praktische ondersteuning en om intensievere vormen van hulpverlening.

5.1 Context en literatuur

We schetsten in hoofdstuk 3 de (tenminste) zeven verschillende functies die levensbeschouwelijke gemeenschappen, stichtingen en verbanden kunnen vervullen op maatschappelijk terrein, nog afgezien van het feit dat ook religieuze samenkomsten en rituelen zelf positief kunnen uitwerken op het individuele en collectieve welbevinden van de deelnemer(s).

In de brede activiteiten categorie zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen die in dit hoofdstuk besproken wordt zien we een aantal van deze functies terug. Het gaat daarbij vooral om:

- Informele hulp, zorg of onderlinge steun aan leden van de eigen gemeenschap.
- Gemeenschapsofbouw en empowerment /versterken van de eigen of andere achtergestelde groepen.
- Ondersteuning van kwetsbare personen en groepen die buiten het bereik/blikveld van reguliere instanties vallen.
- Het vervullen van een brugfunctie tussen moeilijk bereikbare groepen/personen en reguliere instanties.

Bij lbo's is de eerste functie altijd van groot belang. Bezoekwerk, individuele counseling, gespreksgroepen, voorlichting over ontwikkelingen in de samenleving of over problemen waar de leden mee te maken krijgen en inzamelingen voor individuen of gezinnen in nood zijn activiteiten die vaak plaatsvinden. Hoe meer bezoekers of leden een gemeenschap kent die zelf moeite hebben om zich staande te houden, hoe meer het accent ligt op onderlinge steun binnen de gemeenschap. Voor veel moskeegemeenschappen, hindoeïstische gemeenschappen en internationale kerken is dat het geval. Veel van het aanwezige sociaal kapitaal gaat daar aan op. De meer gevestigde kerken hebben een surplus aan sociaal kapitaal en kunnen dat inzetten voor eenzame buurtgenoten of jongeren via inloop en maatjesprojecten bijvoorbeeld of voor armoedebestrijding en schuldhulpverlening op bredere schaal. (Davelaar et al, 2011; Davelaar et al, 2012; Van den Toorn et al., 2018).

De variatie aan activiteiten is groot. We geven aan de hand van de literatuur twee voorbeelden. Het recente onderzoek "Armoede in Nederland 2019" (Bolwijn, 2019) toont alleen al de breedte van het *kerkelijke* werk op het terrein van *armoedebestrijding*. Het laat zien dat van alle diaconale organisaties (vaak verbonden aan lokale kerkelijke (wijk) gemeenten en parochies) zo'n 80% betrokken is bij de ondersteuning van personen en of huishoudens die niet goed kunnen rondkomen. Het betreft veelal een combinatie van individuele hulpverlening met materiële of immateriële hulp. Gemiddeld zijn landelijk gezien zo'n 25.000 vrijwilligers hierbij vanuit de kerken actief geweest, ten opzichte van 16.800 in 2015. In totaal zijn er 1.341.059 uren besteed door vrijwilligers aan individuele ondersteuning. Als je deze inzet zou laten verrichten door formele dienstverleners zijn er 853 fulltime beroepskrachten nodig. De diaconale organisaties hebben naast immateriële hulp in 2018 bovendien een totaalbedrag van ongeveer 15 miljoen aan individuele, financiële hulp besteed.

Zij zijn daarnaast ook vaak gewaardeerde samenwerkingspartners in lokale voedselbanken en zorgen voor de inzameling en distributie van kleding en huisraad voor (ex-) daklozen asielzoekers of vluchtelingen (Bolwijn, 2019).

De inzet op het terrein van de Wmo laat eenzelfde beeld zien: ‘Levensbeschouwelijke organisaties en de Wmo in Den Haag’ (Van den Toorn, 2018) laat zien dat de activiteiten variëren van individuele hulp bij praktische of sociaal-emotionele vragen en het bezoeken van zieken en ouderen, tot het verzorgen van voorlichtingsbijeenkomsten over allerlei inhoudelijke thema’s (gezondheid, ondersteuning vanuit de Wmo) voor de achterban en ondersteuning bij de integratie in Nederland (waaronder taallessen). Ook houden de organisaties zich bezig met het werven, activeren en begeleiden van vrijwilligers, die bijvoorbeeld worden ingezet in maatjesprojecten voor jongeren, gezinnen, ouderen en mensen met schulden.

5.2 Brede inventarisatie: activiteiten rond zorg, ondersteuning en hulpverlening

Zoals tabel 5.1 laat zien organiseren lbo’s in Rotterdam veel activiteiten op het gebied van informele zorg en ondersteuning. Bijna alle organisaties organiseren activiteiten die zich richten op onderlinge steun binnen de gemeenschap (157 van de 176). Daarnaast houden veel lbo’s zich bezig met geestelijke begeleiding (151), voornamelijk de protestantse en internationale kerken. Ook bij jeugd- en jongerenwerk geeft vooral een groot deel van de internationale kerken aan dat ze dit doen. Bij de andere religies/levensbeschouwingen ligt dit percentage lager. Bijna alle islamitische organisaties geven aan culturele en recreatieve activiteiten uit te voeren. Gespreksgroepen rond zorg- en opvoedingsthema’s komen het minst voor, maar alsnog bij de helft van de organisaties (52%).

Tabel 5.1 Activiteiten rondom informele zorg en ondersteuning, aantal keer aangevinkt (N=176)

Geestelijke begeleiding (begeleiding rond religieuze of zingevingsvragen)	151 (86%)
Gespreksgroepen rond zorg- en opvoedingsthema’s	92 (52%)
Elkaar steunen binnen de gemeenschap	157 (89%)
Aandacht en steun voor buurtbewoners die dat nodig hebben	110 (63%)
Aandacht en steun voor specifieke kwetsbare groepen in de samenleving (buiten de eigen gemeenschap): eenzame ouderen, dak- en thuislozen, mensen zonder verblijfsvergunning	100 (57%)
Jeugd- en jongerenwerk	100 (57%)
Culturele en recreatieve activiteiten voor de eigen leden of bezoekers (maaltijden, uitstapjes, sport)	141 (80%)
Anders, namelijk	12 (7%)

Er wordt ook veel hulpverlening geboden rondom integratie, zo blijkt uit citaten van lbo’s die de vragenlijst hebben ingevuld:

“Wij helpen Poolse migranten een beter evenwicht te vinden tussen eigen identiteit en de Nederlandse samenleving.”

“Voor de nieuwkomers migranten, woonachtig in Rotterdam en omgeving, is deze stichting een gigantische steun in hun integratie en participatie in de samenleving.”

Ook zetten lbo’s zich in voor het bestrijden van armoede en voorkomen dan wel oplossen van schulden, voornamelijk door middel van het bieden van praktische begeleiding (64%). Activiteiten die in mindere mate plaatsvinden, zijn maatjesprojecten (24%) en werkervaringsplekken of stages aanbieden (24%).

De islamitische organisaties zetten zich, vergeleken met de anderen, nog meer in op taallessen, computerlessen en empowerment. Ook geeft een groot deel van de islamitische organisaties aan voorlichtingen binnen de gemeenschap te geven. Ze zetten juist minder in op financiële hulp. De protestantse organisaties zijn vooral actief bij voedselbanken en kledingbanken, meer dan bij de andere religies/geloofsovertuigingen.

Tabel 5.2 Activiteiten rondom armoede en het voorkomen of oplossen van schulden, aantal keer aangevinkt (N=176)

Financiële hulp	93 (53%)
Praktische begeleiding: hulp bij invullen formulieren, meegaan naar sociale dienst	113 (64%)
Werkervaring en stages bieden	43 (24%)
Taallessen, computerlessen, empowerment trainingen, etc.	65 (37%)
Inzet voor voedselbanken, kledingbanken	91 (52%)
Maatjesprojecten voor mensen in armoede, voor mensen met schulden	43 (24%)
Voorlichting binnen de gemeenschap over regels en wetten rond werk en inkomen, over omgang met geld, over mogelijkheden financiële ondersteuning te krijgen van de gemeente of van fondsen (voor sport of schoolactiviteiten voor kinderen)	70 (40%)
Anders, namelijk	26 (15%)

Over de hele linie zien de lbo's hun toegevoegde waarde vooral in de laagdrempeligheid van hun activiteiten. Zo blijkt ook uit een aantal citaten:

“Als gemeenschap zijn wij vaak laagdrempelig waardoor mensen met problemen eerder komen om zonder angst of schaamte hun verhaal te doen.”

“Gemeenschapsofbouw en laagdrempelige dienst- en hulpverlening aan wijkbewoners in een kansarme wijk van Rotterdam. Wij hebben nog tijd voor mensen die niet meekunnen in een hectische maatschappij.”

5.3 Verdieping: aantal vrijwilligersuren rond zorg, ondersteuning en hulpverlening

De activiteiten rondom zorg, ondersteuning en hulpverlening zijn in de verdiepende vragenlijst uitgesplitst naar negen verschillende categorieën. In totaal hebben in 2018 de 40 organisaties, die de verdiepende vragenlijst invulden, hier 337.580 vrijwilligersuren voor ingezet.³⁰ Verreweg de meeste uren zijn ingezet bij voor het ondersteunen van mensen tijdens bepaalde perioden of ingrijpende gebeurtenissen in het leven. Veel minder uren zijn ingezet voor tolken of vertalen. De internationale kerken, katholieke, protestantse en islamitische organisaties zetten allemaal de meeste vrijwilligersuren in bij het openstellen van het gebedshuis of gebouw voor bepaalde groepen (ouderen met een klein netwerk, jongeren, buurtbewoners, dak- en thuisloze mensen). Net als de vijf lbo's in het consortium zetten de internationale kerken het minst aantal vrijwilligersuren in bij de ondersteuning op het vinden van werk. Bij de andere organisaties gaan de minste uren naar het tolken en vertalen.

³⁰ In totaal hebben 41 lbo's de vragenlijst ingevuld. Voor het berekenen van het gemiddeld aantal uren vrijwilligersinzet van lbo's is echter gekozen om een van de internationale kerken niet mee te tellen. Bij deze kerk weken de cijfers met meer dan een factor 10 af van het gemiddelde van de andere organisaties. Deze organisatie zou een dermate grote invloed op het gemiddelde hebben dat daarmee een vertekend beeld ontstaat.

Tabel 5.3 Vrijwilligersuren rondom activiteiten gericht op zorg, ondersteuning en hulpverlening

	Rooms-Katholiek (n=7)	Protestants (n=12)	Islamitisch (n=9)	Internationale kerken (n=8)	Overig (n=1)	Lbo's consortium (n=3)	Totaal per activiteit (n=40)
Bespreken van levensvragen, zingeving en geloof	2.062	18.316	7.112	12.536	0	11.296	51.322
Ondersteuning van mensen tijdens bepaalde perioden of (ingrijpende) gebeurtenissen in het leven	12.500	18.899	4.417	8.518	0	40.957	85.291
Bezoeken aan o.a. zieken	1.519	9.748	1.562	3.940	0	1.740	18.509
Openstellen gebedshuis/gebouw voor bepaalde groepen	11.980	33.000	7.724	10.438	0	0	63.142
Inzamelingsacties/armoede bestrijding	1.186	12.999	2.373	6.520	0	0	23.078
Ondersteuning bij / voorkomen van schulden	13.175	17.948	676	531	0	24.046	56.376
Ondersteuning bij (vergroten kans op) vinden werk	10.810	394	120	37	0	528	11.889
Overige training, scholing, cursus en voorlichting (niet religieus)	6.790	8.912	4.539,8	2.596	0	4.626	27.463,8
Tolken en vertalen	0	274	40	195	0	0	509
Totaal per religie/levensbeschouwing	60.022	120.490	28.563,8	45.311	0	83.193	337.580

5.4 Vrijwilligers en (in)formele zorgaanbieders aan het woord over zorg, ondersteuning en hulpverlening

Vrijwilligers die we spraken in de groepsgesprekken onderstrepen dat de activiteiten die zij vanuit de lbo's organiseren direct en indirect bijdragen aan zorg, ondersteuning en hulpverlening. Zo vertellen vrijwilligers:

“We hebben een vluchtelingen meldpunt, stichting voor mekaar [voedselpakketten voor mensen thuis, buiten de Voedselbank], palet [diaconaal inloophuis in de wijk], (voedselbank) en een maandelijks boekenmarkt, deze is sociaal gezien ook erg belangrijk voor oude mensen.” (rooms-katholiek)

“Waar ik me mee bezig houdt is de sociale kant. De eerste generatie is de taal vaak niet machtig en is vaak rond de pensioenleeftijd. Invullen van een formulier en bijvoorbeeld voorlichting over gezondheid.” (islamitisch)

Ook maatjesprojecten komen ter sprake in de gesprekken met de vrijwilligers:

“Het is een mooi initiatief in het Oude Noorden. Het maakt niet uit wie je bent, als je hulp nodig hebt met uit je isolement te komen dan is er een maatje. Ik werd zelf uitgenodigd bij de bevalling bij iemand, dat vond ik zo mooi, dat je zo veel vertrouwen hebt gekregen. Daar krijg ik nog steeds kippenvel van. Het is een hele mooie invulling van onze vrije tijd.”

Uit de gesprekken met (formele) aanbieders werd duidelijk dat lbo's vooral effectief zijn in ondersteuning rond armoede en schulden, omdat zij laagdrempelig zijn. Zo stelt een aanbieder:

“Op schuld en armoede zit onwijs veel schaamte en de laagdrempeligheid van deze organisaties helpt daar enorm bij.”

Daarnaast zijn lbo's aanvullend op 'het reguliere systeem', omdat ze vaak buiten kantooruren beschikbaar en minder beperkt zijn door voorwaarden of toelatingscriteria. Dezelfde aanbieder:

“Bij professionele organisaties gaan de medewerkers ook weer om 5 uur naar huis. Juist die andere organisaties kunnen dan helpen, die mensen leven hiervoor.”

5.5 Duiding van de resultaten³¹

Uit de resultaten blijkt duidelijk dat lbo's in Rotterdam veel activiteiten organiseren op het gebied van informele zorg en ondersteuning. Zowel voor mensen van de eigen gemeenschap die dat nodig hebben als voor mensen buiten de gemeenschap. Vrijwilligers bij de lbo's besteden naar verhouding 25% van al hun uren aan deze activiteiten (zie voor meer informatie hoofdstuk 9). Verreweg de meeste vrijwilligersuren worden ingezet bij voor het ondersteunen van mensen tijdens bepaalde perioden of ingrijpende gebeurtenissen in het leven.

Ook zetten lbo's zich in voor het bestrijden van armoede en voorkomen dan wel oplossen van schulden, voornamelijk door middel van het bieden van praktische begeleiding. Deze uitkomst is in lijn met de inzichten uit het onderzoek Armoede in Nederland 2019.

Deze uitkomsten zijn geen verrassing, aangezien het helpen van andere mensen veelal een kernwaarde is in het geloof of mensbeeld van lbo's en gemeenschappen. Op de motivatie van vrijwilligers om dit werk te doen komen we uitgebreid terug in hoofdstuk 8.

Over de hele linie zien de lbo's hun toegevoegde waarde vooral in de laagdrempeligheid van hun activiteiten. Mensen komen daardoor wellicht eerder in beeld, waarna lbo's kunnen doorverwijzen naar het juiste loket. Lbo's zijn ook aan minder voorwaarden en criteria gebonden en kunnen in die zin aanvullend zijn op het formele aanbod aan zorg en ondersteuning. Ze hebben met andere woorden een belangrijke plek aan het begin en aan het einde van de zorgketen. Het is hierbij altijd wel de afweging wat vrijwilligers kunnen doen in samenspel met beroepskrachten. Dit is wellicht een mooi thema om met lbo's, zorgaanbieders en gemeente over door te praten. Hoe versterk en help je elkaar en wat is daarvoor nodig? Op de samenwerking tussen lbo's en (in)formele aanbieders gaan we uitgebreid in, in hoofdstuk 7.

³¹ In deze paragraaf zijn we als consortium aan het woord: Verwey-Jonker Instituut en vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam). In deze paragraaf hebben we ook de input van de klankbordgroep meegenomen.

6 Religieuze- en bestuursactiviteiten

In ons onderzoek staat de sociaal-maatschappelijke rol van religieuze en levensbeschouwelijke organisaties centraal. In de vorige hoofdstukken bespraken we dan ook hoe vrijwilligers zich inzetten voor sociaal-maatschappelijke activiteiten, zoals het bevorderen van ontmoeting, het geven van informele zorg en ondersteuning. Maar vrijwilligers bij lbo's zijn vaak ook betrokken bij religieuze activiteiten én bij activiteiten rond het besturen en beheren in algemene zin. Deze inzet is gericht op het bestaan en de continuïteit van de gemeenschap of organisatie als geheel en de zaken die daarbij horen, zoals overleg. In zekere zin maakt bovenstaande inzet het mogelijk voor lbo's om hun sociaal-maatschappelijke rol te vervullen en daarom bespreken we deze inzet in dit hoofdstuk. Zo geven we met ons onderzoek een totaalbeeld van de inzet van vrijwilligers bij lbo's en zien we ook hoe deze verschillende activiteiten zich tot elkaar verhouden. Dat doen we overigens in navolging van het onderzoek *Tel je Zegeningen* uit 2008.

6.1 Context en literatuur

Religieuze activiteiten

Tot op zekere hoogte kan een onderscheid tussen het religieuze en het maatschappelijke gemaakt worden. Dat geldt zeker voor maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijk geïnspireerde stichtingen en verbanden. Waar het gaat om de sociale rol van de gemeenschappen zelf is dat ingewikkelder. Het geloof/de levensbeschouwing biedt inspiratie aan mensen om zich te bekommeren om de kwetsbare medemens. Geloofsregels, levensbeschouwelijke filosofieën of uitgangspunten verplichten of motiveren tot compassie en daden. En het deel uitmaken van de gemeenschap, de moskee, kerk, synagoge of het inloophuis als 'tweede huis', brengt vaak een cultuur tot stand van onderlinge hulp en inzet voor anderen buiten de gemeenschap. Zonder geloof geen geloofsgemeenschap en geen maatschappelijke inzet. Daarom hebben we ervoor gekozen om in deze studie ook de vrijwillige inzet rond religieuze bijeenkomsten en religieuze educatie en voorlichting in kaart te brengen.

Het is wezenlijk om te benadrukken dat de samenhang tussen het religieuze/levensbeschouwelijke en het maatschappelijke in veel opzichten complex is. Allereerst kan het religieuze aspect doorwerken in verschillende aspecten van de maatschappelijke inzet van religieus geïnspireerde gemeenschappen en organisaties: in de motivatie van beroepskrachten en vrijwilligers, in identiteit en publiek profiel van de organisatie, bij de selectie en werving van (vrijwillige) medewerkers en ook in de inhoud van de activiteiten die aangeboden worden en soms in de mogelijke selectie van cliënten en bezoekers op grond van hun geloofsachtergrond (zie ook Sider en Unruh, 2004; Ebaugh et al., 2006). Dat gebeurt steeds weer anders, de rol van religie in de organisatie en de activiteiten van een organisatie kan zeer uiteenlopende vormen aannemen. Dat hangt allereerst samen met het bovengenoemde onderscheid tussen religieuze/levensbeschouwelijke gemeenschappen én organisaties geïnspireerd door religie of levensbeschouwing, die uitdrukkelijk opgericht zijn met een maatschappelijk doel voor ogen. Doelen van deze tweede groep organisaties zijn bijvoorbeeld goede dienstverlening aan individuen of groepen, aanwezig zijn voor mensen die anders 'vergeten' dreigen te worden, of het verbinden van vrijwilligers en goede doelen. In deze categorie vallen in Rotterdam bijvoorbeeld de koepelorganisaties, inloophuizen, wijk- en buurtpastoraten en bezoekprojecten (zie Davelaar & Hamdi, 2019).

Maar dat onderscheid zegt nog niet alles: als we kijken naar de mate waarin het geloof de inhoud van de maatschappelijke activiteiten – van gemeenschappen of dienstverlenende projecten – beïnvloedt, dan komen we in ieder geval vier hoofdvarianten tegen. (Davelaar & Van den Toorn 2010, voortbouwend op Sider & Unruh, 2004). Op de volgende pagina noemen we deze varianten in volgorde van meest naar minst voorkomend.

- **Geloofsgecentreerd:** Er wordt gewerkt vanuit een duidelijk onderscheid tussen religieuze, geloofsgerelateerde activiteiten en maatschappelijke activiteiten; geloofsinhoud wordt aangeboden afhankelijk van de behoefte van de persoon.
- **Geloof als vanzelfsprekend decor:** Geloof speelt een impliciete rol in de organisatie zelf én in de activiteiten en is zo altijd, als een vaste waarde, op de achtergrond aanwezig.
- **Geloofsdoordringen:** Geloofsaspecten zijn sterk verweven met de activiteiten. Ze kunnen daar niet los van worden gezien, omdat juist de geloofsfactor de activiteiten zo effectief zou maken.
- **Geloofsgerelateerd:** Geloof maakt deel uit van de inspiratie van de organisatie, maar geloofsaspecten worden bewust weggelaten uit alle activiteiten.

Activiteiten rond bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging

Zowel de primair religieuze, levensbeschouwelijke activiteiten als de maatschappelijke activiteiten kunnen alleen plaatsvinden als er ook een vorm van bestuur en beheer is en in veel gevallen ook niet zonder afstemming en overleg met anderen: er is visie, geld en coördinatie nodig om gebouwen te beheren en om het vrijdaggebed, kinderkerkdienst of de koffieochtend voor buurtbewoners te laten plaatsvinden. Vrijwilligers moeten worden geworven en begeleid, giften verdeeld en verantwoord, bezoeken aan zieken worden ingepland. Kortom: de randvoorwaarden moeten op orde zijn. Vaak zijn overigens ook daar vrijwilligers voor verantwoordelijk. Daarom hebben we er voor gekozen om ook deze activiteiten rond bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging in dit onderzoek mee te nemen.

Verschillen in organisatiegraad en organiserend vermogen hangen samen met:

- Verschillen in sociaal kapitaal/sterkte van de netwerken beschikbaar binnen de gemeenschappen.
- Financiële armslag van de organisaties/gemeenschappen.

- Aansluiting van organisaties/gemeenschappen bij grotere verbanden, zoals koepelorganisaties, die kunnen adviseren en ondersteunen. Te denken valt aan het zorgen voor handreikingen en het aanbieden van trainingen.

6.2 Verdieping: aantal vrijwilligersuren rond religieuze activiteiten

In totaal zijn er door de 40 organisaties, die de verdiepende vragenlijst hebben ingevuld, 64.174 vrijwilligers uren ingezet voor verschillende activiteiten rond religieuze en levensbeschouwelijke educatie in brede zin.³² Het gaat daarbij om activiteiten die specifiek als doel hebben om religieuze / levensbeschouwelijke kennis over te brengen. De resultaten die in dit hoofdstuk worden besproken gaan alleen om de ureninzet van de 40 organisaties die de vragenlijst hebben ingevuld. Later maken we een vertaling naar alle lbo's in de stad.

Verreweg de meeste uren worden besteed aan religieuze lessen en vormingsactiviteiten. De islamitische organisaties zetten hier erg veel vrijwilligersuren op in, op ruime afstand gevolgd door de internationale kerken en de protestantse organisaties. Bij de rooms-katholieke organisaties is dit heel beperkt. Dit betekent niet altijd dat ze deze activiteit niet uitvoeren, maar wel dat er geen of weinig vrijwilligers bij betrokken zijn. Soms ligt de uitvoering in handen van betaalde krachten.

32 Om de inventariserende vragenlijst onder 176 organisaties behapbaar te houden, zijn we daar niet ingegaan op dit onderwerp. Daarom geven we in dit hoofdstuk alleen de resultaten uit de verdiepende vragenlijst weer.

Tabel 6.1 Vrijwilligersuren rond religieuze en levensbeschouwelijke educatie (n=40)

	Rooms-katholiek (n=7)	Protestants (n=12)	Islamitisch (n=9)	Internationale kerken (n=8)	Overig (n=1)	Lbo's consortium (n=3)	Totaal per activiteit (n=40)
Religieuze lessen en vormingsactiviteiten	100	2.410	34.288	9.364	0	0	46.162
Bijeenkomsten / conferenties / seminars	18	2.138	7.943	6.636	160	360	17.255
Religieuze reizen ³³	300	81	256	120	0	0	757
Totaal per religie/levensbeschouwing	418	4.629	42.487	16.120	160	360	64.174

Tabel 6.2 Vrijwilligersuren rond religieuze bijeenkomsten en activiteiten (n=40)

	Rooms-Katholiek (n=7)	Protestants (n=12)	Islamitisch (n=9)	Internationale kerken (n=8)	Overig (n=1)	Lbo's consortium(n=3)	Totaal per activiteit (n=40)
Reguliere (gebeds)bijeenkomsten	82.542	11.510	10.660	17.962	80	0	122.754
(Gebeds)bijeenkomsten bij feestdagen	7.635	952	1.910	1.428	64	0	11.989
Gebedsdiensten en activiteiten bij overige specifieke gelegenheden	1.933	1.480	1.012	1.590	5.120	0	11.135
Activiteiten rond religieuze bijeenkomsten en feestdagen	13.745	7.456	1.985	19.316	0	0	42.502
Totaal per religie/levensbeschouwing	105.855	21.398	15.567	40.296	5.264	0	188.380

Aan activiteiten rond religieuze bijeenkomsten en activiteiten zijn 188.380 vrijwilligersuren ingezet door de 40 organisaties in 2018. De meeste uren gingen vanzelfsprekend naar de meestal wekelijks terugkerende reguliere bijeenkomsten, zoals zondagse kerkdiensten en het islamitische vrijdaggebed. De rooms-katholieke organisaties zetten hier in vergelijking met de andere lbo's de meeste vrijwilligersuren op in. Daarna volgen de vrijwilligersuren voor bijeenkomsten bij feestdagen als (einde) ramadan (Eid al Fitr), offerfeest (Eid alAdha), Pasen en Kerst.

De minste uren worden over het algemeen ingezet bij gebedsdiensten en activiteiten bij overige specifieke gelegenheden (zoals uitvaarten, bruiloften). Bij de christelijke organisaties gaan veel vrijwilligersuren zitten in de muzikale omlijsting van de diensten.

Een categorie met minder subcategorieën zijn de activiteiten rond externe communicatie en missionaire activiteiten. Het gaat daarbij om activiteiten die op de buitenwereld gericht zijn met als doel het bredere publiek bekend te maken met de inspiratiebronnen, doelen en missie van de religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen en organisaties.

33 Het betreft hier voornamelijk de (voorbereiding en begeleiding van) bedevaarten.

Het kan daarbij gaan om (het organiseren van) het verspreiden van informatie in de samenleving over activiteiten en om het vragen van aandacht voor wat de gemeenschap of organisatie als maatschappelijke problemen zien. Het kan, de missionaire kant, ook gaan om het geven van uiting aan het geloof of inspiratiebronnen, om het bevorderen van het gesprek over levensbeschouwing in de samenleving of om het bijdragen aan verspreiding van een specifiek geloof.

Vrijwilligers bij de islamitische organisaties besteden de meeste uren aan deze categorie, vooral bij de missionaire activiteiten. Hieronder wordt het openstellen van het gebedshuis, het verspreiden van informatiemateriaal en het geven van lezingen en presentaties en het ontwikkelen van studiemateriaal onder verstaan. Bij de katholieke organisaties worden de meeste vrijwilligersuren besteed aan informatieverbreiding, hierbij gaat het om het beantwoorden van vragen over de activiteiten, doelen en missie van de organisatie aan individuen of organisaties en om het deelnemen aan conferenties en bijeenkomsten om bewustwording te creëren rond maatschappelijke problemen. De protestantse organisaties en de internationale kerken besteden om en nabij evenveel vrijwilligersuren aan missionaire activiteiten als aan informatieverbreiding.

Tabel 6.3 Vrijwilligersuren rond externe communicatie en missionaire activiteiten (n=40)

	Rooms-katholiek (n=7)	Protestants (n=12)	Islamitisch (n=9)	Internationale kerken (n=8)	Overig (n=1)	Lbo's consortium (n=3)	Totaal per activiteit (n=40)
Missionaire activiteiten	3.612	3.712	10.642	4.317	200	192	22.675
Informatieverbreiding	6.211	4.206	3.718,4	4.168	76	416	18.795,4
Totaal per religie/levensbeschouwing	9.823	7.918	14.360,4	8.485	276	608	41.470,4

6.3 Verdieping: aantal vrijwilligersuren rond bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging

In totaal geven de 40 organisaties, die de verdiepende vragenlijst hebben ingevuld, aan dat er 183.720 vrijwilligersuren naar het bestuur, beheer en de vertegenwoordiging van de organisatie gaan (18% van alle vrijwilligersuren).³⁴ Voor de context is het goed om daarbij te noemen dat meer dan de helft van deze 40 organisaties geen of slechts één beroepskracht in dienst heeft. De meeste uren worden ingezet op bestuur en beleid gevolgd door het fysiek beheren van de gebouwen. Met name de islamitische organisaties hebben veel vrijwilligersuren ingezet voor alle activiteiten gericht op beleid, beheer en vertegenwoordiging. De rooms-katholieke organisaties en de lbo's in het consortium doen dit minder.

Tabel 6.4 Vrijwilligersuren rond bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging (n=40)

	Rooms-Katholiek (n=7)	Protestants (n=12)	Islamitisch (n=9)	Internationale kerken (n=8)	Overig (n=1)	Lbo's consortium (n=3)	Totaal per activiteit (n=40)
Bestuur en beleid	8.500	24.892	24.965,5	12.788	1.156	2.000	74.301,5
Administratie	2.423	5.122	4.489,5	7.683	80	380	20.177,5
Vertegenwoordiging van de organisatie of gemeenschap	412	1.806	979,2	1.183	80	24	4.484,2
Fysieke beheer van gebouwen	1.094	8.206	44.847	9.702	0	752	64.601
Ondersteuning vrijwilligers	1.749	3.826	5.007	6.290	44	3.240	20.156
Totaal per religie/levensbeschouwing	14.178	43.852	80.288,2	37.646	1.360	6.396	183.720

³⁴ Om de inventariserende vragenlijst onder 176 organisaties behapbaar te houden, zijn we daar niet ingegaan op dit onderwerp. Daarom geven we in dit hoofdstuk alleen de resultaten uit de verdiepende vragenlijst weer.

6.4 Duiding van de resultaten³⁵

In dit onderzoek staat de sociaal-maatschappelijke rol van religieuze en levensbeschouwelijke organisaties centraal. Deze rol kunnen zij echter alleen vervullen als de continuïteit van de gemeenschap van de organisatie geborgd is. En ook hun religieuze activiteiten zijn onlosmakelijk verbonden met deze rol.

Vrijwilligers bij de lbo's besteden naar verhouding 29% van al hun uren aan religieuze activiteiten: 6% aan educatie, 19% aan bijeenkomsten en 4% aan externe communicatie en missionaire activiteiten. Daarnaast besteden ze naar verhouding 18% van hun tijd aan bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging (zie voor meer informatie hoofdstuk 9).

Als het gaat om religieuze activiteiten, dan zien we (grote) verschillen tussen de verschillende religieuze/levensbeschouwelijke stromingen. Zo besteden islamitische lbo's relatief veel uren aan religieuze lessen en vormingsactiviteiten, terwijl rooms-katholieke lbo's vooral veel uren inzetten voor het organiseren van reguliere (gebeds)bijeenkomsten. Een verklaring voor het laatste kan zijn dat in deze bijeenkomst vaak koren zingen, waarin veel vrijwilligers actief zijn. Maar ook het feit dat activiteiten en ontmoeting vaak in het verlengde van de zondagsviering plaatsvinden. Dit laatste geldt ook in sterke mate voor internationale kerken. Ook rond de bestuurlijke taken zien we aardig grote verschillen. Zo besteden met name de islamitische lbo's veel tijd aan het beheer van gebouwen en zijn internationale kerken naar verhouding veel tijd kwijt aan administratie. Bij het beheer van panden gaat het o.a. om het in stand houden van, vaak historische, panden in de stad.

Ook zien we verschillen in de manier waarop deze bestuurstaken georganiseerd worden. Zo vindt het bij protestantse kerken, moskeeën en kleine zelfstandige internationale kerken vooral lokaal plaats, terwijl rooms-katholieke lbo's deel uitmaken van een groter bestuurlijk verband. Bij deze laatste categorie ligt lokaal het accent meer op het praktisch mogelijk maken van activiteiten en is er lokaal minder overhead, omdat de bestuurlijke verantwoordelijkheid in het grotere verband (parochie met meer locaties, federatie, bisdom) gedragen wordt.

Tot slot willen we nog een keer benadrukken dat we hier alleen naar uren van vrijwilligers hebben gekeken. Een deel van religieuze en bestuursactiviteiten wordt ook door betaalde krachten uitgevoerd en zijn dus niet terug te zien in de uren aantallen in dit hoofdstuk.

---

³⁵ In deze paragraaf zijn we als consortium aan het woord: Verwey-Jonker Instituut en vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam). In deze paragraaf hebben we ook de input van de klankbordgroep meegenomen.

7 Samenwerking tussen lbo's, aanbieders van zorg en welzijn en de gemeente

In de vorige hoofdstukken stonden de omvang, het karakter en de activiteiten van lbo's in Rotterdam centraal. In dit hoofdstuk gaan we in op de onderlinge samenwerking, de samenwerking met (in)formele aanbieders in zorg en welzijn en de samenwerking met de gemeente.

7.1 Context en literatuur

In Rotterdam is er, zo blijkt uit recente beleidsdocumenten van de gemeente, activiteitenoverzichten van bijvoorbeeld Convent van Kerken en SPIOR, en eerder onderzoek (Davelaar & Van den Toorn, 2010), samenwerking tussen lbo's onderling en met anderen op de volgende vlakken:

- Interreligieuze ontmoeting in de stad: zowel tussen vertegenwoordigers (voorgangers, bestuursleden) als tussen leden en bezoekers.
- Overleg met de overheid rond problemen en spanningen in de samenleving: het gaat om 'weten wat er speelt', het signaleren en agenderen van problemen van specifieke groepen en soms om gezamenlijk crisismanagement bij spanningen in de samenleving.
- Samenwerking wordt ook gezocht rond het vinden van geschikte ruimten voor de religieuze en maatschappelijke activiteiten en het onderhoud van monumentale gebouwen.
- Stedelijke samenwerking via de koepelorganisaties van de levensbeschouwelijke stromingen ter ondersteuning van de vrijwillige inzet in stad, wijk en buurt door het onderhouden en versterken van een goede stedelijke infrastructuur.
- Thematische samenwerking door afzonderlijke lbo's (op stedelijk en wijk/buurtniveau) met (andere) aanbieders van zorg en welzijn of de overheid, bijvoorbeeld rond integratie en emancipatie, armoedebestrijding en schuldhulpverlening, situatie van kwetsbare ouderen, ongedocumenteerde migranten en risicojongeren.

- Op buurt- en wijkniveau samenwerking rond leefbaarheid, veiligheid, samenleven, zorg en welzijn (met wijkteams, welzijnswerk, politie, onderwijs).

We bespreken hier informatie uit eerder onderzoek, met de nadruk op inzichten rond de samenwerking rond de versterking van samenwerking in buurten en wijken rond informele zorg en ondersteuning en versterking van de verbinding en sociale samenhang.

Eerder bespraken we de functie van 'bonding' en 'bridging' sociaal kapitaal, waarbij het eerste, samengevat, zorgt voor saamhorigheid in eigen kring en het tweede voor verbinding tussen groepen in de samenleving. Soms wordt daarnaast ook van 'linking' sociaal kapitaal gesproken. Dat is relevant als het om samenwerking van lbo's met (overheids) instanties gaat. Het draait dan om de mate waarin mensen relaties kunnen leggen met (personen in) instituties en netwerken die macht over hen uitoefenen en hen kunnen voorzien of afhouden van ondersteuning of hulp, banen et cetera. (Claridge, 2018, Hawkins & Maurer, 2010). Het gaat daarbij om 'verticaal' vertrouwen tussen individuen en instanties. Als er veel linking sociaal kapitaal aanwezig is, dan vergemakkelijkt dat de verbindingen tussen de 'leefwereld' van (kwetsbare) mensen en de 'systeemwereld' van de instanties. Lbo's zijn vaak goed in staat die verbindingen te helpen tot stand te brengen. Omdat ze via hun leden in beide werelden staan en/of omdat ze via hun activiteiten langdurig present zijn in de leefwereld.

Transitie

Waar samenwerking tussen lbo's onderling, met de gemeente en met aanbieders van zorg en welzijn in de stad plaatsvindt, gebeurt dat voor een groot deel binnen het lokale systeem van zorg en ondersteuning van (kwetsbare) mensen. Daarbij heeft er in de laatste vijftien jaar - met een versnelling vanaf 2015 - een transitie plaatsgevonden naar het steeds meer op wijk- en buurtniveau organiseren van deze ondersteuning.

Het kader daarvoor vormt de Wet op de Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) die gemeenten verantwoordelijk maakt voor het vormgeven van deze ondersteuning. Dit kader kenmerkt zich door nabijheid van zorg, maatwerk en integrale zorg en ondersteuning, preventie, meer eigen verantwoordelijkheid (zelfredzaamheid) en inschakeling door mensen die ondersteuning nodig hebben van hun directe informele netwerk.

Nabijheid van zorg en welzijn

Achter deze ontwikkelingen schuilt een bredere herziening van de verzorgingsstaat, ingezet vanaf de jaren tachtig, met als doel en resultaat een kleinere rol voor de overheid in het sociale domein. De economische crisis van 2008 –2012 versterkte deze versobering of terugtrekking van de verzorgingsstaat (Elander et al., 2012). Vanaf 2015 (Wmo, 2015) kreeg deze ontwikkeling in Nederland de vorm van een grote decentralisatieoperatie die de gemeenten verantwoordelijk maakte voor het sociale domein. De belofte van nabijheid was een belangrijk uitgangspunt van deze ‘verhuizing van de verzorgingsstaat’ (Bredewold et al., 2018).

Verschillende publicaties gaan in op de samenwerking door lbo’s met anderen in het licht van de Wmo (zie ook Davelaar et al., 2017: 21-23, 76-77). Jager-Vreugdenhil (2012) onderzocht eerder hoe reëel de verwachtingen zijn van de overheid jegens kerken. Ze concludeerde dat kerken veel doen in de samenleving, maar dat ze primair geloofsgemeenschappen zijn en de overheid moet waken voor oneigenlijke verwachtingen. Noordegraaf (2012; 2014) pleitte op basis van zijn onderzoek naar de rol van kerken binnen de Wmo voor actieve maar kritische participatie van kerken in het lokale ondersteuningsaanbod van zorg en welzijn dat overheden en formele organisaties samen met de civil society (willen) organiseren. Hij concludeert dat de introductie van de Wmo twee positieve effecten op kerken heeft gehad: ten eerste dwong het kerken scherper na te denken over de vraag hoe zij kerk willen zijn in de lokale samenleving en welke verbindingen zij willen aangaan met overheid en maatschappelijke organisaties.

Ook ziet hij brede lokale samenwerking ontstaan via lokale platforms en dergelijke waarin veel verschillende kerken samenwerken, die voorheen meer solistisch hun sociale rol vormgaven (Noordegraaf, 2014). Tegelijkertijd stelt hij vast dat het niet in elke gemeente is gelukt de WMO in het brede kerkelijke veld te laten landen. Dit vergt immers een vertaalslag en vereist het vermogen om zich de beleidstaal en het beleidsdenken van de (lokale) overheid eigen te maken. Ook haalt hij de belangrijke rol aan van professionele kaders en “ter zake kundige en volhardende vrijwilligers” ofwel “voortrekkers”. Dat laatste is een bron van zorg binnen de kerken, die te maken hebben met krimp. Ze worden geconfronteerd met gebrek aan menskracht en financiën.

Platform 31 (Engbersen & Lupi, 2015) onderzocht in Rotterdam onder andere de rol van levensbeschouwelijke organisaties bij vernieuwing van het welzijnswerk, een belangrijk werkveld binnen de Wmo. Ze constateerden dat het formele welzijnswerk onvoldoende de ‘sluimerende kracht van informele netwerken’ kan benutten. Met de term ‘slow social work’ geven zij aan dat levensbeschouwelijke initiatieven vaak in staat zijn om aan te sluiten bij de sfeer en het tempo van kwetsbare mensen en daarmee als voorbeeld kunnen dienen voor andere initiatieven en organisaties in de buurt: ‘Niemand (...) gelooft in gemakkelijke kunstjes van snel wisselende professionele passanten. Veel maatschappelijk initiatief, ontplooid door religieuze organisaties, heeft kenmerken van (...) slow social work. Het zijn vertrouwde organisaties met vertrouwde gezichten die niet uit zijn op snel succes.’ (Engbersen & Lupi, 2015: 5-6)

‘Slow social work’ kan helpen verbindingen tot stand te brengen in buurten en wijken, tussen formele organisaties en informele netwerken waar lbo’s deel van uitmaken. ‘Met name kerken hebben contact met zeer kwetsbare burgers in directe bestaansnood. Op het punt van samenwerking met het religieuze veld is daarom nog veel terreinwinst te boeken. Dit vraagt wel een andere manier van werken.’ (Engbersen & Lupi, 2015: 76)

De beroepsmatig werkende ondersteuners moeten ook de kans krijgen vertrouwde gezichten worden voor buurtbewoners en connectie willen en kunnen maken met de informele netwerken. De auteurs bepleiten daarbij de waarde van de in de stad aanwezige infrastructuur van kerkelijk maatschappelijk ondersteuningswerk (de koepelorganisaties) goed te benutten: 'Het is een unieke structuur en ze biedt unieke uitkijkposten op het omvangrijke religieuze veld. Ook is het belangrijk om vast te stellen dat deze vier organisaties een omvangrijke groep vrijwilligers op de been weten te brengen.' (Enbersen & Lupi, 2015: 77).³⁶

Ook door de Wmo-werkplaats Rotterdam³⁷ is geschreven over 'slow social work' waarin wordt gezocht naar het tempo van de ander om zo natuurlijkerwijs aansluiting te vinden bij de leefwereld van de ander (Ter Avest, 2015) en over de zoektocht naar betekenisvolle plekken in wijken en buurten (Ter Avest, 2016). Levensbeschouwelijk geïnspireerde gemeenschappen en professionals kunnen daar een rol in vervullen (Ter Avest & Van Voorst, 2014).

De laatste jaren woedt er landelijk een stevig debat over de vraag of er sprake is van 'door-geschoten zelfredzaamheid'. Aan de ene kant staan auteurs die stellen dat ondanks alle aandacht voor eigen kracht, eigen initiatief en zelfredzaamheid, de kracht van mensen en hun informele verbanden nog steeds nauwelijks ruimte krijgt en de bureaucratische en van de werkelijkheid losgezongen systeemwereld professionals het verkeerde laat doen en kwetsbare mensen over één kam scheert, betuttelt en uitsluit (Hilhorst & Van der Lans, 2016). Kortom: de beloften van de participatiesamenleving worden niet ingelost en de kracht van de samenleving wordt onvoldoende benut.

Tegelijkertijd benadrukken auteurs de schaduwzijden van de participatiesamenleving met al haar nadruk op zelfredzaamheid, de afbraak van professionele zorg en de overheid die 'affectieve burgers' probeert te kweken. De meest kwetsbaren moeten het van breed beschikbare, goede professionele zorg en ondersteuning hebben en niet afhankelijk zijn van overvraagde vrijwilligers of van vrijwilligers die 'verplicht worden tot zorgzaamheid' (Bredewold et al., 2018; Tonkens & Duyvendak, 2013; Kampen & Duyvendak, 2016).

Anderen stellen daar tegenover dat de keuze niet beperkt moet worden tot of de overheid of de verantwoordelijke burger en diens informele netwerk, vaak versmald tot vrienden en familie. De echte slag naar de informele verbanden en netwerken, het particuliere initiatief is nog niet gemaakt.³⁸ Duidelijk is dat veel wijkteams die de laagdrempelige toegang tot gemeenten moeten zijn nog worstelen met hoe ze de aansluiting maken met informele zorg- en ondersteuningsnetwerken in wijken (Van Arum & Schoorl, 2016). En op het punt van het betrekken van die informele hulpbronnen hebben levensbeschouwelijke organisaties vaak veel ervaring (Davelaar et al., 2017).

Dat de aansluiting vaak moeizaam tot stand komt, bleek eveneens uit onderzoek in Den Haag (Van den Toorn et al, 2018), waar er rond de Wmo sprake is van gescheiden werelden die elkaar maar moeizaam weten te bereiken. Veel gemeenschappen zouden goed hun leden kunnen empoweren met behulp van een collectief ondersteuningsaanbod vanuit de Wmo, of bezoekers die aankloppen voor hulp beter wegwijs kunnen maken in de wereld van buurtteams e.d. voordat problemen verergeren. Zij lopen echter tegen een aantal problemen aan die ondanks grote verschillen in signatuur en werkwijze vaak overeenkomen.

³⁶ De auteurs doelen hier op: SKIN-Rotterdam, SPIOR, Stichting MARA, Samen 010 en de wijkpastoraten.

³⁷ Samenwerkingsverband van o.a. Hogescholen in de regio, inmiddels onder een andere naam actief: <https://www.werkplaats-sociaaldomeinzhz.nl/>.

³⁸ <https://www.socialevraagstukken.nl/aan-de-keukentafel-ontbreekt-een-belangrijke-partij/>.

Er gaat veel aandacht en energie zitten in het oplossen van basale problemen, zoals onvoldoende beheersing van het Nederlands, ontbreken van werk, armoede, huisvestingsproblemen, geen verblijfsrecht. Hierdoor is er weinig ruimte voor activiteiten in het kader van de Wmo.

- Overbelasting van leden en voorgangers, vanwege de vele hulpvragen uit de gemeenschappen.
- Met name kleinere lbo's en lbo's geworteld in migrantengemeenschappen - hebben weinig tot geen contact met de gemeente, maar zouden dat wel graag willen.

Er is geen reden om aan te nemen dat de situatie tussen Den Haag en Rotterdam op dit punt heel erg verschilt.

7.2 Brede inventarisatie: lbo's over samenwerking

In figuur 8.1 op de volgende pagina, zien we met wie de lbo's in ons onderzoek samenwerken en of deze samenwerking incidenteel of structureel is of vooral bestaat uit doorverwijzen. Deze aantal zijn gebaseerd op de eigen inschatting van lbo's.³⁹

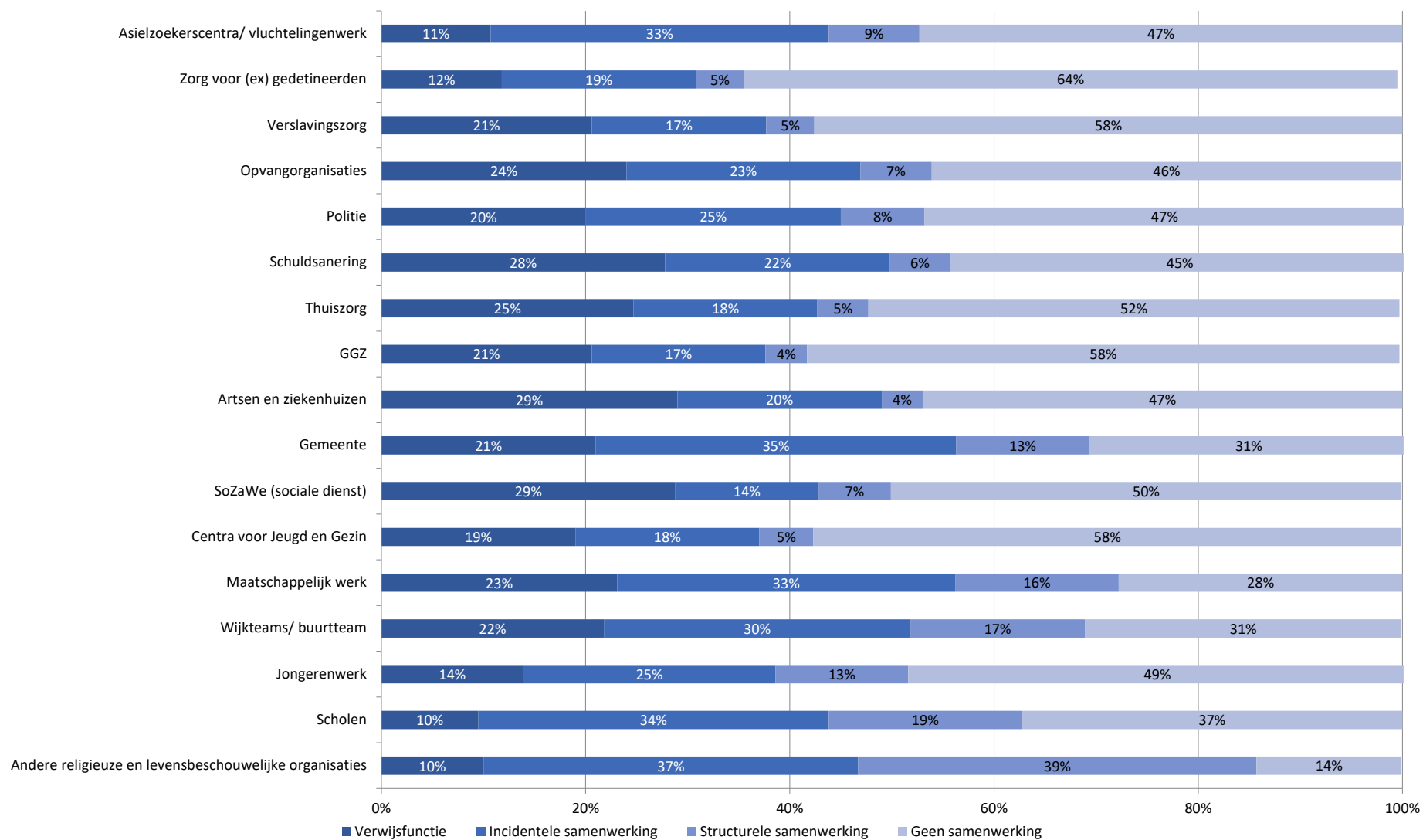
De meeste organisaties geven aan samen te werken met andere religieuze en levensbeschouwelijke organisaties (149x), maatschappelijk werk (126x) en de gemeente (120x). Het minst wordt er samengewerkt met zorg voor (ex-) gedetineerden (62x), Centra voor Jeugd en Gezin (72x) en de GGZ-instellingen (73x).

De samenwerking is veelal incidenteel of betreft een verwijfsfunctie, dit is in 55% het geval. Bij de katholieke en protestantse organisaties zijn de meeste samenwerkingen incidenteel. Daarnaast hebben ze vooral een verwijfsfunctie richting de sociale dienst van de gemeente, artsen en ziekenhuizen, thuiszorg, schuldsanering, GGZ en verslavingszorg. De internationale kerken verwijzen hoofdzakelijk naar andere organisaties, ze gaan in mindere mate een incidentele of structurele samenwerking aan. Bij de islamitische organisaties is het meer verdeeld, zij zetten zowel in op incidentele samenwerkingen als verwijfsfuncties.

Structurele samenwerkingen komen veel minder voor. We zien dat de belangrijkste structurele samenwerking met andere religieuze en levensbeschouwelijke organisaties is (39%). Daarna volgt de samenwerking met scholen (19%), wijkteams/buurtteams (17%), maatschappelijk werk (16%) en gemeente (13%). Uitgesplitst naar religie/levensbeschouwing zien we dat bij de islamitische organisaties een kwart van hen aangeeft dat ze structureel samenwerken met scholen, jongerenwerk, wijkteams, gemeente, politie en andere levensbeschouwelijke organisaties. Dit is meer dan bij de andere religies/levensbeschouwingen. De internationale kerken geven aan weinig structurele samenwerkingen te hebben, alleen het maatschappelijk werk en het jongerenwerk wordt door een aantal kerken als een structurele samenwerking bestempeld. Wel werkt 33% van de internationale kerken structureel samen met andere religieuze en levensbeschouwelijke organisaties. Een substantieel deel van de rooms-katholieke organisaties geeft aan structureel samen te werken met asielzoekerscentra/vluchtelingenwerk, dit is meer dan bij de andere organisaties. Meer dan de helft van de protestantse organisaties geeft aan structureel samen te werken met andere religieuze en levensbeschouwelijke organisaties, bij de andere religies/levensbeschouwingen ligt dit rond de 30%.

39 We gaven hierbij de volgende uitleg: Met **verwijfsfunctie** bedoelen we: u verwijst mensen uit uw eigen gemeenschap of uit de buurt door naar bijvoorbeeld een dokter, Wijkteam of gemeente. Incidentele samenwerking wil zeggen dat u af en toe met andere organisaties of instellingen samenwerkt, bijvoorbeeld door samen een bijeenkomst te organiseren of elkaar een enkele keer te ontmoeten en te spreken over een onderwerp. Bij structurele samenwerking gaat het om gezamenlijke projecten of ontmoetingen/bijeenkomsten meerdere keren per jaar.

Figuur 8.1 Samenwerking met andere instellingen, in percentages (N=174)

Verschillende lbo's (36), die de inventariserende vragenlijst hebben ingevuld, noemen het geven van tijd en aandacht aan kansarme of mensen die buiten de 'blik' van de gemeente vallen als een belangrijke meerwaarde dit zij hebben ten opzichte van andere organisaties in de stad. Uit hun antwoorden blijkt dat de organisaties erg betrokken zijn bij mensen die bijvoorbeeld eenzaam zijn en net buiten de boot vallen: *"Waar in de samenleving de individualisering hard is gegroeid en de 'zwakkeren' in de samenleving alleen komen te staan in hun sociale contacten en familie en financiële uitdagingen, mogen wij een open kerk zijn waar mensen gezien, gehoord en geholpen worden naar ons vermogen"*. Verder blijkt uit de vragenlijst dat levensbeschouwelijke organisaties hulp bieden aan individuen die hulp nodig hebben buiten de reguliere zorg:

"Ik denk dat wij vaak in het gat kunnen zitten dat de overheid openlaat. Wij kunnen bijvoorbeeld vaak wel even bijspringen met boodschappen of een fiets regelen. Wij hebben weer andere netwerken."

"Wij hebben onze oren en ogen open voor de samenleving. Waar nood is willen wij helpen, zeker als mensen net buiten de criteria van gemeentelijke hulpinstanties vallen. Wij helpen met geld, goederen en diensten."

Erkenning

We hebben in de brede inventarisatie de lbo's ook de vraag voorgelegd of ze vinden dat hun lbo voldoende erkenning krijgt voor de maatschappelijke en sociale activiteiten die ze verrichten.⁴⁰ De meeste organisaties vinden dat ze voldoende erkenning uit eigen kring krijgen voor de maatschappelijke activiteiten die zij organiseren (81%). Dit geldt in veel minder mate voor erkenning vanuit de samenleving (30%) en nog minder voor de erkenning van de zijde van de gemeentelijke overheid (18%).

Bij de erkenning vanuit de eigen gemeenschap geven alle islamitische organisaties aan dat ze genoeg erkenning krijgen. Bij de internationale kerken zien we dat 7% aangeeft niet genoeg erkenning te krijgen van de eigen gemeenschap, dit percentage ligt hoger dan bij de andere organisaties. Ook als het gaat om erkenning van de gemeente geeft een groot deel van de internationale kerken aan niet genoeg erkenning te krijgen (46%). Naar verhouding voelen de protestantse organisaties zich nog het meest erkend door de gemeente Rotterdam.

---

40 We hebben deze term niet verder toegelicht in de vragenlijst. We hebben aan lbo's gelaten wat ze onder erkenning verstaan.

Tabel 8.2 Erkenning voor maatschappelijke en sociale activiteiten, uitgesplitst naar religie/levensbeschouwing (N=176)

	Ja	Een beetje	Nee	Niet van toepassing
Rooms-katholiek				
Van de eigen gemeenschap	78%	19%	3%	0%
Van de gemeente Rotterdam	14%	30%	38%	19%
Van de samenleving als geheel	24%	49%	16%	11%
Protestants				
Van de eigen gemeenschap	86%	10%	0%	4%
Van de gemeente Rotterdam	28%	45%	14%	14%
Van de samenleving als geheel	39%	39%	12%	10%
Islamitisch				
Van de eigen gemeenschap	96%	4%	0%	0%
Van de gemeente Rotterdam	15%	31%	39%	15%
Van de samenleving als geheel	35%	46%	15%	4%
Internationale kerken				
Van de eigen gemeenschap	69%	20%	7%	4%
Van de gemeente Rotterdam	11%	29%	46%	15%
Van de samenleving als geheel	20%	40%	29%	11%
Overig				
Van de eigen gemeenschap	86%	14%	0%	0%
Van de gemeente Rotterdam	29%	43%	29%	0%
Van de samenleving als geheel	57%	29%	14%	0%

7.3 Vrijwilligers en (in)formele zorgaanbieders aan het woord over samenwerking

Tijdens de groepsgesprekken zijn veel voorbeelden gegeven van samenwerking in de stad tussen (in)formele aanbieders voor zorg en welzijn en levensbeschouwelijke initiatieven. Veelal wordt benadrukt dat waar er samenwerking is, deze vaak organisch is gegroeid. Het verloopt niet volgens vaste structuren of planning.

Genoemd worden o.a. Leger des Heils, wijkpastoraten, moskeeën, kerken en levensbeschouwelijk geïnspireerde initiatieven als Motto (op levensvragen en zingeving gerichte huisbezoeken aan kwetsbare ouderen). Ook wordt gewezen op vrouwengroepen, voedsel- of kledingbanken die opgezet zijn door levensbeschouwelijk geïnspireerde verbanden.

In verschillende gesprekken kwam naar voren dat het belangrijk is dat (in)formele aanbieders voor zorg en welzijn en levensbeschouwelijke organisaties elkaar beter kunnen vinden. Doorverwijzen en samenwerken is een stuk makkelijker als je elkaar kent en weet van een ander wat hij/zij doet.

De huidige samenwerking gaat twee kanten op, zo benadrukken ook vertegenwoordigers van formele aanbieders voor zorg en welzijn in de stad: wijkteams en welzijnsorganisaties en stedelijke organisaties met loketfuncties maken gebruik van netwerken in wijken om mensen die zij onder hun hoede hebben extra en/of meer langdurige ondersteuning te kunnen geven. Daarvoor kloppen sommigen bij lbo's aan. Een manager van meerdere wijkteams ziet veel en groeiende samenwerking, bijvoorbeeld met een wijkpastoraat: *“Zij hebben allerlei vrijwilligers opgetrommeld voor het helpen bij belasting en administratie, bijvoorbeeld mensen die vroeger accountant waren.”*

Omgekeerd verwijst het wijkpastoraat mensen met bijvoorbeeld grote verslavingsproblematiek door naar een wijkteam.

“In die zin werken zij als voorselectie en doorverwijzing voor ons.”

Niet overal is het contact even sterk. Een wijkmakelaar vertelt dat ze weet dat lbo's veel doen in haar wijk, maar minder vaak aansluiten bij wijkoverleg. Er is wel contact, de lbo's staan er vaak ook voor open, maar dat verwatert soms weer. Deze respondent denkt dat het doorwijzen naar een lbo vaker gebeurt dan andersom. De wijkmakelaar wijst op het belang van aandacht voor zingeving.

“Wanneer mensen behoefte hebben aan een diepzinnig gesprek, daar hebben zij vrijwilligers in getraind en wij niet. Andersom verwijzen zij mensen naar ons door die praktische behoeften hebben.”

Een manager van een stedelijk werkende instelling heeft contact met de lbo's uit ons consortium.

“Een aantal keer per jaar zoeken we elkaar op. Kijken we wat er speelt in de stad, voornamelijk rond vrijwilligers en mantelzorgers.”

Er wordt gezocht naar samenwerking, bijvoorbeeld op het vlak van trainingen voor vrijwilligers. De manager constateert dat binnen de levensbeschouwelijke stromingen veel gebruik wordt gemaakt van de kennis uit de eigen gemeenschap.

“Ik denk dat er meer binnenshuis wordt georganiseerd. Juist rond vrijwilligerswerk en mantelzorg. (...) “Dan is het ook de vraag, hoe krijgen we dan toch mensen

vanuit levensbeschouwelijke achterbannen naar onze trainingen. We hebben het erover gehad hoe kunnen wij het op maat leveren voor die levensbeschouwelijke organisaties.”

Voor al kleinere religieuze gemeenschappen doen veel zelf. De lbo's in het consortium vormen een belangrijke rol om de brug naar hen te slaan. (School)maatschappelijk werkers van deze instelling gaan soms op zoek naar contacten of sleutelpersonen binnen levensbeschouwelijke organisaties als er een link is: bijvoorbeeld rond jongeren met lastig gedrag of rond schuldhulpverlening. Dezelfde manager:

“Of als een wijkteam niet goed ‘achter een voordeur’ kan komen. Als je dan weet er zit een geloofsgemeenschap achter dan kan je die juist inzetten [om die deur toch open te krijgen]. Of omdat daar ook bijvoorbeeld mensen bij zijn die mensen met schulden kunnen helpen.”

Meestal is er rond maatschappelijke activiteiten van lbo's geen subsidierelatie met de gemeente Rotterdam. Sommige lbo's willen niet in die rol van opdrachtnemer van de gemeente komen omdat zij dan ook volgens de daarvoor geldende criteria zouden moeten presteren en rapporteren. Er zijn echter ook lbo's, zoals veel internationale kerken, die wel subsidie zouden willen ontvangen, maar de weg daarnaartoe niet weten te vinden.

Net als uit de vragenlijst blijkt, geven vrijwilligers aan dat ze vanuit hun eigen gemeenschap genoeg waardering krijgen. Ze geven aan dat ze soms wel eens meemaken dat de mensen die ze helpen daar geen behoefte aan hebben. Als verklaring hiervoor geven ze dat de hulpbehoevende vaak zoveel problemen heeft dat hij/zij hulp niet goed kan ontvangen. Wat belangrijk daarbij is, is dat er een gelijkwaardige relatie is.

Zo zegt een vrijwilliger (christelijk):

“Wat ik zelf belangrijk vind: als je een relatie met mensen aangaat die je helpt dan is het belangrijk dat het een gelijkwaardige relatie is. Ik krijg ook veel van hen. Ik leer dingen en dan denk ik ‘bedankt dat je me dit hebt gegeven’. Als je investeert krijg je het ook terug.”

Vanuit een interview met een beroepskracht vanuit de formele zorg wordt er veel waardering uitgesproken naar de lbo's.

“Lbo's vervullen daarin een super wezenlijke aanvullende functie. Als zij niet zouden bestaan zou Nederland niet meer bestaan. Veel mensen zien dit niet eens, zonder dat ze er erkenning voor krijgen stoppen zij heel erg veel energie in de ander.”

7.4 Duiding van de resultaten⁴¹

De resultaten uit de brede inventarisatie laten zien dat lbo's met name samenwerken met andere lbo's (39%). Daarna volgen samenwerking met scholen (19%), wijkteams/ buurtteams (17%), maatschappelijk werk (16%) en gemeente (13%). De samenwerking is veelal incidenteel of betreft een verwijfsfunctie, structurele samenwerking komt veel minder voor. Een kanttekening bij deze cijfers is dat lbo's de vraag naar samenwerking wellicht verschillend hebben opgevat. Er is bijvoorbeeld vaak wel contact met de wijk-agent, maar hebben lbo's dit gezien als samenwerking?

Samenwerking heeft begrijpelijkerwijs lang niet voor alle lbo's prioriteit. Vooral kleine organisaties zijn vaak druk met hun eigen identiteit en de positie van de eigen groep. Ook hebben veel kleinere organisaties, zonder beroepskrachten, hun handen vol aan het runnen van de dagelijkse zaken. We zagen in hoofdstuk 3 al terug dat lbo's groten-deels draaien op vrijwilligers. Ze komen er vaak niet aan toe om daarnaast ook contact en/of activiteiten met anderen op te tuigen. Er is in Rotterdam wel een sterk netwerk van beroepskrachten, die gelieerd zijn aan een lbo. Bij hen is zeker een wens om samen te werken. Dat geldt ook voor anderen, zo bleek uit de gesprekken met formele aanbieders, die positieve ervaringen hebben opgedaan in de praktische samenwerking met moskeeën, kerken of inloopcentra rond mensen die ondersteuning nodig hebben.

Eerder bespraken we de functie van 'bonding' en 'bridging' sociaal kapitaal, waarbij het eerste, samengevat, zorgt voor saamhorigheid in eigen kring en het tweede voor verbinding tussen groepen in de samenleving. Soms wordt daarnaast ook van 'linking' sociaal kapitaal gesproken. Dat is relevant als het om samenwerking van lbo's met (overheids) instanties gaat. Het gaat daarbij om 'verticaal' vertrouwen tussen individuen en instanties. Als er veel linking sociaal kapitaal aanwezig is, dan vergemakkelijkt dat de verbindingen tussen de 'leefwereld' van (kwetsbare) mensen en de 'systeemwereld' van de instanties. Lbo's zijn vaak goed in staat die verbindingen te helpen tot stand te brengen. Omdat ze via hun leden in beide werelden staan en/of omdat ze via hun activiteiten langdurig present zijn in de leefwereld.

Kansen zien lbo's en (in)formele aanbieders in zorg en welzijn vooral in elkaar kennen en elkaar waar mogelijk aanvullen en naar elkaar verwijzen. Kansen liggen er ook bij complexe problemen, zoals GGZ problematiek in de wijk en de ontwikkeling dat mensen (met zorgvragen) steeds langer thuis blijven wonen. Wat kunnen lbo's betekenen in de ondersteuning van deze mensen? Het is wel lastig om deze samenwerking op te bouwen

⁴¹ In deze paragraaf zijn we als consortium aan het woord: Verwey-Jonker Instituut en vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam). In deze paragraaf hebben we ook de input van de klankbordgroep meegenomen.

en vast te houden, omdat er door aanbestedingen steeds nieuwe partijen actief zijn in de gebieden. Relaties moeten dus steeds opnieuw opgebouwd worden. Waar andere organisaties en beroepskrachten gaan en komen, zijn de levensbeschouwelijke organisaties vaak de stabiele factor in de wijk, iets wat beroepskrachten van (in)formele aanbieders in zorg en welzijn steeds vaker zien en benutten. Lbo's hebben daarbij wel het gevoel dat zij vaker doorverwijzen naar deze aanbieders dan andersom.

Erkenning is belangrijk voor samenwerking, ook in dit onderzoek komt dat weer prominent naar voren. Maar wat hebben de lbo's hier precies onder verstaan tijdens het invullen van de vragenlijst? Wat verstaan de lbo's bijvoorbeeld onder dé gemeente? Hebben ze het dan over de burgemeester, een wijkteam, een baliemedewerker waar je een vergunning aanvraagt? Sommige lbo's denken ook dat een welzijnsorganisatie de gemeente is. De gemeente voelt soms ook groot, abstract, ver weg. Het kan ook zijn dat mensen strubbelingen ervaren, bijvoorbeeld in het regelen van een locatie/gebouw. Als dat moeizaam verloopt voelen lbo's zich waarschijnlijk ook niet gewaardeerd door de gemeente. Dit kan verklaren waarom slechts 18% van de 176 lbo's aangeeft dat ze voldoende erkenning ontvangen vanuit de gemeentelijke overheid.

Er is ook een verschil tussen erkenning en waardering. Zo is er volgens de lbo's die contact onderhouden met de Coolsingel rond de informele hulp en ondersteuning die lbo's bieden over het algemeen waardering vanuit het stadsbestuur. Maar dat is nog iets anders dan het erkennen van hun bijdrage aan de samenleving en het aanspreken van lbo's als gelijkwaardige en vanzelfsprekende partner in de wijk.

Bovenstaande geeft wat ons betreft voldoende aanleiding voor lbo's, aanbieders en gemeente om het gesprek met elkaar aan te gaan. Welke beelden leven er over en weer? Hoe verhoudt het werk van de diverse organisaties zich tot elkaar binnen gebieden,

maar ook gemeente breed? Waar zit overlap, maar waar zitten ook de 'witte vlekken'? En waar zou je gezamenlijk kunnen of moeten optrekken? Vrijwilligers en beroepskrachten kunnen zo ook leren van elkaars ervaringen. We zien hierin een belangrijke rol voor de gemeente Rotterdam. Om dit gesprek tussen levensbeschouwelijke en niet-levensbeschouwelijke organisaties te faciliteren, door goede en wederzijds vertrouwde intermediairs te zoeken en ondersteunen, en door lbo's als vanzelfsprekende partij mee te nemen in gesprekken over opgaven voor de stad.

Een van de hoofddoelen van de decentralisatie is dat gemeenten welzijnstaken op lokaal niveau onder eigen regie en in samenwerking met (alle) lokale partners uitvoeren. Maar lbo's hebben het gevoel dat zij nog regelmatig worden overgeslagen als de gemeente uitnodigingen stuurt voor overleg. Of bijeenkomsten worden tussen 9.00 en 17.00 gepland, waardoor vrijwilligers en voorgangers met een betaalde baan ernaast niet kunnen aanschuiven. We constateren uit de groepsgesprekken dat er daarbij wel verschillen bestaan tussen de afzonderlijke gebieden/wijken. Beroepskrachten van welzijnsorganisaties en wijkteams zijn zich lang niet altijd bewust van de aanwezigheid van lbo's in hun gebied en de mogelijkheden voor samenwerking. Het leggen van verbindingen met de (informele) verbanden in de civil society – is echter wel in lijn met de intentie van de Wmo. Dit streven sluit bovendien aan op de in hoofdstuk 2 besproken visie van de gemeente op het samenspel van formele en informele zorg en ondersteuning, die uitgaat op een volwaardige plaats van informele zorgverleners en de netwerken waar zij op hun beurt ondersteuning en inspiratie vandaan halen.

Daarbij biedt ook de groeiende aandacht voor zingeving in de ondersteuning van kwetsbare mensen kansen voor meer lokale samenwerking. Lbo's hebben op dit terrein niet de waarheid in pacht, maar wel de nodige ervaring en expertise rond de voorwaarden waardoor contact met Rotterdammers hierover zin heeft.

8 Motivaties van vrijwilligers

In dit hoofdstuk verdiepen we ons wat verder in de motivaties van vrijwilligers. Waarom doen zij het vrijwilligerswerk in de gemeenschappen en organisaties? We starten met de inzichten uit de literatuur. Vervolgens zijn we over deze inzichten in gesprek gegaan met vrijwilligers van diverse lbo's in twee groepsgesprekken (één in Noord en één in Zuid).

8.1 Context en literatuur

Een van de theorieën die meer inzicht kunnen geven in de motivatie van mensen om te handelen is de 'self-determination theory', ofwel de zelfbeschikkingstheorie (Ryan & Deci, 2002). Deze theorie benoemt drie basisbehoeften die, indien voldaan, een individu op zijn best laten functioneren. Deze basisbehoeften zijn: autonomie (ervaring van individuele vrijheid), verbondenheid (interactie en voor anderen willen zorgen) en competentie (de uitkomst van een handeling willen beheersen).

De motivatie van de mens kan voortkomen uit intrinsieke en extrinsieke overwegingen. Intrinsiek handelt de mens vanuit bovengenoemde eigen behoeften en extrinsiek is er een externe factor aanwezig die aanzet tot de motivatie. Voorbeelden van het laatste zijn je aan bepaalde regels houden om een vorm van bestraffing of afwijzing te voorkomen of juist je inzetten omdat er een bepaalde vergoeding tegenover staat. De extrinsieke motivatie kan de intrinsieke motivatie wegdrukken. In het georganiseerde vrijwilligerswerk is het dus belangrijk om sterk rekening te houden met de intrinsieke motivatie van vrijwilligers. In onderzoek onder vrijwilligers in de zorg bracht het SCP (De Klerk et al., 2014: 64-65) een reeks mogelijke motieven – te scharen onder 'geven' en 'krijgen' in beeld:

- Normatieve motieven: de wens om belangrijke normen en waarden uit te dragen, een rolmodel te willen zijn, goed doen voor de ander als opdracht. Religieuze motieven vallen hier ook onder.
- Vrijwilligerswerk doen omdat het leuk is, voldoening geeft.
- Iets voor een ander doen, waar je zelf ook iets aan hebt (persoonlijke ontwikkeling, kans op een baan).
- Vrijwilligerswerk als uitdaging.
- Nuttig bezig zijn, regelmaat hebben in het dagelijks leven.
- Vrijwilligerswerk doen omdat het er gewoon bij hoort (meer te horen bij oudere vrijwilligers).

Onder invloed van de individualisering en informalisering in de laatste decennia doet zich een verandering voor in het type vrijwilliger dat zich aandient. Traditionele maatschappelijke verbanden zijn zwakker geworden waardoor de vanzelfsprekende norm van de gemeenschap of de zuil om aan vrijwilligerswerk te doen, ook minder is geworden. De huidige vrijwilligers zouden hun inzet meer dan voorheen beoordelen op de potentiële bijdrage die het kan leveren aan hun eigen ontwikkeling en loopbaan. Twee hoofdmotieven zijn te ontwaren:

1. Vrijwilligerswerk doen om de wereld te verbeteren.
2. Vrijwilligerswerk doen om het eigen leven te verbeteren.
  - a. Instrumenteel motief (bijvoorbeeld werkervaring).
  - b. Emotioneel motief (bijvoorbeeld behoefte aan sociale contacten).

(Bochove et al, 2014: 47).

Hoewel lbo's nog steeds deels kunnen bouwen op plichtsgetrouwe vrijwilligers 'oude stijl', merken zij dat ook in hun kring het nieuwe type vrijwilliger oprukt. Dat stelt nieuwe eisen aan begeleiding en coördinatie. Veel levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties staan ook steeds meer open voor en zijn aantrekkelijk voor vrijwilligers die niet religieus gebonden zijn (Engbersen & Lupi, 2015; Davelaar & Van den Toorn, 2010).

Lbo's hebben soms moeite om het vrijwilligerswerk goed te organiseren. Uit een landelijk onderzoek onder laagdrempelige christelijk geïnspireerde voorzieningen voor kwetsbare mensen (Davelaar et al., 2017) blijkt dat daarbij meespeelt:

- Een vluchtiger binding van nieuwe vrijwilligers aan organisaties en projecten, en daarmee een grotere moeite om 'dragende' vrijwilligers te vinden.
- Een groter aandeel van oudere vrijwilligers met hun eigen kwetsbaarheden.
- Meer vrijwilligers uit kwetsbare doelgroepen: veel bezoekers/hulpvragers 'groeien' door en worden vrijwilliger, dat ervaren organisaties als positief maar die ontwikkeling vraagt wel om relatief veel begeleiding van deze nieuwe vrijwilligers.
- Er is druk vanuit de overheid om met 'tegenprestatie' of 'geleide' vrijwilligers te werken, hetgeen ook een extra belasting vormt voor de coördinerende vrijwilligers of de weinige beroepskrachten.

8.2 Brede inventarisatie: lbo's over motivatie

Veel lbo's zien een één op één relatie tussen hun levensbeschouwelijke/ religieuze overtuiging en het werk dat zij doen, zo illustreren onderstaande citaten uit de brede inventarisatie onder de 176 lbo's:

"Onze inzet vloeit voort uit ons geloof en is nauw verbonden. We zouden ons geloof niet volledig uitoefenen als wij ons niet inzetten voor onze medemens."

"Our religious faith promotes self-affirmation and respect for others. It demands a positive response to human need and requires a commitment to maintenance of a healthy social and ecological environment."

"Het beleid van de moskee is gestoeld op de vijf doelstellingen in de islam. Bescherming van godsdienst, van onderwijs, van intellect (studeren, leren), bescherming van lichaam en goederen. De doelen van de moskee zijn dus allen maatschappelijk."

"De islam vraagt van zijn gelovige dat zij ten alle tijden het goede opdragen en het verkeerde corrigeren. Door te mengen in de samenleving kan men bijdragen aan een goed functionerende maatschappij. Hierbij is respect een belangrijk aspect."

8.3 Vrijwilligers aan het woord over motivatie

Met vrijwilligers van uiteenlopende lbo's hebben we in twee groepsgesprekken doorgepraat over hun eigen motivatie om het werk te doen dat ze doen vanuit hun gemeenschap. De wijze waarop deze vrijwilligers actief zijn verschilt sterk, en vormde daarom een behoorlijke afspiegeling van de breedte van het werk: vrijwilligers in buurtprojecten (armoedebestrijding, inloop- en ontmoetingsprojecten), vrijwilligers die zich inzetten voor specifieke groepen zoals mensen met een lichamelijke beperking, vrijwilligers die binnen lbo's als aanspreekpunt voor mensen met hulpvragen fungeren, en mensen die binnen hun gemeenschap bestuurlijk de inzet van andere vrijwilligers mogelijk maken en/of vrijwilligersprojecten in de wijk coördineren.

Mensen helpen

In de gesprekken met vrijwilligers noemen zij als belangrijkste drijfveer voor het vrijwilligerswerk 'mensen helpen'. Daar speelt geloof of mensbeeld een belangrijke rol in. De meeste vrijwilligers die deelnamen zijn gelovig opgevoed en de normen en waarden die hen daarin zijn bijgebracht motiveren hen. Ze benoemen dat binnen de geloofsgemeenschap het helpen van anderen een kernwaarde is. Daar geloven ze in en dat proberen ze na te streven. Een manier om dat te doen is door vrijwilligerswerk. Hieronder een aantal citaten die dit laten zien:

"Als ik zie dat mensen in de ellende zitten dan kan je ze niet alleen laten zitten. Mensen helpen, dat is belangrijk." (vrijwilliger bij een christelijke organisatie)

"Ik ben christelijk opgevoed in een dorpje en de liefde voor Christus die wil ik doorgeven. Als ik mensen in mijn buurt zie dan denk ik die gun ik de liefde van de heer Jezus. Ik heb altijd veel gekregen en veel geluk en liefde en dan zie je het verschil dat je zoveel hebt en dat gun je een ander ook." (vrijwilliger bij een christelijke organisatie)

"Zodra je bent begonnen kan je het niet meer loslaten, het is verslavend bijna." (vrijwilliger bij een islamitische organisatie)

Bij de Humanisten is dit gedachtegoed onderdeel van hun mensbeeld: je kunt voor jezelf kiezen, maar je leeft in deze wereld samen met anderen.

De vrijwilligers geven aan dat het heel dankbaar werk is, je helpt mensen die je nodig hebben. Als iemand geholpen is dan geeft dat de vrijwilligers voldoening en vaak ook nieuwe energie.

"Je voelt ook dat mensen je nodig hebben en het is ook heel dankbaar." (vrijwilliger bij een inloophuis, protestants)

"Het geeft mij heel veel voldoening als een leerling vooruitgaat of als een uitkering goed geregeld is. Dat geeft zoveel energie dat je gewoon door kan. Je doet uren vrijwilligerswerk per week en je hebt het niet eens door." (vrijwilliger bij een moskee)

"Mijn grootste voldoening is om andere te helpen en daar heb ik voor gekozen. Ook als mensen om 3 uur 's nachts voor de deur staan dan help ik ze, daar heb ik voor gekozen, dat je mensen wil helpen. Als je bepaalde dingen hebt meegemaakt in het leven, zie je wat er nodig is en wat mensen nodig hebben." (christelijke vrijwilliger)

Gelijkwaardigheid in de relatie tussen vrijwilliger en degene die ze helpen is belangrijk. Tegelijkertijd geven meerdere deelnemers aan de groepsgesprekken aan dat gelijkwaardigheid soms lastig is. Je moet openstaan voor wat de ander voor jou kan betekenen, wat je van de ander kunt ontvangen.

"Ik heb laatst een dakloze een warme maaltijd gegeven en hij gaf mij zijn zegen. Dat vond ik een prima deal." (vrijwilliger bij een protestantse kerk)

Een ander benoemt dat ook vrijwilligers zich steeds in de ander moeten verplaatsen, of het nu jongeren zijn waarvoor je je inzet of ouderen:

"Als jij niet vraagt: wat heb je nodig, dan ga je vanuit jezelf handelen, waarmee je niet per se de behoefte van de ander vervult." (vrijwilliger bij een protestantse kerk)

Actief bezig zijn

Meerdere vrijwilligers benoemen dat ze blij zijn met hun vrijwilligerswerk, omdat het een goede dagbesteding geeft, na hun pensionering, of na een verhuizing naar Rotterdam, bijvoorbeeld. Een minderheid van de vrijwilligers noemt als motivatie het ontwikkelen van de eigen vaardigheden en talenten. Door vrijwilliger bij de lbo te worden is er ruimte gecreëerd om vaardigheden en talenten te ontwikkelen. Het vrijwilligerswerk zorgt ervoor dat je taken uitvoert waarvan je niet wist of die bij jou zouden passen.

“Het is fijn dat je werk en taken oppakt die bij je passen en daarin groei je dan, dan kan je zelf kiezen welke taken je wil doen. Je wordt niet gedwongen om iets te doen, het wordt gevraagd maar niks is verplicht.” (vrijwilliger bij een protestantse kerk)

Tijdens één van de groepsgesprekken werd opgemerkt dat veel vrijwilligers heel druk zijn met verschillende vrijwilligerstaken, of dat ook nog naast een betaalde baan doen. Het leidt tot de vaststelling dat als een gemeenschap of stichting nieuwe vrijwilligers nodig heeft, deze zich paradoxaal genoeg het best kan richten op drukke mensen. Dit zijn vaak mensen die betrokken en gemotiveerd zijn en kennelijk efficiënt met hun tijd omgaan.

“Je moet altijd mensen vragen die heel druk zijn. Mensen die heel druk zijn hebben het meeste tijd.” (vrijwilliger bij een christelijke organisatie)

Geen verplichting

Belangrijk aan vrijwilligerswerk is verder dat het vanuit jezelf komt, het is geen verplichting. Er is wel een bepaalde mate van commitment aan verbonden, vanuit de organisatie wordt op je gerekend en het is dus wel van belang dat afspraken worden nagekomen.

“Bij ons is er een steunpunt van de voedselbank. Daar komen mensen van verschillende kerken om vrijwilliger te zijn. Je ziet wel dat ze op elkaar bouwen en het dus niet helemaal vrijblijvend is.” (vrijwilliger bij een pastoraat, christelijk)

Maar de keuze om vrijwilliger te worden moet volgens de respondenten geen verplichting zijn. En het soort taak moet bij iemand passen. Zo zagen de vrijwilligers die we spraken weinig heil in vrijwilligerswerk als tegenprestatie voor een uitkering. Degenen die er ervaring mee hadden, zagen dat deze mensen vaak moeilijk te motiveren en bewegen zijn om activiteiten op te pakken.

Samen hetzelfde doel

Enkele vrijwilligers gaven aan dat ze veel steun ervaren aan het feit dat hun partner ook vrijwilliger is. Door samen bezig te zijn binnen de gemeenschap en het er samen over te hebben wordt er veel steun gevoeld. Ook dat de constante inzet voor andere mensen als belangrijke waarde wordt ervaren en nageleefd door de partner wordt als positief ervaren. Het delen van verhalen en ervaringen met het thuisfront maar ook met andere vrijwilligers heeft een motiverende werking.

“Het is het delen met elkaar en het horen van positieve verhalen van anderen dat motiveert mij.” (vrijwilliger christelijk)

Knelpunten

Naast de motivaties om vrijwilliger te worden en te blijven is er ook gevraagd of er factoren zijn die vrijwilligers demotiveren tijdens hun activiteiten bij de lbo's.

Een van de belangrijke knelpunten is dat het werk op de schouders van een kleine groep rust. Vroeger was het vanzelfsprekender om actief te zijn voor of vanuit je gemeenschap. En hielp anders druk van de voorganger wel:

“De dominee kwam op bezoek. En die zei: wat hebben we aan jou? Wat ga je doen? Iedereen deed ook wel wat.”(vrijwilliger protestants)

Die druk past nu niet meer, en moeten we ook niet meer willen, is de gedeelde mening van de respondenten. Je inzet moet je eigen keuze zijn en bij je passen. Maar vragen moet wel:

“Je mag mensen best aanspreken op vrijwilligerswerk. Dat gebeurt ook bij een voetbalclub met rijden en shirtjes wassen. Sommige mensen willen alleen maar consumeren.”(vrijwilliger bij een christelijke organisatie)

De betrokkenheid van jongeren is ook een moeilijk punt. Vooral de betrokkenheid op de langere termijn. Ervaren wordt dat veel jongeren onder grote druk staan om te presteren in de maatschappij. Ook zij moeten worden aangesproken, uitgenodigd worden en gevraagd worden wat ze zelf willen bijdragen. Het voorbeeld wordt gegeven van een moskee, bezig met een verbouwing.

“Ze hebben tijdens het vrijdaggebed opgeroepen: we zoeken jongeren die een commissie willen starten. De ene is architect, de andere juridisch. Zo is het gegaan. Er zijn ook moskeeën, er is weleens conflict tussen een oudere en jongere generatie. Dan moeten jongeren zichzelf organiseren.” (vrijwilliger bij een moskee)

Wat ook kan demotiveren is het gevoel dat er meer gedaan kan worden voor bepaalde mensen. Het helpen en ondersteunen van iemand heeft z'n grenzen, maar het kan belastend zijn als je het gevoel hebt als vrijwilliger dat je meer zou willen doen voor iemand, of voor een groep, dan mogelijk is. Veel vrijwilligers benadrukken in dit verband het belang van onderling overleg en van samenwerking met andere organisaties in de stad (zie hoofdstuk 5).

Als vrijwilliger moet je ook nee kunnen zeggen en grenzen moeten kunnen aangeven als het gaat om hulp geven. Een deel van de vrijwilligers geeft aan dat ze geen grenzen kennen en eigenlijk naast hun baan altijd bezig zijn met het helpen van anderen. Zij geven aan dat ze hun grootste voldoening halen uit het helpen van mensen en dat ze daar hun leven aan wijden. Het niet hebben of aangeven van grenzen kan negatieve gevolgen hebben voor de vrijwilliger. Sommige geven ook aan dat ze het gevoel hebben gehad dat de taken voor de lbo soms ten koste zijn gegaan van de aandacht voor het eigen gezin.

“Ik vind het moeilijk om te zeggen nee of stop, ik weet ook niet goed waar mijn grens ligt daarin.” (vrijwilliger christelijk)

“Ik merk dat je je eigen grenzen moet stellen, want niemand anders doet dat voor mij. Dat klinkt wel egoïstisch maar je moet het zelf doen. Omdat ik kinderen heb stel ik wel grenzen.” (vrijwilliger christelijk)

“Ik heb ook geen grenzen, ik ben 24 uur inzetbaar. Als het nodig is dan ben ik beschikbaar. Als ik niet op mijn werk ben dan ben ik hier.” (vrijwilliger islamitisch)

8.4 Duiding van de resultaten⁴²

Hoewel alle vrijwilligers die we spraken hun eigen verhalen en redenen hebben om het werk te doen dat ze doen, zien we toch een duidelijke kern in alle verhalen: mensen doen het omdat ze intrinsiek sterk gemotiveerd zijn. De vrijwillige inzet is geheel in lijn met hun normen en waarden en vaak ook met de manier waarop ze zijn opgevoed. Ze kunnen vaak niet anders en velen gaan ver in het helpen van anderen. Ze onderstrepen daarbij het belang van intrinsieke overwegingen, zoals we ook bespraken in paragraaf 8.1. Ook zien we de diverse motieven voor vrijwilligerswerk die het SCP eerder schetste terug in onze bevindingen.

De bevindingen uit de groepsgesprekken sluiten ook aan bij de algemene trends in vrijwilligerswerk. Een deel van de mensen voelt zich geroepen, stelt weinig of geen grenzen aan de eigen inzet en doet het ook jarenlang. Een nieuwe groep vrijwilligers is kritischer. Zij binden zich vaak voor kortere tijd en willen ook meer grenzen. Het vraagt van lbo's maatwerk om al deze vrijwilligers aan zich te blijven binden.

Een ander punt van aandacht is dat de vragen en problemen die op vrijwilligers afkomen steeds complexer worden. Vrijwilligers(organisaties) willen graag helpen, maar willen niet het gevoel hebben er alleen voor te staan, of de gaten die anderen laten vallen te moeten dichten. Het bestuurlijk ideaal van de 'participatiesamenleving' doet immers een steeds groter beroep op 'het maatschappelijk middenveld' en de inzet van vrijwilligers. Een goede samenwerking met overheid en formele zorg en welzijnsaanbieders kan daarbij helpen.

Daarbij moet niet te veel druk worden uitgeoefend: als mensen voelen dat ze moeten helpen, roept dat weerstand op (De Klerk, 2014; Duyvendak & Tonkens, 2013; Engbersen & Lupi, 2015).

De meerwaarde van lbo's wordt door een beroepskracht werkzaam in de zorg ook verwoord als het creëren van een 'thuis gevoel'. In een samenleving waar zelfredzaamheid voorop staat en mensen erg op zichzelf zijn aangewezen kan een lbo mensen een gemeenschap bieden, een wij-gevoel, waardoor men zich gesteund en gehoord voelt.

---

⁴² In deze paragraaf zijn we als consortium aan het woord: Verwey-Jonker Instituut en vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam). In deze paragraaf hebben we ook de input van de klankbordgroep meegenomen.

9 De vrijwillige inzet van religieuze en levensbeschouwelijke organisaties in uren en euro's

In de voorgaande hoofdstukken hebben we in beeld gebracht hoe de levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam georganiseerd zijn en wat ze aan activiteiten doen waarbij vrijwilligers actief zijn. Ook brachten we in kaart hoeveel uren vrijwilligers aan al deze activiteiten besteden.

In dit hoofdstuk bekijken we welke waarde deze vrijwillige inzet vertegenwoordigt. De achterliggende gedachte is dat vrijwilligerswerk economische waarde heeft, omdat diensten (goedkoper of beter) worden aangeboden (Meijs, 2009). Deze diensten komen anderen ten goede en vertegenwoordigen daarmee een bepaalde waarde voor de maatschappij.

Deze waarde kan worden benaderd door de ingezette uren van de vrijwilligers om te zetten in een geldwaarde, ofwel te monetariseren. Dit kan op verschillende manieren worden uitgevoerd. Om de resultaten uit dit onderzoek zo veel als mogelijk te kunnen vergelijken met die van het onderzoek uit 2008, hanteren we voor een groot deel dezelfde methode. Dat houdt in dat we de tijdsbesteding door vrijwilligers per activiteit omrekenen naar wat dit zou hebben gekost als de activiteiten door beroepskrachten waren uitgevoerd.⁴³

Deze berekening hebben we op twee manieren gedaan:

- De methode van de vervangingswaarde (9.2).
- De methode van de marktwaarde (9.3).

Op het einde van het hoofdstuk gaan we in op de vergelijking met het onderzoek Tel je zegeningen uit 2008.

9.1 Selectie lbo's voor de verdiepende vragenlijst

Voor de selectie van organisaties die zijn benaderd voor de verdiepende vragenlijst is gekeken naar het aantal organisaties dat in de eerste vragenlijst heeft ingestemd met deelname aan het verdiepende onderzoek. Van de 176 organisaties waren er 124 organisaties die aangaven deel te willen nemen aan de verdiepende vragenlijst. Om een zo representatief mogelijk beeld te kunnen geven is er bij de selectie van de organisaties rekening gehouden met:

- Spreiding over de verschillende religies/denominaties.
- Geografische spreiding over de stad: in hoeveel en welke gebieden zijn de organisaties actief.
- Omvang van de organisatie in termen van aantal activiteiten.
- Omvang van de organisatie in termen van aantal leden.

Aan de hand hiervan zijn er van de 124 organisaties die deel wilden nemen aan de verdiepende vragenlijst, 50 organisaties geselecteerd. De verdiepende vragenlijst is door de lbo's in het consortium uitgezet onder de geselecteerde organisaties. Van 41 organisaties is er een volledig ingevulde vragenlijst ontvangen, een respons van 84%. De overige organisaties gaven aan dat het invullen van de verdiepende vragenlijst hen bij nader inzien te veel tijd zou kosten en zij zagen daarom af van deelname.

Voor het berekenen van het gemiddeld aantal uren vrijwilligersinzet en de waarde die dat vertegenwoordigt per organisatie is gekozen om vier organisaties uit de selectie te halen. Dit zijn de drie lbo's in het consortium die de vragenlijst hebben ingevuld (Stichting Mara, Samen 010 en SKIN) en een van de internationale kerken. Bij deze laatste organisatie wijken de cijfers met meer dan een factor 10 af van het gemiddelde van de andere organisaties. Deze organisatie zou een dermate grote invloed op het gemiddelde

⁴³ In afstemming met de BC en de opdrachtgever is besloten dat het Verwey-Jonker instituut het onderzoek uit 2008 niet 1 op 1 hoeft te herhalen. Er zijn daarom andere keuzes gemaakt, o.a. rond tarieven.

hebben dat daarmee een vertekend beeld ontstaat. De lbo's in het consortium zijn niet bij de berekening van het gemiddelde meegenomen, omdat zij een ander type organisatie zijn en ook het gemiddelde beeld zouden beïnvloeden. Als gevolg van voorgaande zijn de cijfers die gemiddelden per organisatie weergeven in dit hoofdstuk gebaseerd op 37 organisaties. De gemiddelde ureninzet vanuit deze 37 organisaties is als basis genomen voor de doorvertaling naar het niveau van alle organisaties in de stad. Daar zijn vervolgens de uren bij opgeteld van de vier organisaties die eerder niet bij het berekenen van het gemiddelde zijn opgenomen. We nemen deze organisaties uiteindelijk dus wel mee in de berekening van de totale ureninzet en de waarde daarvan.

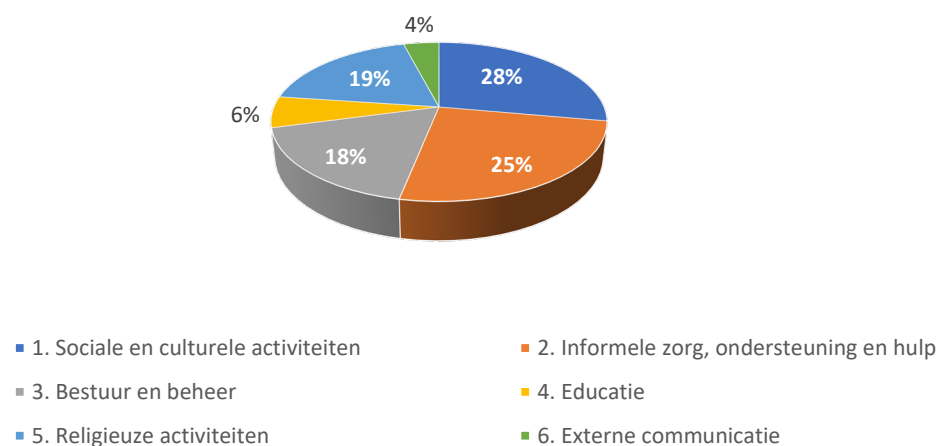
9.2 De totale vrijwillige inzet van lbo's in Rotterdam

Tabel 9.1 en figuur 9.1 geven een overzicht van de tijdsinzet van vrijwilligers uitgesplitst naar de zes hoofdcategorieën van activiteiten en naar informele zorg en hulpverlening en activiteiten gericht op het voorkomen en bestrijden van armoede en schulden. Zie bijlage 3 voor een gedetailleerde uitsplitsing naar de 27 subcategorieën. In tabel 9.1 zijn de gemiddelde uren per categorie weergegeven die de vrijwilligers van de 37 organisaties inzetten. Hierbij is er gekeken naar het totaal aantal uren van de 37 organisaties per categorie en vervolgens berekend hoeveel uur dit gemiddeld per organisatie is. Zo is te zien dat de tijdsinzet van vrijwilligers bij sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting 7.600 uur bedraagt.

Tabel 9.1. Overzicht van de gemiddelde tijdsinzet vrijwilligers per organisatie (n=37)

Categorieën	Uren (afgerond op tienduizenden)
1. Sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting	7.600
2. Zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen	6.900
2a. Informele zorg en hulpverlening	4.800
2b. Voorkomen en bestrijden van armoede en schulden	2.100
3. Bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging	4.800
4. Religieuze / levensbeschouwelijke educatie	1.700
5. Religieuze/ levensbeschouwelijke bijeenkomsten en activiteiten	5.100
6. Externe communicatie en missionaire activiteiten	1.100
Totaal	27.100

Figuur 9.1 Procentuele verdeling van de gemiddelde tijdsinzet van de vrijwilligers naar activiteiten per organisatie (n=37)

De vrijwilligers van de 37 organisaties besteden op jaarbasis bijna 1 miljoen uur aan vrijwilligerswerk aan de verschillende activiteiten. Ruim de helft van deze tijdsinzet, ruim 500.000 uur, wordt besteed aan sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting en aan informele zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen (respectievelijk hoofdcategorieën 1 en 2). De overige ureninzet wordt in volgorde van omvang besteed aan religieuze en levensbeschouwelijke activiteiten (190.000 uur), interne zaken als bestuur en beheer van locaties (180.000 uur), het verzorgen van religieuze en levensbeschouwelijke lessen (60.000 uur) en aan externe communicatie en het uitdragen van het geloof aan anderen buiten de eigen gemeenschap (missionaire activiteiten - 40.000 uur).

Bij de verdere uitsplitsing naar religie/levensbeschouwing valt op dat bij de protestantse organisaties, 44% van de vrijwillige uren naar categorie 2 (zorg, ondersteuning en aan hulpverlening aan personen en groepen) gaan. Bij de islamitische organisaties is dit maar 9% van de uren, bij de internationale kerken 25% en bij de rooms-katholieken 29%. De islamitische organisaties zetten het grootste deel van hun vrijwilligersuren in op sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting (46%). Dit is aanzienlijk meer dan de andere organisaties.

Bij religieuze en levensbeschouwelijke educatie valt op dat de Islamitische organisaties daar een groter deel van uren van vrijwilligers aan besteden dan de andere organisaties. Bij de Islamitische organisaties is dit 13%, terwijl dit bij de andere religies/levensbeschouwingen tussen de 0 en 9 procent is. In tabel 9.2 is het percentage uren van vrijwilligers per categorie voor elke religie/levensbeschouwing opgenomen.

Tabel 9.2 Percentage vrijwilligers uren per hoofdcategorie, uitgesplitst naar religie/levensbeschouwing⁴⁴

	Islamitisch	Protestants	Rooms-katholiek	Internationale kerken
1. Sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting	45,7%	27,3%	9,7%	17,7%
2. Zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen	8,6%	44,2%	28,6%	25,2%
3. Bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging	24,1%	16,1%	6,7%	21,0%
4. Religieuze / levensbeschouwelijke educatie	12,7%	1,7%	0,2%	9,0%
5. Religieuze / levensbeschouwelijke bijeenkomsten / activiteiten	4,7%	7,8%	50,2%	22,4%
6. Externe communicatie en missionaire activiteiten	4,3%	2,9%	4,7%	4,7%

9.3 De waarde van de inzet volgens de vervangingswaarde

Over de methode

Bij de methode van de vervangingswaarde, wordt de waarde van de tijdsinzet van vrijwilligers bepaald door de kosten te berekenen als zij beroepskrachten zouden zijn geweest. In deze methode wordt gekeken wat per type activiteit de kosten (waarde) zouden zijn geweest als het door een beroepskracht zou zijn uitgevoerd (Handy en Srinivasan, 2004). Per activiteit is daarbij gekeken door wat voor soort beroepskracht deze uitgevoerd had kunnen worden. Vervolgens is voor de berekening van de waarde van de ureninzet het bruto uurloon van een dergelijke beroepskracht genomen.

44 Onder de categorie overig valt maar één organisatie, bij deze vergelijking is die daarom niet meegenomen.

Deze methode geeft, met andere woorden, aan hoeveel het een organisatie zou kosten als zij beroepskrachten zouden hebben ingezet voor dezelfde taken.⁴⁵

De werkzaamheden van de vrijwilligers uit de verdiepende vragenlijst zijn onderverdeeld in 27 specifieke activiteiten. Bij elk van deze activiteiten is vervolgens het functieprofiel van een betaalde beroepskracht gezocht die vergelijkbare werkzaamheden uitvoert volgens het functieboek van de CAO Sociaal werk (voorheen welzijn en maatschappelijke dienstverlening), de CAO Kerkelijk Werkers en de CAO Voortgezet Onderwijs. We hebben het vergeleken met deze sectoren, omdat het type activiteiten van de religieuze en levensbeschouwelijke organisaties grotendeels overeenkomen met die in deze sectoren. Zoals we in de vorige paragraaf hebben kunnen zien, valt ruim de helft van de ureninzet van de vrijwilligers onder sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting en onder informele zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen. Veel van de activiteiten komen vooral overeen met activiteiten die vallen onder sociaal werk.

Zo komt de activiteit ‘ondersteuning van mensen tijdens bepaalde perioden of (ingrijpende) gebeurtenissen in het leven’ bijvoorbeeld grotendeels overeen met de functiebeschrijving van de maatschappelijk werker uit het functieboek CAO Sociaal Werk:

“De Maatschappelijk Werker 1 richt zich op kwetsbare (groepen) mensen die problemen hebben met of tekorten ondervinden in hun sociaal functioneren, in de wisselwerking met hun primaire leefomgeving en/of in de relatie met maatschappelijke instituties.”⁴⁶

45 Meijs, L.C.P.M. & L. Roza (2009) Economische waarde van het vrijwilligerswerk door de Zonnebloem, RSM Erasmus Universiteit.

46 CAO Sociaal Werk 2019-2021, bijlage 2, Functieboek.

Met behulp van de CAO Sociaal Werk is het uurloon van deze functie genomen en het totaal aantal uur dat de vrijwilligers deze werkzaamheden hebben uitgevoerd maal dit uurloon komt uit op de vervangingswaarde van deze specifieke activiteit.

Kortom: per type activiteit is het bruto uurloon van een beroepskracht vermenigvuldigd met het aantal uren dat vrijwilligers deze activiteit hebben uitgevoerd. Dit geeft per subcategorie een bedrag dat laat zien hoeveel geld het zou kosten als de activiteiten zouden worden uitgevoerd door een beroepskracht in plaats van door een vrijwilliger. Dit is vervolgens voor alle 27 activiteiten zo uitgevoerd. In bijlage 2 is per subcategorie de CAO, salarisschaal en uurtarief weergegeven. Er is daarbij steeds uitgegaan van de middelste trede van de betreffende salarisschaal. Ten slotte zijn de bedragen van de 27 subcategorieën teruggebracht tot de 6 hoofdcategorieën en is er ook een totaalbedrag berekend door de bedragen op te tellen.

De uitkomst

Gemiddeld besteden vrijwilligers per levensbeschouwelijke organisatie in Rotterdam circa 27.000 uur per jaar aan maatschappelijke activiteiten. Uitgaande van de vervangingswaarde vertegenwoordigt deze inzet een monetaire waarde van circa € 470.000 per organisatie per jaar. Dit betreft een gemiddeld rendement, waarbij er grote verschillen bestaan tussen organisaties. Zo loopt het aantal uren van vrijwilligers bij de organisaties die de vragenlijst hebben ingevuld uiteen van geen of enkele duizenden uren per jaar tot meer dan honderdduizend uur per jaar. De monetaire waarde van die uren loopt van geen of enkele tienduizenden euro's tot meer dan een miljoen euro's per jaar.⁴⁷

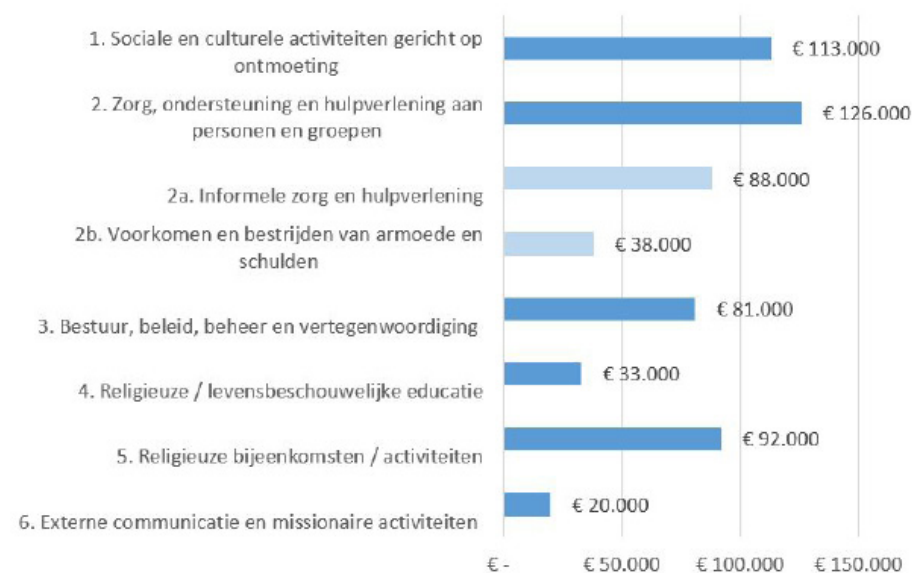
47 Gezien de relatief kleine aantallen organisaties waarvoor deze gedetailleerde gegevens beschikbaar zijn is geen uitsplitsing van de monetaire waarde van de vrijwilligersinzet naar religie of levensovertuiging gemaakt. Van elk van deze groepen zijn van minder dan 10 organisaties dit type gegevens beschikbaar.

Tabel 9.3 Gemiddelde inzet en monetaire waarde vrijwilligers per organisatie per jaar⁴⁸

	Aantal uur	Monetaire waarde ureninzet
Gemiddelde vervangingswaarde	27.000	€ 470.000

Figuur 9.2 geeft de uitsplitsing van de gemiddelde monetaire vervangingswaarde naar de 6 hoofdcategorieën van activiteiten. Daarbij is categorie 2 (Informeel zorg, ondersteuning en hulpverlening) verder verdeeld in 2a (activiteiten gericht op informeel zorg en ondersteuning) en 2b (bestrijden van armoede en voorkomen en/of oplossen van schulden).

Figuur 9.2. Gemiddelde monetaire vervangingswaarde van de ureninzet vrijwilligers (€ *1.000)

48 Gebaseerd op cijfers van 37 organisaties die de tweede vragenlijst hebben ingevuld. Dit is exclusief de cijfers van drie lbo's in het consortium zelf (Stichting Mara, Samen O10 en SKIN) en van een van de SKIN-kerken waarvan de cijfers met meer dan een factor 10 afwijken van het gemiddelde van de andere organisaties. Deze organisatie zou daarmee een dermate grote invloed op het gemiddelde hebben dat daarmee een vertekend beeld ontstaat. Bij de berekening van de totalen voor de gehele stad verder in deze paragraaf zijn de cijfers van deze vier organisaties wel meegenomen.

De categorie waar de grootste maatschappelijke bijdrage wordt geleverd door de vrijwilligers betreffen de zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen. Ruim een kwart van de totale vervangingswaarde wordt hiermee gerealiseerd. Bijna een kwart van de waarde komt daarna voor rekening van sociale- en culturele activiteiten gericht op ontmoeting binnen de eigen gemeenschap en daarbuiten. De grootste bijdragen binnen deze categorie wordt geleverd met activiteiten op het gebied van de informeel zorg en hulpverlening (circa €88.000, ofwel circa 18% van de totale waarde). Daarnaast draagt binnen deze categorie het voorkomen en bestrijden van armoede en schulden voor nog €38.000 bij (circa 8 procent van de totale waarde).

Om tot de totale waarde voor alle organisaties in heel Rotterdam te komen is inzicht in het aantal religieuze en levensbeschouwelijke organisaties in de stad nodig. Zoals eerder vermeld komt uit een inventarisatie onder de vijf lbo's in het consortium in de stad een schatting van 445 organisaties. Hierbij is wel duidelijk geworden dat het precieze aantal organisaties niet bekend is en ook fluctueert. Zoals eerder al gesteld betreft de berekening van de (vervangings)waarde van de vrijwilligersinzet een globale indicatie. Om recht te doen aan de onzekerheid over het precieze aantal organisaties in de stad en de invloed die dit aantal heeft op de einduitkomsten werken we met een grove bandbreedte en hanteren we hierbij een conservatieve benadering. We gaan uit van de aanwezigheid van 400 tot 450 organisaties in de stad.

Tabel 9.4 geeft een overzicht van het totaal aantal vrijwilligersuren en de vervangingswaarde voor geheel Rotterdam uitgaande van deze bandbreedte. De vrijwilligers besteden per jaar in totaal tussen de 11 en 13 miljoen uur aan activiteiten. Deze inzet is goed voor een vervangingswaarde van circa 195 tot 220 miljoen euro.

Tabel 9.4 Vervangingswaarde voor geheel Rotterdam (€ * mln)

	n=400	n=445	n=450
Totaal aantal uren	11,4	12,5	12,7
Vervangingswaarde (afgerond op vijftallenmiljoen)	€ 195	€ 215	€ 220

9.4 De waarde van de inzet volgens de marktwaarde

Over de methode

Een andere methode voor het monetariseren van de ureninzet is via de marktwaarde. Wat zouden de vrijwilligerskosten en opleveren als zij hun activiteiten zouden verrichten vanuit een externe organisatie en hun inzet op de markt zou zijn ingekocht? De basis van deze aanpak werkt vrijwel hetzelfde als de vervangingswaarde, echter wordt in plaats van het bruto uurloon conform een functieprofiel, de prijs die de ontvanger van de dienst normaal gesproken zou betalen voor de dienst in de markt gebruikt. Met andere woorden: het uitgangspunt is niet alleen dat de vrijwilliger een beroepskracht zou zijn, maar dat de hele activiteit op de markt zou worden ingekocht. Voor het bepalen van de waarde dient dan vervolgens de ureninzet te worden gewaardeerd tegen het commerciële uurtarief van de beroepskracht (en niet alleen het bruto uurloon). Daarmee wordt dan naast loon ook rekening gehouden met alle kosten die de tijdsinzet met zich mee brengt (zoals bijvoorbeeld voor training en overhead in de vorm van huisvesting/werkplekken, administratieve ondersteuning, ICT, et cetera).

Deze benadering hebben we alleen uitgevoerd voor die activiteiten waar redelijkerwijs een vergelijking kan worden gemaakt met marktactiviteiten.

De uitkomst

Via de marktwaardebenadering zijn die activiteiten van vrijwilligers berekend die direct een maatschappelijke meerwaarde voor de stad hebben en waarvoor ook een commerciële markt bestaat. Dit betreft de categorieën 1. Sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting en 2. Informele zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen. Deze activiteiten zijn direct gericht op het bij elkaar brengen en in contact brengen van groepen mensen of het direct helpen van mensen. Daarbij dragen deze activiteiten (in)direct bij aan onder meer sociale cohesie, voorkomen/bestrijden van eenzaamheid, voorkomen/bestrijden van schulden en armoede en het activeren van mensen. De activiteiten komen grotendeels overeen met wat organisaties in het sociaal werk/ welzijn en de maatschappelijke dienstverlening (kunnen) bieden en wat in de markt commercieel wordt aanbesteed.

Voor de waardering van de tijdsinzet van vrijwilligers is een vergelijking gemaakt met inschattingen van markttarieven voor dit soort activiteiten. Deze tarieven komen op de markt tot stand door vraag en aanbod en kunnen per geval (afsluiten van een contract) verschillen. Tevens betreft het concurrentiegevoelige informatie. Om toch inzicht te krijgen in markttarieven om mee te kunnen rekenen hebben we navraag gedaan bij diverse organisaties die actief zijn in het sociaal werk en de welzijnssector in Rotterdam en daarbuiten. Daarbij hebben we gevraagd naar indicaties van tarieven. Op basis van deze inventarisatie en gehanteerde tarieven in verschillende relevante studies/publicaties (onder andere van overheden) komen we tot de volgende uurtarieven die zijn gehanteerd bij de berekening van de marktwaarde:

- Laagste niveau (ongeschoold): €25
- MBO: €50
- HBO: €70
- WO: €90

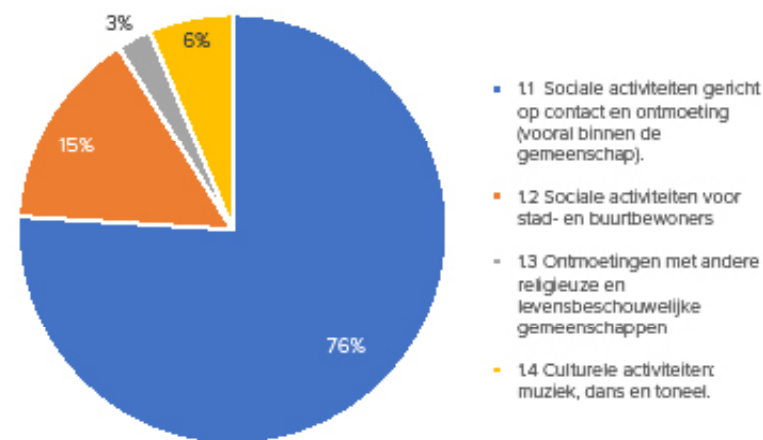
In tabel 9.5 is op basis van de hierboven toegelichte bandbreedte van het aantal levensbeschouwelijke organisaties in de stad de marktwaarde van de inzet van vrijwilligers voor de gehele stad gepresenteerd. De totale marktwaarde komt uit op circa 330 – 365 miljoen euro. Circa 56 procent hiervan wordt gerealiseerd met zorg, ondersteuning en hulpverlening die vrijwilligers aan anderen bieden. Hiervan bestaat circa 29 procent uit het voorkomen of bestrijden van armoede en circa 71 procent uit informele zorg en overige hulpverlening. De overige circa 44 procent komt voor rekening van sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting.

Tabel 9.5 Marktwaarde van inzet vrijwilligers (€ * mln)

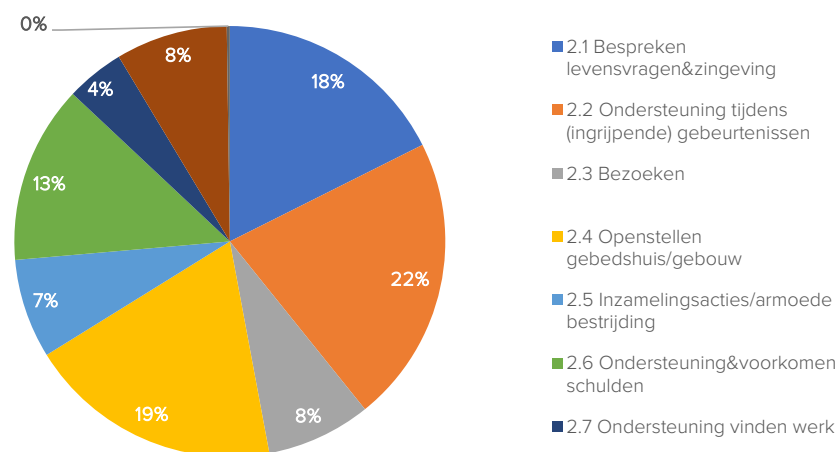
	n=400	n=445	n=450
1. Sociale en culturele activiteiten (ontmoeting)	€ 144	€ 159	€ 162
2. Zorg, ondersteuning en hulpverlening	€ 182	€ 200	€ 203
2a. Informele zorg en hulpverlening	€ 128	€ 141	€ 143
2b. Voorkomen en bestrijden armoede&schulden	€ 53	€ 59	€ 60
Totaal (afgerond op vijftallenmiljoenen)	€ 330	€ 360	€ 365

Binnen deze hoofdcategorieën vallen uiteenlopende activiteiten. Figuren 9.3 en 9.4 geven voor achtereenvolgens de sociale en culturele activiteiten rond ontmoeting en de informele zorg en ondersteuning de verdeling van de marktwaarde. Bij de Sociale en culturele activiteiten komt ruim 90 procent van de marktwaarde voort uit activiteiten gericht op ontmoeting en contact binnen vooral de eigen gemeenschap en daarnaast sociale activiteiten gericht op stad- en buurtbewoners. De activiteiten die vanuit informele zorg en ondersteuning de grootste bijdrage leveren aan de marktwaarde zijn ondersteuning bij ingrijpende/bijzondere gebeurtenissen (bijvoorbeeld overlijden, 22%), openstellen gebouwen voor bepaalde groepen (19%), gesprekken over levensvragen en zingeving (18%) en voorkomen van en ondersteuning bij schulden (13%).

Figuur 9.3 Verdeling marktwaarde van categorie sociale en culturele activiteiten

Figuur 9.4 Verdeling marktwaarde van categorie informele zorg en ondersteuning

9.5 Vergelijking met het onderzoek Tel je zegeningen uit 2008

In dit hoofdstuk hebben we de maatschappelijke waarde van de inzet van vrijwilligers via twee methoden berekend: de vervangingswaarde en de marktwaarde. Tabel 9.6 geeft de belangrijkste uitkomsten weer.

Tabel 9.6 Totaal overzicht vervangingswaarde en marktwaarde (mln €)

	n=400	n=445	n=450
Vervangingswaarde	€ 195	€ 215	€ 220
Marktwaarde	€ 330	€ 360	€ 365

In elk van de twee methoden is een uur vrijwilligersinzet op een andere manier gewaardeerd. De uitkomsten van de twee methoden zijn dan ook niet vergelijkbaar en lopen uiteen. Hierbij kan niet worden gesteld dat de ene aanpak en uitkomst beter of correcter is dan de ander. Het betreft twee manieren waarop naar de waarde van vrijwilligerswerk kan worden gekeken. Op basis van beide berekeningen kan worden gesteld dat de vrijwilligersinzet van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam in de meest conservatieve van de uitgevoerde berekeningen een waarde van ruim € 195 miljoen vertegenwoordigt (gebaseerd op alle soorten uitgevoerde activiteiten). In de meest positieve berekening loopt die waarde zelfs op tot € 365 miljoen (gebaseerd op alleen de activiteiten waarvan een direct maatschappelijk effect kan worden verwacht, zoals informele zorg en hulpverlening). In vergelijking met de uitkomsten van de studie uit 2008 (berekende waarde van € 110-133 miljoen) betekent dit een substantieel hogere waarde. De belangrijkste (en voor de hand liggende) verklaring hiervoor is dat in 2008 alleen de christelijke kerken zijn onderzocht en in de voorliggende studie is uitgegaan van alle levensbeschouwelijke en religieuze organisaties. Daar waar in 2008 in de berekening werd uitgegaan van 250-300 kerken, is er nu in 2020 uitgegaan van 400-450 organisaties.

Als gekeken wordt naar de gemiddelde waarde per organisatie zien we een berekende vervangingswaarde van gemiddeld circa €465.000 en een marktwaarde van €780.000⁴⁹ per jaar. Het gemiddelde maatschappelijk rendement van een kerk bedroeg in de studie in 2008 € 442.000, wat rekening houdend met inflatie⁵⁰ uitkomt op circa € 590.000 in 2020, waarmee het tussen de waarden ligt die zijn berekend met de methoden van de vervangingswaarde en de marktwaarde.⁵¹ Als we kijken naar het gemiddeld aantal uur per organisaties zien we dat in 2008 werd uitgegaan van circa 12.000 uur aan vrijwilligersinzet met een direct maatschappelijk rendement. Dit komt overeen met de 12.500 uur die we hebben gehanteerd bij de berekening van de marktwaarde van activiteiten met een direct maatschappelijk rendement. In de studie in 2008 is ook verwezen naar afwijkende uitkomsten van voorgaande studies. Zo lag het gemiddelde maatschappelijk rendement van PKN-kerken in Utrecht in een studie uit 2004 op 550.000 euro (Van der Sar, 2004) en dat van migrantenkerken in Den Haag in 2006 op 180.000 euro (Van der Sar & Visser, 2006). Als mogelijke verklaring van de verschillen wordt daarbij gewezen op verschillen in context, met name dat het verschillende type kerken betreft en ook verschillende steden.

49 Dit betreft het gemiddelde van de 37 organisaties die de tweede vragenlijst hebben ingevuld.

50 Hierbij is uitgegaan van het prijsindexcijfer voor personele kosten, <https://www.nza.nl/documenten/vragen-en-antwoorden/wat-is-het-prijsindexcijfer-voor-personele-kosten>

51 Een directe inhoudelijke duiding of verklaring van de verschillende uitkomsten is op basis van de uitgevoerde studie niet goed mogelijk vanwege verschillen in de berekeningswijzen in de studies van 2008 en 2020, zie verder in bijlage 1 voor de onderzoeksverantwoording.

9.6 Duiding van de resultaten⁵²

Afsluitend kunnen we stellen dat met de twee gehanteerde berekeningswijzen een globale indicatie van de waarde van de vrijwilligersactiviteiten is verkregen. Deze berekende waarden dienen daarbij te worden gezien als een theoretische waardering van de werkzaamheden van de vrijwilligers, waarbij geen inzicht is meegenomen in de maatschappelijke effecten en de economische waarde van de impact van de diensten, bijvoorbeeld in de vorm van gezondheidswinst van geholpen mensen.

Als gekeken wordt naar de gemiddelde waarde per organisatie zien we een berekende vervangingswaarde van circa €465.000 en een marktwaarde van €780.000 per jaar. Van belang hierbij is op te merken dat er grote verschillen bestaan tussen de organisaties en dat de weergegeven bedragen een inschatting zijn van de gemiddelde waarden per organisatie. Zo loopt de band-breedte van de vervangingswaarde bij de onderzochte organisaties van een enkele tientallenduizenden euro's tot ver boven de miljoen euro per jaar.

Uitgaande van de vervangingswaarde is de inzet van lbo's in Rotterdam goed voor circa 195 tot 220 miljoen euro. De totale marktwaarde komt uit op circa 330 – 365 miljoen euro. Daarbij zien we grote verschillen tussen lbo's. Het aantal uren van vrijwilligers bij de organisaties die de vragenlijst hebben ingevuld loopt uiteen van enkele uren per jaar tot meer dan honderdduizend uur per jaar. Ook valt op dat vrijwilligers hele diverse taken oppakken. Zo hebben islamitische lbo's het grootste aandeel in sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting (45,7%) en zijn het vooral de protestantse lbo's die inzetten op activiteiten rond zorg en ondersteuning (44%).

Verder zijn islamitische lbo's en internationale kerken naar verhouding meer vrijwilligersuren kwijt aan bestuurstaken dan de rest. Dit valt wellicht te verklaren, omdat bij deze lbo's minder betaalde krachten aanwezig zijn. Maar om de verschillen echt goed te kunnen duiden is nader onderzoek nodig. In elk geval laat de berekende theoretische waarde van het vrijwilligerswerk wel zien dat de lbo's en hun vrijwilligers een zeer substantiële waarde voor de Rotterdamse samenleving creëren. En vergeleken met 2008 lijkt die waarde alleen maar gestegen.

Daarbij is wel een interessante discussie in hoeverre de inzet van vrijwilligers te vergelijken is met die van een beroepskracht. Dit werkt twee kanten op. Zo is een logische assumptie dat de beroepskracht 'ervoor opgeleid is' en het werk wellicht beter zou kunnen uitvoeren. Aan de andere kant kan een vrijwilliger informeler en vertrouwelijker contact hebben met een cliënt, juist omdat de vrijwilliger zich niet hoeft te conformeren aan bepaalde voorschriften en tijdsbepalingen. Daarnaast zijn (of waren) vrijwilligers in het dagelijks leven veelal ook beroepskrachten, met relevante opleidingen, ervaringen, kennis en vaardigheden die ze vervolgens meenemen naar hun vrijwilligerswerk.

Een vrijwilliger, die ook in de zorg werkt, kan dit mooi verwoorden:

“Ik ben ook hulpverlener van beroep en dat doe ik vanuit dezelfde houding om mensen te helpen maar vanuit je werk ben je wel altijd bezig met ‘krijg je wel je geld’. Het is een ingewikkelde discussie: de drijfveer is misschien hetzelfde maar je verantwoordelijkheden zijn anders. Ik werk voor een instelling waarin iedereen betaald moet worden, het voelt vervelend om vanuit geld bezig te zijn want je doet het voor de mensen, maar het moet wel.”

52 In deze paragraaf zijn we als consortium aan het woord: Verwey-Jonker Instituut en vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam). In deze paragraaf hebben we ook de input van de klankbordgroep meegenomen.

Het gaat om, zoals de gemeente Rotterdam (2018) verwoordt in haar visie op informele zorg (zie ook hoofdstuk 2) om het samenspel tussen informele en formele zorg en ondersteuning *“waarbij altijd de zorgvrager centraal moet staan, maar waar voldoende ondersteuning moet zijn voor de informele zorgverleners in dat netwerk.”* (Gemeente Rotterdam, 2018: 17).

Juist bij die ondersteuning vervullen intermediaire organisaties als Mara, Samen 010, SKIN en SPIOR een belangrijke rol, evenals de lokale gemeenschappen en de organisaties die laagdrempelig present proberen te zijn voor kwetsbare burgers (zoals wijk-pastoraten en inloophuizen). Want informele zorgverleners kunnen lang niet altijd automatisch de door de gemeente gewenste rol van *“gelijkwaardig partner in de zorg”* vervullen. Bijvoorbeeld waar het gaat om het vaststellen van de behoefte aan ondersteuning van mensen die zeer kwetsbaar zijn. Of als de informele zorgverlener zelf ook de weg niet weet in de regels en procedures van de formele systemen of het moeilijk vindt de grenzen van de eigen belastbaarheid aan te geven. Levensbeschouwelijke organisaties kunnen bijdragen aan een sociale basis in de stad die maakt dat, om in de woorden van de gemeente te spreken: informele zorgverleners *“zich gehoord, gezien en gewaardeerd [voelen] door mede-Rotterdamers, de gemeente en partijen in het veld zoals de professionele zorg.”* (Gemeente Rotterdam 2018: 19).

10 Slot beschouwing

We begonnen dit onderzoek met de vraag welke rol religieuze en levensbeschouwelijke organisaties en verbanden (lbo's) spelen in het leven van hun leden en bezoekers. Maar ook in het leven van de Rotterdammers die zij met sociaal-maatschappelijke activiteiten ondersteunen of bij elkaar brengen. Daarbij wilden we specifiek inzicht geven in de vrijwilligersuren die deze lbo's daarvoor inzetten en wat het de maatschappij zou kosten als beroepskrachten deze activiteiten zouden uitvoeren. In nauwe samenwerking met vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam) verzamelden we daartoe informatie bij 176 Rotterdamse lbo's, gingen we in gesprek met vrijwilligers en beroepskrachten en zetten we onze inzichten af tegen de inzichten uit de literatuur.

In deze slotbeschouwing zijn we als consortium aan het woord: de onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut en de vertegenwoordigers van vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam).

Grote diversiteit in aard en omvang

Deze inventarisatie laat allereerst zien hoe uiteenlopend de omvang van lbo's in Rotterdam is: van organisaties met minder dan 100 leden tot organisaties met meer dan 1500 leden. Van minder dan 50 tot meer dan 200 vrijwilligers. En van 0 tot meer dan 10 beroepskrachten in dienst. Ruim de helft van de organisaties telt 1 tot 5 beroepskrachten. Daarbij is het opvallend dat een derde van de organisaties zonder beroepskrachten draait.

Belangrijkste functie: informele hulp, zorg en onderlinge steun aan eigen gemeenschap

Ondanks de verschillen in schaalgrootte zien we een rode lijn in de functies die deze organisaties vervullen binnen Rotterdam. Het overgrote deel biedt informele hulp, zorg of onderlinge steun aan leden van de eigen gemeenschap, omdat er zich in die gemeenschap veel mensen in kwetsbare posities bevinden. Ook houden velen zich bezig met

gemeenschapsofbouw en empowerment van de eigen groep en van andere achtergestelde groepen en met de ondersteuning van individuele Rotterdammers die buiten het blikveld van de formele instituties vallen.

In dit verband is het goed het verschil tussen basishulp en (onvoorwaardelijke) aandacht enerzijds en activering gericht op maatschappelijke deelname en zelfredzaamheid anderzijds te benoemen. Dit is terug te zien in het verschil in oriëntatie tussen lbo's en wijkteams/andere formele ondersteunende organisaties: lbo's zijn meer gericht op basishulp en (onvoorwaardelijke) aandacht, formele organisaties meer op activering. Dat verschil moet erkend en benut worden in de samenwerking ten behoeve van kwetsbare burgers: je kunt elkaar aanvullen en versterken, zo geven de geïnterviewde vertegenwoordigers van beide 'kanten' aan. Via voorgangers, inloopcentra, huisbezoeken, cursussen, trainingen en (materiele) hulpverlening komen lbo's met mensen in en buiten de eigen kring in contact die gebaat kunnen zijn bij ondersteuning door een wijkteam, welzijns- of zorgorganisatie. En omgekeerd maken die dienstverleners (als het goed is) gebruik van netwerken in wijken, waaronder lbo's, om mensen die zij begeleiden extra, andere en/of meer langdurige ondersteuning te kunnen geven. Extra hulp om de administratie op orde te brengen, een maatjescontact of andere vorm van ruimhartige aandacht, of een plek om van door het leven gebutste bezoeker rustig op te kunnen bloeien tot vrijwilliger.

Levensbeschouwelijke organisaties mogen soms meer durven mensen in de 'activeringsstand' te zetten. Maar daarbij is het wel van belang dat het tot contact en samenwerking komt met wijkteams, wijkwelzijnsorganisaties en dergelijke. Dit onderzoek laat zien dat dat nog te vaak op toevallige contacten berust. Dat toeval kan een handje geholpen worden door te investeren in kennismaking met elkaar en door elkaars werkwijze leren kennen.

Financiering komt vooral van eigen leden, bezoekers en deelnemers

De financiering van de verschillende functies van lbo's komt in de meeste gevallen van de eigen leden, bezoekers en deelnemers. Ook geeft ongeveer 39% van de organisaties aan dat ze inkomsten verkrijgen van giften uit verschillende fondsen. 17% van de lbo's geeft aan financiering van de gemeente Rotterdam te ontvangen voor maatschappelijke projecten, waarbij onderling grote verschillen waarneembaar zijn. Meestal is er rond maatschappelijke activiteiten van lbo's geen subsidierelatie met de gemeente Rotterdam. Sommige lbo's willen niet in een rol van opdrachtnemer van de gemeente komen omdat zij dan ook volgens de gemeentelijke criteria zouden moeten presteren en rapporteren. Er is ook behoedzaamheid vanuit de lbo's vanwege wisselingen in het beleid van de overheid. Men vertrouwt ook rond de vrijwillige inzet het meest op de eigen bronnen. Er zijn echter ook lbo's, zoals veel internationale kerken, die wel subsidie zouden willen ontvangen, maar de weg daarnaartoe niet kunnen vinden.

Lbo's dragen bij aan ontmoeting: bonding en bridging

Met hun activiteiten dragen lbo's duidelijk bij aan het creëren van netwerken om mensen heen, een vangnet, een plek van ontmoeting. Vrijwilligers bij de lbo's besteden naar verhouding 28% van al hun uren aan deze activiteiten. Ons onderzoek bevestigt de inzichten uit de literatuur dat religieuze betrokkenheid een belangrijke factor is voor de sociale samenhang in een samenleving. En daarbij heeft meer dan de helft van de lbo's oog voor zowel verbindingen binnen de eigen gemeenschap (bonding) als verbindingen tussen verschillende groepen (bridging). Deze rol in het faciliteren van ontmoeting en sociale contacten is in de huidige participatiesamenleving, waarbij een sterk appèl wordt gedaan op zelfredzaamheid en samenredzaamheid van mensen, van groot belang. De uitkomsten bevestigen ook dat sommige lbo's vooral tijd besteden aan ontmoeting in *eigen kring* en minder bijdragen aan ontmoeting via sociale activiteiten in en voor de *brede buurt*. Vaak is dat een kwestie van gebrek aan capaciteit.

Desalniettemin, dragen deze interne 'bonding activiteiten' net zo goed bij aan de samenredzaamheid van de gemeenschap, inclusief haar kwetsbare leden, en zijn daarmee niet minder belangrijk. Bonding kan bovendien tot bridging leiden: op individueel niveau (mensen ontwikkelen vaardigheden om een rol te kunnen spelen in de bredere maatschappij) en op collectief niveau (een sterkere gemeenschap heeft meer ruimte, kennis en kunde om te bridgen). Om tot een inclusieve samenleving te komen zijn daarom zowel bonding als bridging nodig.

Een kwart van vrijwilligersuren gaat naar informele zorg en ondersteuning

Vrijwilligers bij de lbo's besteden naar verhouding 25% van al hun uren aan activiteiten op het gebied van informele zorg en ondersteuning. Daarbij gaat het met name om het ondersteunen van mensen tijdens bepaalde perioden of ingrijpende gebeurtenissen in het leven. Ook zetten lbo's zich in voor het bestrijden van armoede en voorkomen dan wel oplossen van schulden, voornamelijk door middel van het bieden van praktische begeleiding. Deze uitkomsten zijn geen verrassing, aangezien het helpen van andere mensen veelal een kernwaarde is in het geloof of mensbeeld van lbo's en gemeenschappen.

Zonder religieuze/levensbeschouwelijke activiteiten en organisatorische inzet geen sociaal-maatschappelijke rol

Lbo's kunnen hun sociaal-maatschappelijke rol alleen vervullen als de continuïteit van de inzet vanuit de betrokken gemeenschap (pen) bij de activiteiten geborgd is. Dat vraagt om bestuurlijke en coördinerende taken (intern en extern). Vrijwilligers steken hier ongeveer 18% van hun tijd in. Een deel van deze activiteiten wordt ook door betaalde krachten uitgevoerd. Anderzijds doen vrijwilligers hier veel in, juist omdat er vaak geen of weinig beroepskrachten bij het werk betrokken zijn.

Ook hun religieuze/levensbeschouwelijke activiteiten zijn vaak verbonden met de maatschappelijke rol. Vrijwilligers bij de lbo's besteden ongeveer 29% van al hun uren aan religieuze activiteiten, waarvan 6% aan educatie, 19% aan bijeenkomsten en 4% aan externe communicatie en missionaire activiteiten. Zonder de op religie en zingeving gerichte activiteiten is er in veel gevallen ook geen sprake van sociaal-maatschappelijke activiteiten. Het levensbeschouwelijke is voorwaardelijk aan het sociaal-maatschappelijke, daar ontstaat de motivatie en inspiratie voor het maatschappelijke handelen. Deze voorwaardelijke relatie wil overigens niet zeggen dat het religieuze en sociaal-maatschappelijke binnen activiteiten niet gescheiden (kunnen) worden. Daarnaast is duidelijk dat regelmatig ook mensen met andere motivatie-bronnen betrokken kunnen zijn bij religieus geïnspireerde organisaties en activiteiten.

Vrijwilligers van lbo's zijn sterk intrinsiek gemotiveerd om anderen te helpen

Uit onze gesprekken met vrijwilligers is heel duidelijk geworden dat zij intrinsiek sterk gemotiveerd zijn om zich in te zetten voor anderen. De vrijwillige inzet is geheel in lijn met hun normen en waarden en vaak ook met de manier waarop ze zijn opgevoed. Deels is er ook sprake van groepsnormen die vrijwillige inzet bevorderen.

De bevindingen uit de gesprekken sluiten aan bij de algemene trends in vrijwilligerswerk. Een deel van de mensen voelt zich geroepen, stelt weinig of geen grenzen aan de eigen inzet en is vaak jarenlang actief. Nieuwe groepen jongere vrijwilligers zijn vaak kritischer. Zij binden zich vaak voor kortere tijd en begrenzen hun inzet vaak scherper. Het vraagt van lbo's maatwerk om al deze vrijwilligers aan zich te blijven binden. Tenslotte zijn er binnen het vrijwilligersbestand van de organisaties ook relatief veel kwetsbare vrijwilligers, mensen van hoge leeftijd en daarnaast vrijwilligers die tevens leunen of leunden op de (immateriële of materiele) steun vanuit de organisaties. Er zijn verschillende voorbeelden aangedragen van projecten waarmee organisaties bruggen slaan naar vrijwilligers buiten de eigen kring.

Vrijwilligers komen af op de uitstraling van een project, een gebouw/plek of werkwijze binnen projecten. Zij hoeven ook niet alle 'codes' van een organisatie te kennen of te onderschrijven. Er zijn vrijwilligers die zich gewoon willen inzetten, of dat nu voor iets van een lbo is of niet. Het is dus ook zeker interessant om naar mogelijkheden voor werkervaringsplekken bij lbo's te kijken.

De inzet van lbo's in aantal vrijwilligersuren en euro's

Gemiddeld besteden vrijwilligers per levensbeschouwelijke organisatie in Rotterdam circa 27.000 uur per jaar aan maatschappelijke activiteiten. Aan de hand van twee verschillende berekeningswijzen hebben we een globale indicatie van de waarde van deze uren verkregen. Bij de *methode van de vervangingswaarde*, wordt gekeken wat per type activiteit de kosten (waarde) zouden zijn geweest als het door een beroepskracht zou zijn uitgevoerd. Per activiteit is daarbij gekeken door wat voor soort beroepskracht deze uitgevoerd had kunnen worden uitgevoerd. Deze methode geeft, met andere woorden, aan hoeveel het een organisatie zou kosten als zij vrijwilligers voor beroepskrachten zou vervangen. Via de *marktwaarde benadering* zijn die activiteiten van vrijwilligers berekend die direct een maatschappelijke meerwaarde voor de stad hebben en waarvoor ook daadwerkelijk een (commerciële) markt bestaat. Met andere woorden: wat zou een inwoner voor de dienst betalen?

Uitgaande van de vervangingswaarde is de totale inzet van lbo's in Rotterdam goed voor circa 195 tot 220 miljoen euro. De totale marktwaarde komt uit op circa 330 – 365 miljoen euro. In vergelijking met de uitkomsten van de studie uit 2008 (berekende waarde van € 110-133 miljoen) betekent dit een substantieel hogere waarde. De belangrijkste (en voor de hand liggende) verklaring hiervoor is dat in 2008 alleen de christelijke kerken zijn onderzocht en in de voorliggende studie is uitgegaan van alle levensbeschouwelijke en religieuze organisaties. Daar waar in 2008 in de berekening werd uitgegaan van 250-300 kerken, is er nu in 2020 uitgegaan van 400-450 orga-

nisaties. Als gekeken wordt naar de gemiddelde waarde per organisatie zien we een berekende vervangingswaarde van circa €465.000 en een marktwaarde van €780.000 per jaar. Van belang hierbij is op te merken dat er grote verschillen bestaan tussen de organisaties en dat de weergegeven bedragen een inschatting zijn van de gemiddelde waarden per organisatie. Zo loopt de bandbreedte van de vervangingswaarde bij de onderzochte organisaties van een enkele tientallenduizenden euro's tot ver boven de miljoen euro per jaar.

Het gemiddelde maatschappelijk rendement van een kerk bedroeg in de studie in 2008 € 442.000, wat rekening houdend met inflatie, uitkomt op circa € 590.000 in 2020, waarmee het tussen de waarden ligt die zijn berekend met de methoden van de vervangingswaarde en de marktwaarde. Als we kijken naar het gemiddeld aantal uur per organisaties zien we dat in 2008 werd uitgegaan van circa 12.000 uur aan vrijwilligersinzet met een direct maatschappelijk rendement. Dit komt overeen met de 12.500 uur die we hebben gehanteerd bij de berekening van de marktwaarde van activiteiten met een direct maatschappelijk rendement.

De berekende financiële waarden moeten vooral gezien worden als theoretische benaderingen van waardering van de werkzaamheden van de vrijwilligers. Het gaat bovendien om de waardering van de werkzaamheden *sec*, waarbij de maatschappelijke effecten en de achterliggende economische waarde van de impact van de verrichtte vrijwilligersdiensten (bijvoorbeeld in de vorm van gezondheidswinst van geholpen mensen) niet zijn meegenomen.

Ook blijft het een interessante discussie in hoeverre de inzet van vrijwilligers te vergelijken is met die van een beroepskracht. Dit werkt twee kanten op. Zo is een logische assumptie dat de beroepskracht 'ervoor opgeleid is' en het werk wellicht beter zou

kunnen uitvoeren. Aan de andere kant kan een vrijwilliger informeler, vertrouwelijker en vaak ook langduriger contact hebben met een cliënt, juist omdat de vrijwilliger zich niet hoeft te conformeren aan bepaalde voorschriften en tijdsbepalingen.

Kansen voor samenwerking

Het bestuurlijk ideaal van de 'participatiesamenleving' doet een steeds groter beroep op 'het maatschappelijk middenveld' en de inzet van vrijwilligers. Een goede samenwerking met overheid en formele zorg en welzijnsaanbieders kan daarbij helpen. Daarbij gaat de gemeente Rotterdam in haar beleid uit van een volwaardige plaats van informele zorgverleners en de netwerken waar zij op hun beurt ondersteuning en inspiratie vandaan halen. Daarbij biedt ook de groeiende aandacht voor zingeving in de ondersteuning van kwetsbare mensen kansen voor meer lokale samenwerking. Lbo's hebben op dit terrein niet de waarheid in pacht, maar wel de nodige ervaring en expertise rond de voorwaarden waaronder contact met (kwetsbare) Rotterdammers hierover zinvol is. Er valt van elkaar te leren op dit punt. Startpunt is echter dat partijen elkaar kennen, erkennen, waarderen en als gelijkwaardig zien.

Eerder bespraken we de functie van 'bonding' en 'bridging' sociaal kapitaal, waarbij het eerste, samengevat, zorgt voor saamhorigheid in eigen kring en het tweede voor verbinding tussen groepen in de samenleving. Soms wordt daarnaast ook van 'linking' sociaal kapitaal gesproken. Dat is relevant als het om samenwerking van Lbo's met (overheids) instanties gaat. Het gaat daarbij om 'verticaal' vertrouwen tussen individuen en instanties. Als er veel linking sociaal kapitaal aanwezig is, dan vergemakkelijkt dat de verbindingen tussen de 'leefwereld' van (kwetsbare) mensen en de 'systeemwereld' van de instanties. Lbo's zijn vaak goed in staat die verbindingen te helpen tot stand te brengen. Omdat ze via hun leden in beide werelden staan en/of omdat ze via hun activiteiten langdurig present zijn in de leefwereld.

Beroepskrachten van welzijnsorganisaties en wijkteams zijn zich echter lang niet altijd bewust van de aanwezigheid van lbo's in hun gebied en nog minder van wat ze precies doen en daarmee van de mogelijkheden voor samenwerking. Maar ook voor lbo's heeft samenwerking lang niet altijd prioriteit. Vooral kleine organisaties zijn vaak druk met hun eigen identiteit en de positie van de eigen groep. Ook hebben veel kleinere organisaties, zonder beroepskrachten, hun handen vol aan het runnen van de dagelijkse zaken. Ons onderzoek laat zien dat 39% van de lbo's samenwerkt met andere lbo's. Daarnaast is er samenwerking met scholen (19%), wijkteams/buurtteams (17%), maatschappelijk werk (16%) en gemeente (13%). De samenwerking is veelal incidenteel of betreft een verwijfsfunctie, structurele samenwerking komt veel minder voor. Er zijn zeker kansen om de rol van lbo's in 'de sociale basis' te versterken en samenwerking te bevorderen tussen lbo's en reguliere, formele zorg- en welzijnsaanbieders. Kansen voor meer samenwerking zien lbo's en (in)formele aanbieders in zorg en welzijn vooral in elkaar kennen en elkaar waar mogelijk aanvullen en naar elkaar verwijzen. Aangezien we zien dat lbo's voornamelijk gevestigd of actief zijn in één gebied, is het vooral ook interessant om op gebiedsniveau te zoeken naar relevante samenwerking. Daarbij is het wel goed om te beseffen dat lang niet alle lbo's een betaalde kracht in dienst hebben. Dat vraagt om andere manieren van samen optrekken en rekening houden met het karakter van lbo's als vrijwilligersorganisaties, waar vaak pas na vijf uur mensen beschikbaar zijn, omdat ze ernaast een betaalde baan hebben.

Naast de focus op gebieden zien we dat bijna een derde van de lbo's breder binnen Rotterdam actief zijn. Dat betekent dat er naast een gebiedsgerichte aanpak ook ruimte moet zijn voor organisaties die gebied overstijgend werken. Dat rekening houden met verschillende schaalniveaus waarop organisaties werken is essentieel. Gemeente en instellingen kunnen hierin meer naar lbo's toe bewegen: nu worden buurtgerichte of kleine lbo's nog niet automatisch gezien en uitgenodigd voor overleg of samenwerking.

In het samenspel met (in)formele aanbieders zien de lbo's hun toegevoegde waarde vooral in de laagdrempeligheid van hun activiteiten. Mensen komen daardoor wellicht eerder in beeld, waarna lbo's kunnen doorverwijzen naar het juiste loket. Lbo's zijn ook aan minder voorwaarden en criteria gebonden en kunnen in die zin aanvullend zijn op het formele aanbod aan zorg en ondersteuning. Ze hebben met andere woorden een belangrijke plek aan het begin en aan het einde van de zorgketen. Kansen liggen er ook bij complexe problemen, zoals GGZ problematiek in de wijk en de ontwikkeling dat mensen (met zorgvragen) steeds langer thuis blijven wonen. Wat kunnen lbo's betekenen in de ondersteuning van deze mensen?

Het is wel lastig om deze samenwerking op te bouwen en vast te houden, wanneer er door aanbestedingen steeds nieuwe partijen actief zijn in de gebieden. Relaties moeten dan telkens opnieuw opgebouwd worden. Waar andere organisaties en beroepskrachten gaan en komen, zijn de levensbeschouwelijke organisaties vaak de stabiele factor in de wijk, iets wat beroepskrachten van (in)formele aanbieders in zorg en welzijn overigens steeds vaker zien en benutten. Lbo's hebben daarbij wel het gevoel dat zij vaker doorverwijzen naar deze aanbieders dan andersom.

Erkenning is belangrijk voor samenwerking, ook in dit onderzoek komt dat weer prominent naar voren. Maar wat betekent dat precies en betekent het voor alle gemeenschappen en organisaties hetzelfde? We stellen vast dat het beeld niet eenduidig is. Rond de informele hulp en ondersteuning die lbo's bieden is er over het algemeen waardering vanuit het stadsbestuur, althans zo ervaren de organisaties het die contact onderhouden met de Coolsingel. Maar er is een verschil tussen erkenning en waardering. Waardering betekent niet automatisch dat lbo's als gelijkwaardige en vanzelfsprekende partners in de wijk worden erkend. In dat opzicht geeft slechts 18% van de 176 lbo's aan dat ze voldoende erkenning ontvangen vanuit de gemeentelijke overheid.

Het is belangrijk om daarover het gesprek met elkaar aan te gaan. Welke beelden leven er over en weer? Hoe verhoudt het werk van de diverse organisaties zich tot elkaar binnen gebieden, maar ook gemeentebreed? Waar zit overlap, maar waar zitten ook de 'witte vlekken'? En waar zou je gezamenlijk kunnen of moeten optrekken? Een ander punt van aandacht is dat de vragen en problemen die op vrijwilligers afkomen steeds complexer worden. Vrijwilligers(organisaties) willen graag helpen, maar willen niet het gevoel hebben er alleen voor te staan, of de gaten die anderen laten vallen te moeten dichten.

Aanbeveling voor vervolg

Rotterdam kent een in vergelijking tot verschillende andere grote(re) steden in Nederland grote mate van levensbeschouwelijk geïnspireerde sociaal-maatschappelijke activiteiten. Dit onderzoek heeft (wederom) aangetoond dat deze lbo's en hun vrijwilligers een zeer substantiële waarde voor de Rotterdamse samenleving creëren. Onze sterke aanbeveling is dan ook om verder met elkaar in gesprek te gaan over kansen voor samenwerking tussen lbo's en (in)formele aanbieders in de stad. We zien hierin een belangrijke rol voor de gemeente Rotterdam. Zij kunnen het gesprek tussen levensbeschouwelijke en niet-levensbeschouwelijke organisaties faciliteren, door goede en wederzijds vertrouwde intermediairs te zoeken en te ondersteunen, en door lbo's als onmisbare partij mee te nemen in gesprekken over opgaven voor de stad. We eindigen deze rapportage met de tien belangrijkste handvatten om dit gesprek over samenwerking aan te gaan:

1. Erken het verschil tussen basishulp en (onvoorwaardelijke) aandacht enerzijds (veelal de rol van lbo's) en activering gericht op maatschappelijke deelname en zelfredzaamheid anderzijds (veelal de rol van formele dienstverlenende organisaties). En vooral: benut elkaar.
2. Voorkom dat samenwerking alleen op toevallige contacten berust. Zoek elkaar actief op in een buurt of gebied. Ken elkaar en weet ook van elkaar wat je doet. En plan bijvoorbeeld in ieder geval tweemaal per jaar een overleg met elkaar. Het zou helpen als de gemeente Rotterdam samenwerking tussen lbo's en zorg- en welzijns-

partners in buurten en wijken actief aanmoedigt via haar (meerjaren-) afspraken met deze organisaties.

3. Zorg dat in het contact tussen lbo's en overheid het bespreken van (oplossingen voor) knelpunten in regelgeving en uitvoering van overheidsbeleid een sterkere plek krijgt.
4. Er zijn lbo's die een mooie bijdrage zouden kunnen leveren aan doelen van de gemeente. Zij weten de weg naar de bijbehorende subsidies echter lang niet altijd te vinden. Zoek met elkaar naar mogelijkheden om deze weg zichtbaarder en laagdrempeliger te maken.
5. Erken met elkaar het belang van *bridging* én *bonding* voor een inclusieve samenleving.
6. Het levensbeschouwelijke is voorwaardelijk aan het sociaal-maatschappelijke, daar ontstaat de motivatie en inspiratie voor het maatschappelijke handelen. Deze voorwaardelijke relatie wil overigens niet zeggen dat het religieuze en sociaal-maatschappelijke binnen activiteiten niet gescheiden (kunnen) worden. In het kader van subsidies kan dit betekenen dat helder omschreven is dat levensbeschouwing als middel wordt ingezet en niet als doel.
7. Het vrijwilligersbestand van lbo's is heel divers. Dit vraagt van lbo's maatwerk om al deze vrijwilligers aan zich te blijven binden en om nieuwe vrijwilligers te werven. Het biedt ook kansen voor gemeente en formele organisaties om voor bijvoorbeeld werkervaringsplekken naar mogelijkheden bij lbo's te kijken.
8. Lang niet alle lbo's hebben een betaalde kracht in dienst. Dat vraagt om andere manieren van samen optrekken, zoals overleggen na 17.00 uur omdat mensen nog een betaalde baan eraan hebben.
9. Veel lbo's zijn gevestigd of actief in één stadsdeel, wijk of buurt. Zoek dus vooral op deze gebiedsniveaus naar relevante samenwerking. Het is daarbij goed om te beseffen dat waar andere organisaties en beroepskrachten gaan en komen, de levensbeschouwelijke organisaties vaak een stabiele factor in de wijk zijn.
10. Naast een gebiedsgerichte aanpak moet er ook oog zijn voor de maatschappelijke bijdrage van lbo's die gebied overstijgend werken. Deze organisaties ontsluiten vaak het sociale en culturele kapitaal van hun leden en vrijwilligers ten gunste van de samenleving.

Arum, S. van & Schoorl, R. (2016). *Sociale (wijk)teams in beeld: stand van zaken na de decentralisaties (najaar 2015)*. Utrecht: Movisie.

Avest, D. ter (2015). *Religieuze betrokkenheid is een voordeel voor de sociaal werker*. Gedownload op 7-12-2016 van: <http://www.socialevraagstukken.nl/sociale-praktijk/religieuze-betrokkenheid-is-een-voordeel-voor-de-sociaal-werker/>.

Avest, D. ter (2016). *Betekenisvolle ontmoetingsplekken zijn belangrijker dan ooit*. In: Sociaal Bestek, februari-maart, p 27-28. Avest D. ter & Voorst, P. van (2014). *De huiskamer van de wijk. House of Hope - een religieus geïnspireerde praktijk*. Rotterdam: Wmo Werkplaats Rotterdam Hogeschool Inholland / Hogeschool Rotterdam.

Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma.

Bekkers, R. H. F. P., & Schuyt, T. N. M. (2008). *And who is your neighbor?: Explaining the effect of religion on charitable giving and volunteering*. *Review of Religious Research*, 50(1), 74-96.

Berghuijs, J., Schilderman, H., Van Der Braak, A., & Kalsky, M. (2018). Exploring Single and Multiple Religious Belonging. *Journal of Empirical Theology*, 31(1), 18-48. <https://doi.org/10.1163/15709256-12341365>.

Berkhout, B., Chenderling, P. & Dam, F. van (2019). *Evaluatie AMvB reele prijs Wmo 2015. Zorg en Welzijn*. Rapport tweede meetronde. Utrecht: Beerenschot.

Bochove, Marianne & Tonkens, Evelien & Verplanke, L. (2014). *Kunnen we dat (niet) aan vrijwilligers overlaten?* Nieuwe verhoudingen tussen vrijwilligers en professionals in zorg en welzijn.

Bolwijn, R. (2019). *Armoede in Nederland 2019. Onderzoek naar hulpverlening door diaconieën, parochiële caritasinstellingen en andere kerkelijke organisaties in Nederland*. Utrecht: deelnemende kerken.

Boutellier, H. (2015). *De seculiere samenleving. Hoe we van God los gingen samenleven*. Amsterdam: Boom filosofie.

Bredewold, F, Duyvendak, J.W., Kampen, Th., Tonkens, E. & Verplanke L. (2018). *De verhuizing van de verzorgingsstaat Hoe de overheid nabij komt*. Jaarboek Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken. Amsterdam: Van Genneep.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2015). *Sociale samenhang: wat ons bindt en verdeelt*. Den Haag: CBS

Castillo Guerra, J.E., Glashouwer, M. & Kregting, J. (2008). *Tel je zegeningen. Het maatschappelijk rendement van christelijke kerken in Rotterdam en hun bijdrage aan sociale cohesie*. Nijmegen: NIM, p. 25.

Claridge, T. (2018). *Functions of social capital – bonding, bridging, linking*. Dunedin, New Zealand: Social Capital Research & Training.

Davelaar, M. & Hamdi, A. (2018). *Factsheet verkenning werkzaamheid Budgetmaatjes 010*. Rotterdam: Samen 010.

Davelaar, M., Hurkens, H., & Opstal, J. van (2017). *Meer dan een dak. Laagdrempelige presentie voor kwetsbare burgers*. Utrecht: Netwerk DAK.

Davelaar, M., Hamdi, A., Verheijen, J., Dongen, M.-C. van, Verleun, A. (2013). *Gezien en gehoord. Maatschappelijk rendement van project Motto: zingeving en levensvragen bij ouderen*. Utrecht/Rotterdam: Verwey-Jonker Instituut/Encorys.

Davelaar, M., Damacena Martins, A., Doude van Troostwijk, I. (2012). *Naar een hoger plan. De vrijwillige inzet van internationale en migrantenkerken in Den Haag*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Davelaar, M. & Kerstens, W. (2012). *A shelter from the storm: Faith-based organisations and providing relief for the homeless*, in: Beaumont, J., & Cloke, P. (eds). *Faith-based Organisations and Exclusion in European Cities*, Bristol: The Policy Press, 199–218.

Davelaar, M., Toorn, J. van den, Witte, N. de, Beaumont, J. & Kuiper, C. (2011). *Faith-based Organisations and Social Exclusion in the Netherlands*. Leuven: Acco.

Davelaar, M. & Toorn, J. van den (2010). *Geloof aan het werk. De rol van levensbeschouwelijke organisaties bij het bestrijden van sociale uitsluiting in Rotterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Davelaar, M. & Smits van Waesberghe, E. (2010). *Tussen principes en pragmatisme. Een onderzoek onder Nederlandse gemeenten naar de subsidiëring van levensbeschouwelijke organisaties*. Utrecht: Forum.

Engbersen, R. & Lupi, T. (2015). *Het belang van slow social work. Op zoek naar nieuwe welzijnsfuncties in Rotterdam*. Den Haag: Platform31.

Elander, I., Davelaar, M., & Walliser, A. (2012). *Faith-based organisations, urban governance and welfare state retrenchment*. In J. Beaumont & P. Cloke, *Faith-based organisations and exclusion in European cities* (pp. 81-104). Bristol: The Policy Press.

Gemeente Rotterdam, (2019). *Relax. Dit is Rotterdam. Samenleven in een stad waar niemand in de meerderheid is*. Actieprogramma Integratie & Samenleven 2019 – 2022. Rotterdam: gemeente Rotterdam.

Gemeente Rotterdam (2018). *De Staat van de Stad 2018. Feiten en cijfers over Rotterdam*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.

Gemeente Rotterdam (2018b). *In Rotterdam doen we iets voor een ander. Het gesprek met de stad. Startdocument met een gedeelde visie op Informele Zorg en Ondersteuning 2.0 2018 – 2022*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.

Gemeente Rotterdam (2015). *Nieuw Rotterdams welzijn 2016 – 2019*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.

Graaf, P. de (2019). *Vrijwilligerswerk en informele hulp in Rotterdam 2019*. Resultaten uit de Omnibusenquête 2019. Rotterdam: gemeente Rotterdam, afdeling Onderzoek en Business Intelligence (OBI).

Handy, F., en Srinivasan, N. (2004). *Improving quality while reducing costs? An economic evaluation of the net benefits of hospital volunteers*. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly. Vol. 33, pp. 28-54.

Hart, J. de & Houwelingen P. van (2018). *Christenen in Nederland. Kerkelijke deelname en christelijke gelovigheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hart J. de (red.) (2002). *Zekere banden: Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hart, J. de (2014). *Geloven binnen en buiten verband*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hawkins, R.L. & Maurer, K. (2010). Bonding, Bridging and Linking: How Social Capital Operated in New Orleans following Hurricane Katrina, *British Journal of Social Work* (2010) 40, 1777–1793.

Hilhorst, P. & Lans, J. van der (2016). *Collectief kijken blijkt blinde vlek van wijkteams*. Gedownload op 2-1-2017 van: <http://www.socialevraagstukken.nl/29-collectief-kijkenblijkt-blinde-vlek-van-wijkteams/>.

Hilhorst, P. & Lans, J. van der (2016). *Nabij is beter II. Over het inlossen van de beloften van de decentralisaties*. Den Haag: KING/VNG.

Hintum, van, M. (2015). *Spanning en veerkracht: De opgave van de transitie en transformaties in 2015*. Utrecht: Movisie.

Houwelingen, P. van & Dekker, P. Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: *De sociale staat van Nederland 2017*, hoofdstuk 8. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W. (2018). *De religieuze beleving van moslims in Nederland. Diversiteit en verandering in beeld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Jager-Vreugdenhil, M. (2012). *Nederland participatieland? De ambitie van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de praktijk in buurten, mantelzorgrelaties en kerken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Kampen, Th. & Duyvendak, J.W. (2016). *Betwist het doorgeschoten ideaal van zelfredzaamheid, niet de zorgzame professional*. Gedownload op 14-12-2016 van: <http://www.socialevraagstukken.nl/betwist-het-doorgeschoten-ideaal-van-zelfredzaamheid-niet-de-zorgzame-professional/>.

Kuyper, L., Houwelingen, P. van, Dekker, P. & Steenbekkers, A. (2019). *Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid*. Hoofdstuk 9 van *De Sociale staat van Nederland*. Den Haag: Sociaal en cultureel Planbureau.

Lammerts, R. & Hakvoort, S. (2004). *Humanisme in beeld. Een onderzoek naar daadwerkelijke affiniteit met het humanisme*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Meijs, L.C.P.M. & Roza, L. (2009). *Economische waarde van het vrijwilligerswerk door de Zonnebloem*. Rotterdam: RSM Erasmus Universiteit.

Minister van VWS (2018). *Kamerbrief over aanpak geestelijke verzorging/levensbegeleiding*. Den Haag: ministerie van VWS.

Noordegraaf, H. (2014). *Kritische participatie: herbezinning op de rol van de kerken in de samenleving*. Inleiding op de studiedag Kerken en Wmo: een kritische zoektocht. Utrecht: Kerk in Actie.

Noordegraaf, H. (2012). Kerk en Wmo. *De eerste vijf jaren (2007-2011)*. Een onderzoek naar (kritische) participatie van kerken in de Wmo. Groningen: Stichting Rotterdam.

Putnam, R.D. & Campbell, D. (2010). *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*. New York: Simon & Schuster.

Putnam, R.D. (2000) *Bowling alone*. The collapse and revival of American community. New York: Simon & Schuster.

Ryan, Richard & Deci, Edward. (2002). *An overview of self-determination theory: An organismic dialectical perspective*. Handbook of Self Determination Research, 3-36.

Sar, J. van der, Lombo -Visser, R. & Boender, W. (2008). *Moskeeën gewaardeerd*. Een onderzoek naar het maatschappelijk rendement van moskeeën. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Schmeets, H. (2019) *Religie en sociale Cohesie*. CBS Statistische trends.

Schmeets, H. (2018). *Wie is religieus, en wie niet?* CBS Statistische trends.

Schmeets, H. & Arends J. (2017). *Vrijwilligerswerk: wie doet het?* Den Haag: CBS.

Schmeets, H. (2016). *De religieuze kaart van Nederland, 2010-2015*. Bevolkingstrends. Den Haag: CBS.

Schmeets, H. (2013). *Het belang van religie voor sociale samenhang*. Bevolkingstrends. Den Haag: CBS.

Taylor, C. (2007). *A secular age*. Cambridge (Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.

Tonkens, E. & Duyvendak, J.W. (2013). *Een hardhandige affectieve revolutie*. Conclusie. In: Kampen, Th., Verhoeven, I., & Verplanke, L. (red.) *De affectieve burger*. Hoe de overheid verleidt en verplicht tot zorgzaamheid. Amsterdam: Van Gennep.

Toorn, J. van den, Davelaar, M., Winter-Koçak, S. de & Badou, M. (2018). *Levensbeschouwelijke organisaties en de Wmo in Den Haag*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Trees Pels (2019). *Wat zijn, gezien de scheiding tussen kerk en staat, de marges voor contact tussen gemeenten en religieuze organisaties?* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Links:

<https://conventvankerken.nl/>

<https://kerken010.nl/kerken/wijkpastoraat-crooswijk/>

<https://www.trouw.nl/religie-filosofie/religieuze-organisaties-doen-er-wel-dege-lijk-toe-vindt-de-overheid~b5c872df/>

<https://www.werkplaatssociaaldomeinzhz.nl/publicaties/verslagen-evenemen-ten-en-activiteiten/verslag-religieus-geinspireerde-praktijken-/>

<https://www.trouw.nl/nieuws/humanisten-softer-dan-ooit~b054b4b6/>

<https://www.humanistischverbond.nl/humanisme/humanisme-in-nederland/>

[https://nl.wikipedia.org/wiki/Humanisme_\(levensbeschouwing\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Humanisme_(levensbeschouwing))

<https://www.humanitas.nl/>

Bijlage 1. Onderzoekverantwoording

Literatuurstudie

Een beknopte studie van beschikbare literatuur en Rotterdamse beleidsdocumenten is uitgevoerd om het onderzoek van een context te voorzien. Uitgangspunt vormden de volgende hoofdvragen:

- Wat zijn trends en ontwikkelingen rond betrokkenheid bij religieuze en levensbeschouwelijke organisaties in Nederland en Rotterdam en hoe is de situatie in 2018? Wat zijn trends en ontwikkelingen rond de maatschappelijke inzet door/vanuit religieuze en levensbeschouwelijke organisaties in Nederland en Rotterdam?

Daarnaast is, op basis van de vraagstelling van dit onderzoek, specifiek gekeken naar inzichten uit de literatuur rond:

- Motivatie vrijwilligers.
- Bijdrage van levensbeschouwelijke organisaties aan sociale cohesie.
- Lokale relaties tussen overheid, formele aanbieders van zorg en welzijn en levensbeschouwelijke organisaties.

De uitkomsten van de studie zijn verwerkt in Hoofdstuk 2 en in paragrafen aan het begin van de daarna volgende hoofdstukken.

Verkennde vragenlijst

In de eerste fase van het onderzoek is een verkennende vragenlijst opgezet waarmee gegevens zijn opgehaald over de levensbeschouwelijke organisaties. Er is gekeken naar geografische ligging, grootte van de organisatie, culturele achtergronden van de leden, bezoekers en beroeps-krachten, motivaties, activiteiten, inkomsten en samenwerkingspartners. De vijf lbo's in het consortium schatten in dat Rotterdam zo'n 445 religieuze en levensbeschouwelijke organisaties telt. Voor het uitzetten van onze vragenlijst hebben we in beeld gebracht welke organisaties we dachten te kunnen betrekken bij het onderzoek.

Op basis van die inschatting zijn er circa 350 organisaties benaderd om deel te nemen aan de verkennende vragenlijst van onderhavig onderzoek. Van hen vulden 176 organisaties de lijst volledig in, een respons van 50%. Gekeken naar het geschatte totaal aantal organisaties een bereik van 40%. Deze vragenlijsten zijn verstuurd naar personen die daartoe zijn geselecteerd door de leden van het consortium, waarbij elk haar eigen achterban benaderde en men gezamenlijk verantwoordelijk was voor het benaderen van vertegenwoordigers van levensbeschouwelijke stromingen die niet in het consortium vertegenwoordigd zijn. Als gevolg van deze werkwijze zijn de verschillende stromingen op verschillende manieren benaderd:

Van de protestantse kerken in Rotterdam zijn per kerk de predikant, de kerkenraad en de diaconie aangeschreven door Samen 010 om mee te doen aan het onderzoek. Dat ging in totaal om 37 kerken. Daarnaast zijn ook de christelijk maatschappelijke initiatieven benaderd. Dat waren er in totaal ook 37. In totaal zijn er 45 ingevulde vragenlijsten ontvangen.

De katholieke kerken in Rotterdam zijn georganiseerd in drie grote samenwerkingsverbanden van verschillende parochies. Alle individuele parochies zijn gevraagd door stichting Mara om deel te nemen. Het merendeel deed dit ook. Daarnaast zijn de overkoepelende organisaties (bisdom, regiobesturen, federaties, etc.) gevraagd om ook de vragenlijsten in te vullen, voor die parochies die niet konden deelnemen en voor die onderdelen van de maatschappelijke inzet, die parochie-overstijgend worden aangeboden. Er zijn verder ook een aantal maatschappelijke organisaties gevraagd deel te nemen die een katholieke signatuur hebben en een duidelijke relatie met de kerk. Op deze manier zijn in totaal 43 vragenlijsten verstuurd naar katholieke deelnemers, waarvan er uiteindelijk 35 ingevuld zijn ontvangen.

Het Convent van Kerken functioneert als Raad van Kerken voor de gezamenlijke kerken van Rotterdam. Anders dan in de meeste andere plaatsen denkt ook Joods Rotterdam mee in dit orgaan. Elk lid van het Convent is gevraagd om zoveel mogelijk gemeenschappen die hij, zij vertegenwoordigt te benaderen die niet al door Samen 010 of stichting Mara waren benaderd. Daarnaast heeft het Convent een vertegenwoordiger van de Joodse gemeenschap gevraagd de vragenlijst in te vullen. Op deze wijze zijn er aanvullend 8 ingevulde vragenlijsten verzameld.

In Rotterdam zijn naast de hierboven genoemde christelijke kerken en organisaties ongeveer 200 christelijke internationale gemeenschappen bekend met alle mogelijke christelijke denominaties en variërend van kleine groepen van 50 tot gemeenschappen met meer dan 1000 leden. Veel van deze gemeenschappen herbergen meerdere culturele en taal achtergronden. SKIN-Rotterdam heeft na verificatie van contactgegevens 173 vragenlijsten kunnen uitzetten. De katholieke, en deels de orthodoxe internationale gemeenschappen, zijn uitgezet via de katholieke infrastructuur. Daarnaast zijn er keuzes gemaakt in de verwerking van de vragenlijsten. Zo zijn bijvoorbeeld interculturele pioniersplekken van de Protestantse Kerk Nederland verwerkt onder de protestantse denominatie. Al met al zijn er 55 valide ingevulde vragenlijsten ontvangen van christelijke internationale gemeenschappen. Deze ontvangen lijsten vormen een afspiegeling van de grote diversiteit in denominatie en culturele achtergrond.

SPIOR richt zich op organisaties met een Islamitische achtergrond. Voor dit onderzoek zijn Rotterdamse organisaties met besturen en bezoekers uit verschillende herkomstlanden benadert die naast religieuze activiteiten ook een maatschappelijk programma hebben. Het betreft bij SPIOR aangesloten organisaties en een aantal organisaties die dat in de zomer van 2019 nog net niet waren maar al wel betrokken bij vanuit SPIOR georganiseerde projecten. Omdat de taal in veel gevallen een beletsel zou zijn om mee te doen is

gekozen organisaties eerst telefonisch of face tot face te benaderen om het onderzoek toe te lichten en medewerking te vragen. Uiteindelijk zijn er 26 vragenlijsten meegenomen in dit onderzoek.

De 176 organisaties die de vragenlijst hebben ingevuld zijn verdeeld over de verschillende geloofsovertuigingen. De gemeenschappen van Jehova's getuigen, hindoes, orthodoxe joden en sikhs niet vertegenwoordigd, maar wel benaderd. Vanuit de Hindoeïstische gemeenschap kwam ondanks aandringen geen reactie. De orthodoxe Joodse Synagoge (die geen lid is van het Convent) zag af van deelname. Er is geprobeerd om ook andere groepen te vinden die wilden deelnemen. Dit bleek moeilijk omdat deze vaak zeer kleine groepen geen of maar zeer beperkt maatschappelijke initiatieven ontplooiën. In het onderzoek zijn uiteindelijk dus alleen de 7 vragenlijsten van Humanisten en Boeddhisten meegenomen.

Selectie verdiepende vragenlijst

Voor de selectie van organisaties die zijn benaderd voor de verdiepende vragenlijst is gekeken naar het aantal organisaties dat in de eerste vragenlijst heeft ingestemd met deelname aan het verdiepende onderzoek. Van de 176 organisaties waren er 124 organisatie die aangaven deel te willen nemen aan de verdiepende vragenlijst. Om een zo representatief mogelijk beeld te kunnen geven is er bij de selectie van de organisaties rekening gehouden met:

- Spreiding over de verschillende religies/denominaties.
- Geografische spreiding over de stad: in hoeveel en welke gebieden zijn de organisaties actief.
- Omvang van de organisatie in termen van aantal activiteiten.
- Omvang van de organisatie in termen van aantal leden.

Aan de hand hiervan zijn er van de 124 organisaties die deel wilden nemen aan de verdiepende vragenlijst, 50 organisaties geselecteerd. De verdiepende vragenlijst is door de lbo's in het consortium uitgezet onder de geselecteerde organisaties.

Van 41 organisaties is er een volledig ingevulde vragenlijst ontvangen, een respons van 84%. De overige organisaties gaven aan dat het invullen van de verdiepende vragenlijst hen bij nader inzien te veel tijd zou kosten en zij zagen daarom af van deelname.

Voor het berekenen van het gemiddeld aantal uren vrijwilligersinzet en de waarde die dat vertegenwoordigt per organisatie is gekozen om vier organisaties uit de selectie te halen. Dit zijn de drie lbo's in het consortium die de vragenlijst hebben ingevuld (Stichting Mara, Samen 010 en SKIN) en van een van de internationale kerken. Bij deze laatste organisatie wijken de cijfers met meer dan een factor 10 af van het gemiddelde van de andere organisaties. Deze organisatie zou een dermate grote invloed op het gemiddelde hebben dat daarmee een vertekend beeld ontstaat. De lbo's in het consortium zijn niet bij de berekening van het gemiddelde meegenomen, omdat zij een ander type organisatie zijn en ook het gemiddelde beeld zouden beïnvloeden. Als gevolg van voorgaande zijn de cijfers die gemiddelden per organisatie weergeven in dit hoofdstuk gebaseerd op 37 organisaties. De gemiddelde ureninzet vanuit de deze 37 organisaties is als basis genomen voor de doorvertaling naar het niveau van alle organisaties in de stad. Daar zijn vervolgens de uren bij opgeteld van de vier organisaties die eerder niet bij het berekenen van het gemiddelde zijn opgenomen. We nemen deze organisaties uiteindelijk dus wel mee in de berekening van de totale ureninzet en de waarde daarvan.

De verdiepende vragenlijst

De 41 organisaties hebben bij de verdiepende vragenlijst een lijst met activiteiten gekregen waarbij ze bij elke activiteit konden invullen hoeveel vrijwilligers betrokken

zijn bij de activiteit, hoeveel uren per week een vrijwilliger gemiddeld met de activiteit bezig is en hoeveel weken per jaar de activiteit plaatsvindt. Als er geen vrijwilligers betrokken waren bij een bepaalde activiteit of als deze helemaal niet plaatsvond bij de organisatie dan kon dit ook worden aangegeven.

De activiteiten waren onderverdeeld in zes hoofdcategorieën:

1. Sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting (binnen en buiten de eigen gemeenschap).
2. Zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen (binnen en buiten de eigen gemeenschap).
3. Bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging.
4. Religieuze/ levensbeschouwelijke educatie.
5. Religieuze/ levensbeschouwelijke bijeenkomsten en activiteiten.
6. Externe communicatie en missionaire activiteiten.

Binnen deze zes categorieën zijn in totaal 27 subcategorieën ondergebracht. Deze waren breed geformuleerd en er is daarom voor gekozen om de subcategorieën uit te splitsen naar voorbeelden en onderdelen. Dit bracht de vragenlijst tot 100 activiteiten waar de respondenten het aantal vrijwilligers, uren en weken voor konden invullen. Ook was er per subcategorie de mogelijkheid om zelf activiteiten toe te voegen bij de optie 'anders, namelijk'.

Dataschoning en -analyse

Voor ieder van de 100 activiteiten is het aantal uur dat deze per organisatie plaatsvinden in een jaar berekend. Dit is gedaan door het aantal vrijwilligers op de activiteit te vermenigvuldigen met het gemiddeld aantal uren per week en het aantal weken per jaar. Bij sommige organisaties kon dit voor bepaalde activiteiten niet worden berekend, omdat een van de drie waarden (aantal vrijwilligers, uren of weken per jaar) niet was ingevuld.

De uitkomsten van deze sommen zijn gemarkeerd als missende waarden en worden niet meegenomen in de berekening. Er is voor gekozen om de organisaties met enkele missende waarden niet geheel te verwijderen uit de dataset, aangezien hun antwoorden bij andere activiteiten wel konden worden meegenomen.

De antwoorden gegeven bij ‘anders namelijk’ zijn gehercodeerd, waarbij gekeken is of de antwoorden passen onder een van de 100 bestaande categorieën. Als dit het geval was dan zijn ze onder de betreffende categorie meegenomen. Wanneer anders namelijk niet kon worden ondergebracht onder een van de 100 benoemde activiteiten is gekeken onder welk van de 27 subcategorieën⁵³ deze vallen en zijn deze meegenomen onder de categorie ‘overig’ daarbinnen.

De 100 categorieën zijn vervolgens teruggebracht naar de 27 subcategorieën. Onder elke subcategorie vallen een aantal activiteiten die samenvallen onder deze bredere categorie. De berekende uren zijn daarbij opgeteld zodat de uren per subcategorie beschikbaar werden. Dit bracht de dataset tot een lijst waarbij per organisatie het aantal uren voor 27 categorieën berekend is.

Naast de indeling in bovengenoemde categorieën hebben we categorie 2. “Informeel zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen (binnen en buiten de eigen gemeenschap)” ook nog verdeeld in “a. activiteiten gericht op informeel zorg en ondersteuning” (alle zorg, hulp en ondersteuning die door mensen onderling aan elkaar wordt gegeven en dus niet door betaalde zorg- of welzijnsmedewerkers) en “b. het bestrijden van armoede en voorkomen van schulden”. Bij informeel zorg en ondersteuning kan worden gedacht aan: geestelijke begeleiding; gespreksgroepen rond zorg-

en opvoedingsthema’s, zorg voor de gemeenschap; buurtwerk; jeugd- en jongerenwerk, culturele en recreatieve activiteiten, bepaalde maatjesprojecten; etc. Bij het bestrijden van armoede gaat het onder meer over: inzamelingsacties, ondersteuning bij werkervaring en stages vinden, inzet voor voedselbanken, schuldhulpmaatje, etc.

Vergelijking met de studie uit 2018

De basis voor de berekening in 2020 is hetzelfde als die in 2018; inventarisatie van de ureninzet van vrijwilligers verdeeld over verschillende categorieën activiteiten en vervolgens een waardering van deze uren met behulp van uurtarieven. In de uitwerking van de inventarisatie en berekeningen zijn in overleg met de opdrachtgever en de begeleidingscommissie op verschillende punten wel afwijkende methodologische keuzes gemaakt. De belangrijkste zijn:

- Vanwege de verbreding van de studie in 2020, met naast kerken ook andere levensbeschouwelijke organisaties, is voor deze studie een nieuwe indeling van activiteiten opgesteld. Dit is ook gebeurd om verschillende type activiteiten duidelijk van elkaar te scheiden en het gevaar van overlap tussen categorieën te voorkomen (en daarmee ook het gevaar van dubbeltellingen).
- In 2008 is per categorie een procentuele inschatting gemaakt van de mate waarin wordt bijgedragen aan maatschappelijk rendement, 0%, 25%, 50%, 75% en 100%. De precieze inschattingen per categorie waren niet inzichtelijk voor ons. Voor de studie in 2020 vonden we het maken van inschatting in de hierboven weergegeven percentages niet goed genoeg te onderbouwen. Voor de marktwaardebenadering zijn alleen de activiteiten van vrijwilligers berekend die direct een maatschappelijke meerwaarde voor de stad hebben en waarvoor ook een commerciële markt bestaat. Dit betreft alle activiteiten van de categorieën 1. Sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting en 2. Informeel zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen (zie ook paragraaf 9.4). De andere activiteiten zijn in de marktwaarde berekening niet meegenomen.

---

⁵³ Zie tabel bijlage 2 voor de 27 categorieën.

- Met de methoden van de vervangingswaarde en de marktwaarde is er voor gekozen om niet een maar twee methoden voor de waardering van de ureninzet te kiezen, omdat niet gesteld kan worden dat de ene of andere methode betere/ betrouwbaarder uitkomsten geeft. De methode die in 2008 is gehanteerd sluit meer aan bij de marktwaardemethoden en markttarieven.
- In studie in 2008 is gewerkt met (door het College Tariefstelling Gezondheidszorg (CTG) vastgestelde) tarieven voor de gezondheidszorg. Daarbij is toen gewerkt met tarieven uit 2003, omdat het financieringssysteem binnen de zorgsector daarna is aangepast waardoor voor latere jaren geen vergelijkbare lijst met tarieven beschikbaar was. Voor de studie in 2020 zijn we voor de vervangingswaarde uitgegaan van de tarieven (cao uurloon) van de sector Sociaal Werk. De werkzaamheden binnen deze sector komen het meest overeen met de activiteiten van vrijwilligers bij de lbo's en zijn daardoor passender om te gebruiken dan die vanuit de gezondheidszorg. Voor de marktwaarde hebben gewerkt met tarieven en inschattingen van diverse organisaties die actief zijn in het sociaal werk en de welzijnssector in Rotterdam en daarbuiten. Daarbij hebben we gevraagd naar indicaties van tarieven, zie ook paragraf 9.4. Vooral bij de vervangingswaarde verschillen de gehanteerde tarieven met die van de studie in 2008. Hierdoor zijn de berekende waarden van niet direct met elkaar vergelijkbaar.

Bijlage 2. Gedetailleerde weergaven tijdsinzet 27 subcategorieën

Onderstaande tabel geeft een gedetailleerde weergave van de tijdsinzet van de 27 subcategorieën. Per religie/levensbeschouwing is het weergegeven hoeveel van de organisaties vrijwilligers inzet bij bepaalde activiteiten. Hierbij zijn de lbo's in het consortium niet meegenomen, waardoor het een beeld geeft van 37 organisaties. Zo geeft maar een klein aantal (8) van de organisaties aan dat er vrijwilligers worden ingezet om te tolken of te vertalen (2.9). En bijna alle organisaties (35) geven aan dat ze sociale activiteiten binnen de gemeenschap (1.1) uitvoeren.

Tabel bijlage 2. Gedetailleerd overzicht tijdsinzet per type organisatie naar activiteiten (n=37)

	Islami- tisch	Protes- tants	Rooms- katholiek	Interna- tionale kerken	Overig
Totaal aantal organisaties dat vragenlijst 2 heeft ingevuld	9	12	7	8	1
1.1 Sociale activiteiten (vooral binnen de gemeenschap).	9	11	6	8	1
1.2 Sociale activiteiten voor stad- en buurtbewoners.	9	10	5	7	0
1.3 Ontmoetingen met andere gemeenschappen.	7	7	5	5	1
1.4 Culturele activiteiten: muziek, dans en toneel.	9	5	3	6	1
Totaal 1. Sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting					
2.1 Bespreken van levensvragen, zingeving en geloof	9	9	3	5	1
2.2 Ondersteuning van mensen tijdens bepaalde perioden of gebeurtenissen	9	7	5	6	1
2.3 Bezoeken	8	9	6	7	1
2.4 Openstellen gebedshuis/gebouw voor bepaalde groepen	7	10	4	3	1
2.5 Inzamelingsacties/armoede bestrijding	5	9	4	5	1
2.6 Ondersteuning bij / voorkomen van schulden	5	7	5	5	0

	Islami- tisch	Protes- tants	Rooms- katholiek	Interna- tionale kerken	Overig
2.7 Ondersteuning bij (vergroten kans op) vinden werk	3	3	2	2	0
2.8 Overige training, scholing, cursus en voorlichting (niet religieus)	6	7	4	3	0
2.9 Tolken en vertalen	2	2	2	2	0
Totaal 2. Zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen					
3.1 Bestuur en beleid	9	11	5	8	1
3.2 Administratie	9	11	6	8	1
3.3 Vertegenwoordiging van de organisatie of gemeenschap	7	7	5	7	1
3.4 Fysiek beheer van gebouwen	9	9	6	8	1
3.5 Ondersteuning vrijwilligers	8	8	5	5	1
Totaal 3. Bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging					
4.1 Religieuze lessen en vormingsactiviteiten	9	5	2	6	0
4.2 Bijeenkomsten / conferenties / seminars	9	5	3	6	1
4.3 Religieuze reizen	3	2	1	1	1
Totaal 4. Religieuze / levensbeschouwelijke educatie					
5.1 Reguliere (gebeds)bijeenkomsten	7	7	5	5	1
5.2 (Gebeds)bijeenkomsten bij feestdagen	9	7	5	4	1
5.3 Gebedsdiensten en activiteiten bij overige specifieke gelegenheden	6	6	5	7	1
5.4 Activiteiten rond religieuze bijeenkomsten en feestdagen	9	8	5	8	1
Totaal 5. Religieuze bijeenkomsten / activiteiten					
6.1 Missionaire activiteiten	7	6	5	5	1
6.2 Informatieverspreiding	9	8	6	7	1
Totaal 6. Externe communicatie en missionaire activiteiten					

Bijlage 3: Vervangingswaarde

	CAO	Schaal	Uurtarief	CAO	Schaal	Uurtarief
1. Sociale en culturele activiteiten gericht op ontmoeting						
1.1 Sociale activiteiten gericht op contact en ontmoeting (vooral binnen de gemeenschap).	CAO Sociaal Werk	4	€14,92			
1.2 Sociale activiteiten voor stad- en buurtbewoners.	CAO Sociaal Werk	6	€17,15			
1.3 Ontmoetingen met andere religieuze en levensbeschouwelijke gemeenschappen.	CAO Sociaal Werk	8	€19,85			
1.4 Culturele activiteiten: muziek, dans en toneel.	CAO podiumkunsten	5	€12,42			
2. Zorg, ondersteuning en hulpverlening aan personen en groepen						
2.1 Bespreken van levensvragen, zingeving en geloof	CAO Sociaal Werk	8	€19,85			
2.2 Ondersteuning van mensen tijdens bepaalde perioden of (ingrijpende) gebeurtenissen in het leven	CAO Sociaal Werk	8	€19,85			
2.3 Bezoeken aan o.a. zieken	CAO Sociaal Werk	8	€19,85			
2.4 Openstellen gebedshuis/gebouw voor bepaalde groepen	CAO kerkelijk werkers	A	€16,64			
2.5 Inzamelingsacties/armoede bestrijding	CAO Sociaal Werk	8	€19,85	CAO Sociaal Werk	4	€14,92
2.6 Ondersteuning bij / voorkomen van schulden	CAO Sociaal Werk	8	€19,85	CAO Sociaal Werk	4	€14,92
2.7 Ondersteuning bij (vergroten kans op) vinden werk	CAO Sociaal Werk	8	€19,85	CAO Sociaal Werk	4	€14,92
2.8 Overige training, scholing, cursus en voorlichting (niet religieus)	CAO Sociaal Werk	6	€17,15	CAO Sociaal Werk	L11	€19,98
2.9 Tolken en vertalen			€19,85			
3. Bestuur, beleid, beheer en vertegenwoordiging						
3.1 Bestuur en beleid	CAO Sociaal Werk	8	€19,85			
3.2 Administratie	CAO Sociaal Werk	4	€14,92			
3.3 Vertegenwoordiging van de organisatie of gemeenschap	CAO Sociaal Werk	10	€23,21			
3.4 Fysiek beheer van gebouwen	CAO Sociaal Werk	1	€13,06			
3.5 Ondersteuning vrijwilligers	CAO Sociaal Werk	10	€23,21	CAO Sociaal Werk	8	€19,85
4. Religieuze / levensbeschouwelijke educatie						
4.1 Religieuze / levensbeschouwelijke lessen en vormingsactiviteiten	CAO Sociaal Werk	6	€17,15	CAO voortgezet onderwijs	L11	€19,98
4.2 Bijeenkomsten / conferenties / seminars	CAO Sociaal Werk	6	€17,15	CAO voortgezet onderwijs	L11	€19,98
4.3 Religieuze reizen	CAO Sociaal Werk	6	€17,15	CAO voortgezet onderwijs	L11	€19,98

	CAO	Schaal	Uurtarief	CAO	Schaal	Uurtarief
5. Religieuze bijeenkomsten / activiteiten						
5.1 Reguliere (gebeds)bijeenkomsten	CAO kerkelijk werkers	A	€16,64	CAO Sociaal Werk	10	€23,21
5.2 (Gebeds)bijeenkomsten bij feestdagen	CAO kerkelijk werkers	A	€16,64	CAO Sociaal Werk	10	€23,21
5.3 Gebedsdiensten en activiteiten bij overige specifieke gelegenheden	CAO Sociaal Werk	6	€17,15	CAO Sociaal Werk	10	€23,21
5.4 Activiteiten rond religieuze/ levensbeschouwelijke bijeenkomsten en feestdagen	CAO Sociaal Werk	6	€17,15	CAO Sociaal Werk	10	€23,21
6. Externe communicatie en missionaire activiteiten						
6.1 Missionaire activiteiten	CAO kerkelijk werkers	A	€16,64	CAO voortgezet onderwijs	L11	€19,98
6.2 Informatieverspreiding	CAO kerkelijk werkers	A	€16,64	CAO voortgezet onderwijs	L11	€19,98

Colofon

Opdrachtgever	Gemeente Rotterdam
Auteurs	J. van den Toorn, MSc Drs. M. F. Davelaar Dr. A. Hamdi L. H. L. Reches, MSc M. F. van Keulen
Met medewerking van	Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010 en Convent van Kerken Rotterdam
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T (030) 230 07 99 E secr@verwey-jonker.nl I www.verwey-jonker.nl

Foto op de omslag: De Dijkwerkers - Maashaven Rotterdam: een symbolische herinnering dat Rotterdam groot is geworden door (samen) te werken. Metafoor voor hoe de stad nog altijd gedragen wordt door de inzet van velen, ongeacht afkomst of overtuiging.
Foto gemaakt door Anna Boukema (www.annaboukema.nl)

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978-94-6409-021-5

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2020.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

Deze rapportage beschrijft de omvang en het karakter van religieuze en levensbeschouwelijke organisaties (lbo's) in Rotterdam. We gaan specifiek in op de rol die lbo's spelen in het leven van hun leden en bezoekers en in het leven van de Rotterdammers die zij met sociaalmaatschappelijke activiteiten ondersteunen of bij elkaar brengen. Ook brengen we in kaart hoeveel vrijwilligersuren hiervoor worden ingezet en wat het de maatschappij zou kosten als beroepskrachten deze activiteiten zouden uitvoeren (vervangingswaarde), of als burgers zelf deze ondersteuning zouden moeten inkopen (marktwaarde). We besteden bovendien aandacht aan de motivatie van de vrijwilligers en geven inzicht in wat dit vrijwilligerswerk bijdraagt aan sociale cohesie.

In nauwe samenwerking met vijf grote Rotterdamse levensbeschouwelijke organisaties (Stichting Mara, SPIOR, SKIN-Rotterdam, Samen 010, Convent van kerken Rotterdam) verzamelden we daartoe informatie bij 176 Rotterdamse lbo's, gingen we in gesprek met vrijwilligers en beroepskrachten en zetten we onze inzichten af tegen de inzichten uit de literatuur.